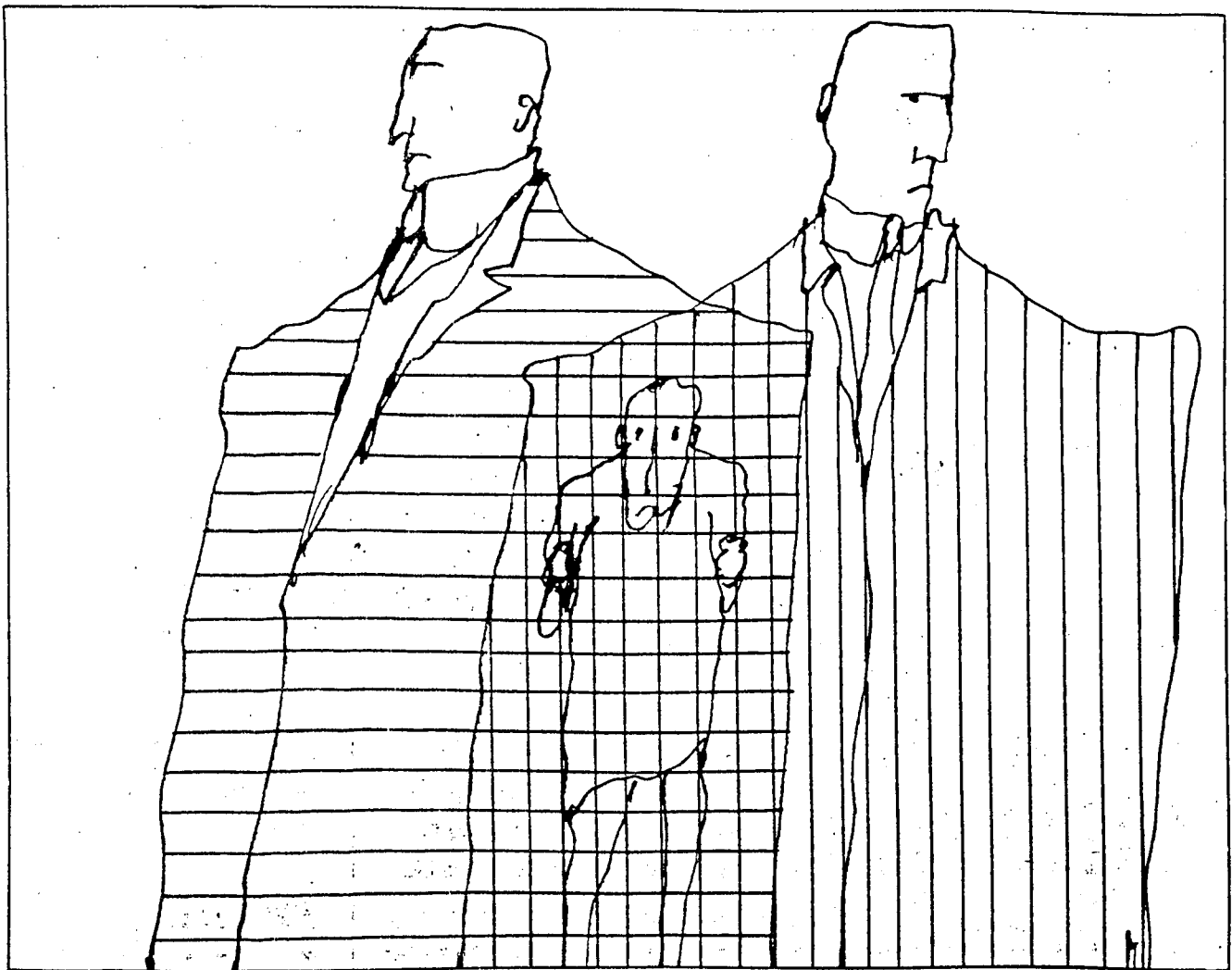

RETTSPSYKIATRIEN - SLIK FANGER SER DEN

Av Halvor Kongshavn

Hovedfagsavhandling i kriminologi
Institutt for kriminologi og strafferett
Universitetet i Oslo, 1986

RETTSPSYKIATRIEN I SØKELYSET

Akkurat nå sitter det 2000 mennesker i fengsel i Norge. Noen på varetekt, men de fleste på soning. De har begått handlinger så klanderverdige at domstoler har bestemt at de skal påføres en lidelse som er ment å være en lidelse. Men i tillegg til disse kommer en liten gruppe som sitter på dobbelte grunner, og ofte også med dobbelt lidelse. Det er de sikringsdømte. De har handlet galt og skal derfor lide. Men dessuten antas det å være noe galt med personligheten deres.

Her er det rettens psykiatere kommer inn i bildet. Disse er oppnevnt av retten. De undersøker den de kaller observanden. Og om observanden senere dukker opp i fengselet som sikringsfange, da vet vi at ekspertisen er blitt hørt. Den har fått klebet på sin etikett i tillegg til den som domstolene vanligvis bruker.

Psykiatriens særlige bidrag er en konklusjon om at det dreier seg om et menneske med mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner. Denne konklusjon gir samfunnet mulighet for det dobbelte grep. Hun eller han dømmes for forbrytelsen og sikres for de antatte personlighetsdefekter. Ofte ser det ut til at kontrolltiltak kan iverksettes ekstra lett om jurister får hjelp av leger, eller om leger anvender rettslig tenking for å få grep om noen av sine klienter. Men samtidig er det slik, at hvor jurister tenker legelig og leger juridisk, der oppstår det ofte særlige problem. Det strider på en måte mot ordningen innen disse to store samfunnsinstitusjoner. Det blir noe som skurrer.

* * *

Ved Institutt for kriminologi og strafferett er det nettopp fullført tre studier av den rettslige psykiatrien, og vi gir dem ut som tre fortløpende publikasjoner i vår skriftserie.

Dag Ellingsen, nå universitetsstipendiat ved Institutt for kriminologi og strafferett, beskriver den rettspsykiatriske virksomhet ut fra et vitenskapsteoretisk synspunkt. Hva er det nå egentlig rettspsykiaterne foretar seg? Er det utøvelse av medisin? Av jus? Er det vitenskap? Kan det stoles på? - Og hvordan blir rettssikkerheten ivaretatt i de erklæringer som blir så viktige for tiltaltes fremtid? Det dreier seg om en innholdsanalyse av den rettspsykiatriske virksomhet, et forsøk på å forstå - sett utenfra. Materialet for avhandlingen er et stort antall rettspsykiatriske erklæringer, samt lærebøker og offentlige utredninger.

Halvor Kongshavn, nå universitetsbibliotekar ved Det juridiske fakultet, har gått til den motsatte ende av problemet. Han har gått til de observerte. Han har hatt lange samtaler med dem om hvordan de opplevde rettspsykiaternes besøk, hva de ventet, hva de selv mente de sa, og også hvordan de opplevde hva som senere skjedde når erklæringene ble fremlagt i retten.

Terje, nå student, benytter seg selv. Han har vært underkastet flere rettspsykiatriske observasjoner. Han ser det hele innenfra. Han beskriver hva som ledet fram til observasjonene, sitt liv som han ser det. Han gjør samtidig rede for hvordan han opplevde observasjonene og kommenterer rettspsykiaternes beskrivelse av ham selv. Observasjonene gjengis in ekstenso i avhandlingen.

* * *

Det kan ikke skjules at disse tre avhandlinger ikke nettopp plasserer rettspsykiatrien i et flatterende lys. Rettspsykiatere er vant til å vurdere andre. Her blir de vurdert. Det er en slags rimelighet i at så skal skje.

Oslo 22.12.86

Nils Christie

FORORD

1982-83 arbeidet jeg som vitenskapelig assistent ved Institutt for kriminologi og strafferett ved Universitetet i Oslo. Nils Christie og Dag Ellingsen fikk meg i denne perioden i gang med et arbeid som nå har endt opp med denne avhandlingen.

Det er mange som har bistått underveis. Først og fremst gjelder det de 38 intervjuete Ila-fangene. Uten deres samarbeidsvilje og åpenhet ville undersøkelsen ha vært umulig. Også de ansatte på Ila fortjener takk, især har konsulent Bredo Aas vært meget imøtekommende. Fengselsstyret i Justisdepartementet ved byråsjef Terje Sjeggestad ga meg de formelle tillatelsene.

De faglige veilederne har vært Nils Christie, Cecilie Høigård og Thomas Mathiesen. De har alle tre vært til stor hjelp og støtte. Det har også Dag Ellingsen som jeg har samarbeidet og hatt det hyggelig med - noe som blant annet avspeiler seg i alle henvisningene til hans avhandling (1985).

Underveis har Odd Steffen Dalgard, Liv Finstad og Hedda Giertsen gitt verdifulle kommentarer til hele eller deler av forskjellige utkast. Særlig Heddass gjennomgang var grundig og viktig. Hans Kristian Bjerke har kommentert noe av jussen.

Forøvrig har miljøet på Institutt for kriminologi og strafferett hele tiden vært inspirerende, det er et godt og spennende sted å være. Mens jeg arbeidet der, fikk jeg også økonomisk støtte fra Nordisk samarbeidsråd for kriminologi. Samarbeidsrådet har dessuten gitt penge- støtte slik at Dag og jeg har kunnet dra på to lærerike konferanser i rettspsykiatri i Stockholm. Lovsamlingsfondet gjorde en tur til Strasbourg mulig noe senere.

Min arbeidsplass de siste to og et halvt årene har vært Det juridiske fakultetsbibliotek. Uten imøtekommenhet og støtte derfra - særlig ved fakultetsbibliotekar Pål A. Bertnes - ville avhandlingsskrivingen blitt vesentlig vanskeliggjort.

Sommeren 1984 fikk jeg seks ukers permisjon med lønn. Store deler av avhandlingen ble skrevet i disse ukene under maksimale og fredelige arbeidsvilkår på landet i Tysvær. Mine foreldre bidro både med de gode vilkårene og til selve arbeidet.

Helt til slutt: Uten støtte, oppmuntring og faglig inspirasjon fra kjæresten min, Arnhild Taksdal, ville denne avhandlingen aldri sett dagens lys. En god, varm klem til Arnhild.

Oslo, 1. april 1986

Halvor Kongshavn

I Universitetsforlagets utgivelse av avhandlingen er kun enkelte vedlegg tatt ut. (Disse er "Forvarings- og anbringelsesforslaget" (fra NOU 1974:17), "Sikring, forvaring og anbringelse - skjematisk fremstilt" (forøvrig inntatt i Tidsskrift for kriminalomsorg, hefte 1/1985) og "Brev til fangene m/svarskjema".)

Ellers står avhandlingen uforandret.

Oslo, desember 1986

HK

INNHALDSOVERSIKT

	s.
Forord.....	III
Innholdsoversikt.....	V
Innholdsfortegnelse.....	VII
Kap. 1. Innledning.....	1
Kap. 2. Litt jus og noen tall.....	9
Kap. 3. Metode og utvalg.....	25
Kap. 4. Møtet med legene.....	49
Kap. 5. Rettsforhandlingene.....	173
Kap. 6. Personvern?.....	199
Kap. 7. Diagnoser og prognoser.....	207
Kap. 8. Uforutsigbarheten - på sikring.....	233
Kap. 9. Avslutning.....	257
Vedlegg.....	277
Litteratur.....	299

INNHOLDSFORTEGNELSE

	s.
Forord.....	III
Innholdsoversikt.....	V
Innholdsfortegnelse.....	VII
Kap. 1. Innledning.....	1
Kap. 2. Litt jus og noen tall.....	9
2.1. Innledning.....	9
2.2. Formålet med sikring.....	9
2.3. Betingelsene for å idømme sikring.....	10
2.4. Legenes rolle.....	11
2.5. Sikringen.....	14
2.6. Bruken av sikring.....	16
2.7. Judisielle observasjoner og diagnoser i tall.....	20
2.8. Bliir legene hørt?.....	21
2.9. Oppsummering.....	22
Kap. 3. Metode og utvalg.....	25
3.1. Innledning.....	25
3.2. Forberedelsene til undersøkelsen.....	25
3.2.1. Spørrelisten.....	25
3.2.2. Valg av utvalg.....	27
3.3. Nærmere om utvalget.....	31
3.3.1. Innledning.....	31
3.3.2. Brev - og respons.....	32
3.3.3. Utvalget og de intervjuete - noen sammenligninger.....	36
3.3.4. Ila-intervjuete og 1980-obser- verte - et par sammenligninger...	38
3.4. Intervjusituasjonen.....	39
3.4.1. Innledning.....	39
3.4.2. Sted og tid.....	40
3.4.3. Om stemningen og meg selv.....	41
3.5. Snakker fangene sant?.....	44
3.6. En forsøksvis oppsummering.....	46
Kap. 4. Møtet med legene.....	49
4.1. Innledning.....	49

	s.
4.1.1. Hva er en rettspsykiatrisk obser- vasjon?.....	49
4.1.2. Om dette kapitlet.....	49
4.2. Foreløpig observasjon.....	50
4.2.1. ...hva er det?.....	50
4.2.2. "...anbefaler rettspsykiatere og sikring og greier".....	51
4.3. Forhåndskunnskaper og press.....	52
4.3.1. Egen erfaring.....	52
4.3.2. Andres erfaring.....	53
4.3.3. Forberedte de seg?.....	55
4.3.4. Frivillige legemøter?.....	57
4.4. Behandlere og politileger som retts- psykiatere.....	61
4.4.1. Kjente de legene?.....	61
4.4.2. Politileger.....	62
4.5. Rammen rundt samtalene.....	63
4.5.1. Hvor?.....	64
4.5.2. Legebesøk - lyspunkt i varetekts- tilværelsen?.....	65
4.5.3. Om humør og medisiner.....	71
4.5.4. "...satt på nåler hele tida".....	77
4.5.5. Legene som politietterforskere...	81
4.5.6. Var legene nøytrale?.....	83
4.5.7. Fortrolighet og tillit?.....	89
4.5.8. "Gjelder ikke taushetsplikten, da?".....	94
4.6. Tiden med legene.....	104
4.6.1. Hvor mange ganger?.....	107
4.6.2. Hvor lang tid?.....	109
4.6.3. Fangenes kommentarer.....	111
4.6.4. Hadde resultatet blitt annerledes hvis legene hadde hatt bedre tid?	115
4.7. Selve samtalen.....	121
4.7.1. Psykiaterne - forklarende og for- dømmende under samtalene.....	121
4.7.2. Åpne samtaler?.....	126
4.7.3. Hva ville legene vite?.....	130
4.7.4. Fikk observanden fortalt alt?....	151
4.8. - og etterpå.....	157

	s.
4.9. De det gikk "bra" med - og én til.....	163
4.9.1. De som ikke fikk sikring.....	163
4.9.2. Ingen prat med noen lege.....	165
4.10. Oppsummering.....	167
4.10.1. En gjennomsnittsobservasjon.....	167
4.10.2. Avslutning.....	169
Kap. 5. Rettsforhandlingene.....	173
5.1. Innledning.....	173
5.2. Rettens aktører - og andre tilstede- værende.....	173
5.2.1. Dommer og jury.....	173
5.2.2. Aktor og forsvarer.....	176
5.2.3. Publikum og presse.....	177
5.3. Legenes rolle.....	180
5.3.1. Tillit under rettssaken?.....	180
5.3.2. Legene - et team.....	182
5.3.3. Rutinearbeid.....	187
5.4. Bildet legene ga.....	190
5.5. Hjulpet eller sveket?.....	194
5.6. Oppsummering.....	196
Kap. 6. Personvern?.....	199
6.1. Komparentopplysninger.....	199
6.2. "De visste veldig mye".....	200
6.3. "De snuser fram den gamle dritten".....	202
6.4. Oppsummering.....	204
Kap. 7. Diagnoser og prognoser.....	207
7.1. Innledning.....	207
7.2. Sjelsevnebegrepene.....	207
7.2.1. Stigmatisering.....	209
7.2.2. Fangenes forståelse av "sjels- evner".....	210
7.2.3. Avvisning.....	216
7.3. Fare for gjentakelse.....	220
7.4. Friskmelding?.....	223
7.5. Selvbildet.....	225
7.5.1. ...og psykiaternes bilde.....	225
7.5.2. ...påvirket av observasjonen?....	227
7.6. Oppsummering.....	231

	s.
Kap. 8. Uforutsigbarheten - på sikring.....	233
8.1. Innledning.....	233
8.2. "Du blir sittende på lykke og fromme"...	235
8.2.1. Planleggelser?.....	235
8.2.2. Hva er verst ved sikringen?.....	237
8.2.3. Umyndiggjørelse og avmakt.....	238
8.2.4. "Jeg synes sikring er all right, jeg".....	240
8.2.5. "Fire dager før løslatelse..."...	243
8.2.6. Heller straff enn sikring.....	245
8.3. Litt om dagliglivet for sikringsfangene.	247
8.3.1. Behandling?.....	248
8.3.2. "Pippippen".....	252
8.4. På fri sikring.....	253
8.5. Oppsummering.....	255
Kap. 9. Avslutning.....	257
9.1. Sikringen er inhuman.....	257
9.2. Rettspsykiatrien virker lettvint og er krenkende.....	257
9.3. Hjelper det?.....	260
9.4. Forvaring og anbringelse.....	263
9.4.1. Formålet med den nye ordningen...	263
9.4.2. Betingelsene.....	265
9.4.3. Legenes rolle.....	266
9.4.4. Forvaringen.....	266
9.4.5. Anbringelsen.....	267
9.4.6. Kort vurdering av forslagene.....	268
9.5. En restkategori.....	272
Vedlegg	277
Vedlegg 1: Straffelovens § 39.....	279
Vedlegg 2: Forvarings- og anbringelsesfor- slaget.....	281
Vedlegg 3: Spørrelisten.....	284
Vedlegg 4: Sikring, forvaring og anbringelse - skjematisk fremstilt.....	287
Vedlegg 5: Tabeller til kapittel 3.....	288
Vedlegg 6: Brev 1 til fangene m/svarskjema...	292
Vedlegg 7: Brev 2 (purrebrev) til fangene m/ svarskjema.....	296
Litteratur.....	299

Kap. 1. INNLEDNING

Erik: "Rettspsykiaterne sitter jo der med forholdsvis stor makt. Det skaper en viss frykt i og med at dem representerer systemet."

Johan: "De vil bare legge stein til byrden. De er bare et redskap myndighetene bruker."

Nils: "Hadde jeg nekta, hadde jeg i hvert fall fått sikring."

Anders: "Jeg forsto det slik at det var påbudt."

Leif: "Du er jo redd for å gjøre det..."

Edvard: "Jeg visste jo at det var noe ubehagelig. Stolte på dem? Nei! Jeg visste jo at det var politiets menn."

Fred: "Jeg følte meg lurt, at de drev ap med meg."

Olav: "Under politiavhør fikk jeg velge om jeg skulle forklare meg. Politimannen gikk mer rolig og avslappa fram. De psykiatriske legene, de stoler jeg ikke på, jeg tror ikke de står på min side. Da følte jeg samtidig at dem var sånn tystere, det følte jeg samtidig."

Steinar: "Jeg visste jo det at hvis jeg nekta, så ville det bli enda større muligheter for at de ville ha sikring på meg."

Halvard: "Det verste ville være å få dem mot seg."

Finn: "Jeg visste jo av erfaring at det som kommer fram av samtalen, blei brukt mot deg i retten."

Svein: "Det du ser foran deg, er makt. Han kan snu opp ned på hele livet ditt."

Trond: "Jeg hadde hele tiden på følelsen av at de representerte politiet."

Bjarne: "Jeg så på de som politiet i legefrakk."

Johnny: "Dem jobba jo for påtalemyndigheten, da."

Inge: "Dem sto på aktorats side. Det gjennomskua jeg med en gang."

Åge: "Når jeg tenker på de tinga, så tenker jeg i dag at det var gitt på forhånd."

Torbjørn: "For oss som sitter på sikring, er det mye verre enn straff. En går stadig i det uvisse. Jeg ville mye før ha fem års fengsel enn fem års sikring."

+ + +

Sikring. Ila landsfengsel og sikringsanstalt ligger i Bærum utenfor Oslo. Det ble bygget som kvinnefengsel, men skiftet like etter byggingen navn til Polizeihäftlingslager Grini. I dag har Ila mange sikringsfanger. Stig sitter på Ila og er en av dem.

Han er en svær, kraftig mann med store, grove arbeidsnever. Han er oppvokst på gård og har yrkesutdannelse. Stig er rolig og sindig, litt sjenert, flink til å fortelle. Hans hjem har vært en liten celle på rundt åtte kvadratmeter i år etter år - en celle han ikke har kunnet vite når han skulle forlate. Han har ikke kunnet telle ned dagene, ned mot en løslatelse. Det verste ved sikringen, sier han, er at en ikke får vite når en får gå, når en slipper ut. Stig sier videre om sikringen: "Jeg kan ikke forstå at den eksisterer i et moderne samfunn. Det hadde vært mye bedre med rein dom. For ellers er det et ganske bra samfunn man lever i. Og det syns de fleste andre, og. ('Men sikring...?' spør jeg.) Helt forkastelig i et rettssystem."

Stig sitter på såkalt "åpen" avdeling på Ila. Det vil si at han fra cellevinduet ser på et flere meter høyt gjerde med piggtråd øverst. På lukket avdeling er utsikten en til-

svarende høy mur. Det er hele forskjellen.

Ila er også et landsfengsel og har mange "vanlige" fanger, fanger med tidsbestemt straff, vanlig dom. "Langvarig opphold i sikringsanstalt, det er helt forkastelig. Vi opplever, vi på sikring, da, at vi sitter på vanlig dom, har akkurat det samme reglementet, til tross for at sikring skulle være en lettere form for dom", forteller Stig.

Stigs lovbrudd er alvorlig, og han har fått sin dom for det. Hans dom lød på sikring, Stig ble ansett som sinnsyk i gjerningsøyeblikket og kunne ikke straffes av den grunn. Sikring er ikke straff i juridisk forstand og kan idømmes straffettslig utilregnelige.

Det er domstolen som dømmer en til sikring. Legene - oppnevnte psykiatrisk sakkyndige - legger premissene: "Ja, de skal rive fra hverandre hele livet ditt og sette det sammen igjen på et stykke papir. Du blir veldig forvirra og svarer kanskje feil. Det kan skje at du sier ting du ikke skulle sagt, at det blir oppfatta som en riktighet og så går de videre på det. Og da må du ta det tilbake og begynne å ro." Møtet med legene er vanligvis kort og forvirrende. "Det virker ikke særlig godt underbygd det dem kommer med", sier Stig. Og hva spør de om, hva vil legene vite? "Det jeg har opplevd som en rød tråd i dette her, det er at det alltid er det onde de tar opp, de ser aldri på det positive - i oppdragelsen, i miljøet, i skolen - det er nesten bare det negative. Jeg har aldri opplevd at de har stilt spørsmål om godhet, om kjærlighet, om ømhet."

Stig uttaler seg forsiktig - noen bombastiske konklusjoner og utfall er langt fra hans stil. "Jeg er jo en litt beskjeden person, da, og ikke så flink til å få sagt ting." Han forteller om møtene med legene: "Det er veldig tunge stunder. Man blir så lavmælt etter hvert, og så blir du bedt om å snakke høyere. Dessuten så blir du ikke forbedret på disse besøkene, du får beskjed bare kort tid i forveien. Og da stiger hjerteaktiviteten." Han fortsetter:

"Jeg syns rettspsykiaterne jobber litt feil, det blir veldig fort brutalt og negativt, ikke noe positivt," Brutalt og negativt. Stig har ikke mye godt å si om rettspsykiaterne. I sitt avmektige forsøk på å forstå, blir han nærmest bibelsk: "Men de har nok gjort sitt beste ut fra det materialet de satt med." Tilgi dem, for de vet ikke hva de gjør... Eller kanskje han øyner at også legene er brikker i et system?

En medfange av Stig heter Finn. Finn fikk straff - flere år. Sikring kom på toppen. Også hans lovbrudd var alvorlig. Finn er en helt annen type enn Stig. Finn er ungdommelig, slår vitser og ler gjerne. Han har lyst hår, en liten bart og noen tatoveringer på armen. En veltalende, rolig og hyggelig kar - med mye mer guts en Stig som en blir trist av å snakke med. Finn etterlater en i godt humør, til tross for den triste rammen: besøksrommet på Ila, bak høye piggtrådgjerder hvor han skal være i flere år til. Finn har også blitt judisielt observert som det heter, og han forteller om psykiaternes vitneførsel i retten: "Nei, du kjenner deg ikke igjen i det hele tatt, altså. Dem står og snakker om en helt annen person enn den det dreier seg om. Du klarer bare ikke å skjønne det. Det er liksom dem som veit hvem du er, dem er så sikre og... liksom ikke noe tvil i det hele tatt!"

I og med at Finn fikk straff, ble han ansett som tilregnelig. Eller i hvert fall nesten - hans diagnose er at han har mangelfullt utviklete og varig svekkete sjelsevner. Det kom legene frem til etter et par halvtimers samtaler. Finn er opprørt: "De har jo så mye rare meninger de kommer fram med", sier han, "de kan jo aldri blir kjent med noe menneske med så kort samtale, finne ut åssen du er!" Finn er mer offensiv enn Stig og lurte på om han skulle nekte å samtale med legene. "Og det var fordi jeg visste at de ikke hadde noe positivt å si om meg. Men jeg visste jo det at hvis jeg nekta, så ville ikke det gjøre saken noe bedre. Tvert i mot, heller." Overmakten ble for stor, du er dømt til å tape, ens egen innflytelse er svært liten.

Finn er oppmerksom og høflig. Han skjenker i mer kaffe til meg - dyrebare dråper for en som lever på et par hundre kroner i måneden til eget forbruk. Vi snakker om mange andre ting enn rettspsykiatrien, intervjuet varer i mange timer. Han sier om sjelsevnediagnosene: "Nei, jeg er helt i mot uttrykket. Skal du gå ut fra uttrykket, så er du helt stakk, stein idiot. Er du mangelfullt utvikla og det der, så skulle du tru at du ikke var i stand til å ta eksamen eller en avgjørelse, eller... Sånt ser jeg på det!"

Etter fire timer er intervjuet med Finn over. I løpet av ett minutt er jeg utenfor piggtrådgjerdet. Finn blir sittende - i det uvisse. For når straffen er ferdigsonet, begynner sikringen. Sikringen kan bety at han blir løslatt på dagen, eller at han blir sittende i årevis i sikringsanstalt - det vil si fengsel - på samme cella, med de samme vokterne, med den samme utsikten: en syv meter høy mur. Finn sitter på lukket avdeling.

Stig og Finn er to svært forskjellige mennesker. De har det til felles at begge er dømt for alvorlige lovbrudd, at de har vært rettspsykiatrisk (judisielt) observert, at de har sikring og at de sitter på Ila. Stig er 40 år gammel, Finn er 25. De er to av 38 Ilafanger som er intervjuet i forbindelse med denne undersøkelsen. Alle de 38 har disse samme kjennetegnene som Stig og Finn - med unntak av syv som bare fikk straff, ikke sikring.

De 38 har også andre felles kjennetegn. De har gjennomgående lite utdanning, hele 25 har bare grunnskolen. Et par har studert ved universitetet. Mange tar noe utdanning mens de sitter inne. Noen var skoleelever før de kom inn, en god del har en svært løs tilknytning til arbeidslivet. Andre - ikke så rent få - har ordnete arbeidsforhold, som håndverkere og arbeidere. Noen få bruker slips på jobben.

Alderen varierer. Den eldste er 65 år, den yngste er 18, de fleste rundt 30. Gjennomsnittsalderen er 33 år. De er

eldre enn den øvrige fangebefolkningen, i snitt.

De 38 fangene er svært forskjellige mennesker. Et hovedinntrykk fra intervjuingen er hvor ulike de er hverandre. De kommer fra alle deler av landet, med hovedtyngde fra Østlandet. Halvparten er fra byer, halvparten fra landsbygda. De har ulik bakgrunn, ulik oppvekst, ulik erfaring og ulike meninger. Noen er religiøse, andre er ateister. Det er både kommunister og Carl I. Hagen-tilhengere blant dem. De ville sklidd ubemerket inne i bybildet.

Men de er dømt for alvorlige lovbrudd. Psykiatriske spesialister har kommet for å finne ut hvordan det står til med dem, for eventuelt å gi retten et grunnlag for å kunne idømme særreaksjon - sikring.

Denne avhandlingen har sitt grunnlag i intervjuer med disse 38 fangene. Den beskriver hvordan fangene opplever møtet med psykiaterne og de rettspsykiatriske begrepene. Den tar opp hva som foregår i retten og hvordan sikringen oppleves. Det er først og fremst en deskriptiv avhandling. Det er fangene som kommer til orde, det er deres opplevelser og erfaringer som formidles. Vi vil møte Stig og Finn og alle de andre mange ganger i avhandlingen.

Rettspsykiatrien og sikring har lenge vært under debatt. Mange har deltatt i denne debatten; leger, jurister, politikere, samfunnsvitere, psykologer og menigmann. De det hele dreier seg mest om, fangene, har sjelden latt høre fra seg. Nesten ingen har heller spurt dem. Denne undersøkelsen søker å rette på det.

Psykiaternes undersøkelser, vurderinger og konklusjoner er av aller største viktighet for den som blir observert. En negativ konklusjon vil i verste fall føre til mange års knugende usikkerhet for fangen, hvis han får sikring. Rettspsykiaternes virksomhet står sterkt i fokus i denne avhandlingen.

Avhandlingen kan deles opp i fire deler. Den første delen, kapitel 2 og 3, er mest teknisk. Den inneholder noe straffeprosess og strafferett - jussen i feltet, og den presenterer litt tall og statistikk. Dessuten beskrives hvordan jeg kom frem til de 38 som ble intervjuet og hvilken metode som ble brukt.

Den andre delen, kapitel 4, er den mest omfattende. Den beskriver hvordan møtet lege- observand fant sted, sett fra fangens ståsted, sett nedenfra.

I tredje del, kapitel 5, 6, 7 og 8, forteller fangene hvordan det gikk etterpå, etter observasjonen: i retten hvor legenes konklusjoner og diagnoser blir presentert, og hvordan sikringen oppleves.

Fjerde og siste del, kapitel 9, er dels en oppsummering og dels en diskusjon. Der knyttes det også an til det såkalte forvaringsforslaget, en nyordning som ser ut til å være på trappene og som skal erstatte den nåværende ordningen.

Kap. 2. LITT JUS OG NOEN TALL

2.1. Innledning

I dette kapitlet gis en kort oversikt over de gjeldende sikringsbestemmelsene. Den foreslåtte forvaringsordningen behandles i kapitel 9 hvor likheter og forskjeller mellom den eksisterende og en eventuell ny, drøftes.

I tillegg presenteres i dette kapitlet en tallmessig oversikt over bruken av judisielle observasjoner, bruken av de rettspsykiatriske diagnosene samt bruken av sikring.

Mer om dette siden. Først jussen - for ikke-jurister, men som jurister og rettspsykiatere ser den.

2.2. Formålet med sikring.

Sikring er ikke straff i juridisk forstand. Sikring er i hovedsak ment som samfunnets beskyttelse mot lovbrøyttere som kan forventes å falle tilbake til nye straffbare handlinger. At sikring er samfunnsbeskyttelse, har vært forutsetningen helt fra de någjeldende reglene ble vedtatt i 1929 (Andenæs (1974:445)). Det har selvfølgelig ikke vært til hinder for at man i perioder har iverksatt forskjellige behandlingstiltak overfor de sikringsdømte. Disse tiltakene har funnet sted såvel i fengsel/sikringsanstalt som andre steder - sykehus, alkoholikerhjem og ved arbeid. Sikringen skal i følge boka tilpasses individuelt og er ment å vare så lenge som faren for at den dømte begår nye straffbare handlinger består (Andenæs (1974:454)). Sikring kan komme i tillegg til straffen for de såkalte strafferettslig tilregnelige lovbrøytterne, mens strafferettslig utilregnelige, dvs. de som anses sinnsyke i gjerningsøyeblikket, ikke kan idømmes straff. De kan imidlertid idømmes sikring alene.

Dette systemet, at tilregnelige lovbrøyttere kan få både

straff og en ikke-tidsbestemt reaksjon, kalles for "det dobbeltsporete system". Norge er et av de få land i Europa som opererer med et slikt tosporet system.

Sikringsbestemmelsene finner vi i Straffeloven av 1902 i §§ 39 og 39b. § 39 er gjengitt i sin helhet i Vedlegg 1, det er kun den som har praktisk betydning og som blir behandlet her.

2.3. Betingelsene for å idømme sikring

Det første vilkåret er at et lovbrudd er begått. Loven taler om "en straffbar handling". Det vil med andre ord si et hvilket som helst lovbrudd, også forseelser. I praksis idømmes imidlertid ikke sikring i dag uten at lovbrøyteren finnes skyldig i forbrytelser som drap og annen alvorlig vold, voldtekt eller annen alvorlig sedelighetsforbrytelse, brannstiftelse ("mordbrann"). Slik har det ikke alltid vært. Inntil tidlig i 1970-årene var det ikke uvanlig å anvende sikring overfor mer brysomme enn farlige lovbrøytere som f.eks. tyver med stadige tilbakefall (se f.eks. Røstad (1974:254)).

Det andre vilkåret er at man hos lovbrøyteren finner en avvikende psyke. Straffeloven opererer med to grupper av mentale tilstander i gjerningsøyeblikket og som kan føre til forskjellig strafferettslig reaksjon. De to gruppene er strafferettslig tilregnelighet og strafferettslig utilregnelighet.

Strafferettslig utilregnelige kan ikke idømmes straff, jfr, Straffelovens § 44. Denne bestemmelsen sier:

"En handling er ikke straffbar, når gjerningsmannen ved dens foretagelse var sinnsyk eller bevisstløs."

Imidlertid kan lovbrøytere som var sinnsyke eller bevisstløse ved lovbruddets "foretagelse" idømmes sikring alene.

For at de strafferettslig tilregnelige kan idømmes sikring som tillegg til straffen, må den straffbare handling ha funnet sted under én - eller flere - følgende psykiske tilstander:

- 1) bevisstløshet som følge av selvforskyldt rus (denne type bevisstløshet er ikke straffritakende, jfr Straffelovens § 45),
- 2) forbigående nedsettelse av bevisstheten,
- 3) mangelfullt utviklete sjelsevner,
- 4) varig svekkete sjelsevner.

Disse diagnosene er ikke gjensidig utelukkende. De kan dessuten brukes sammen med de straffritakende tilstandene bevisstløshet og sinnssykdom.

Det tredje vilkåret ved siden av lovbrudd og avvikende psyke, er at retten finner en fare for at lovbryteren vil begå nye straffbare handlinger. Denne faren må ha sammenheng med den psykiske tilstanden. Det heter i Straffelovens § 39 nr. 1: " ...fare for at gjerningsmannen på grunn av en sådan tilstand atter vil foreta en handling ..." Andenæs (1974) skriver om tilbakefallsfaren:

"Det må åpenbart være lovens mening at det kreves en fare for tilbakefall utover det vanlige. Siden faren for tilbakefall er forskjellig for ulike straffbare handlinger, bør en vel tilføye: en fare utover det vanlige ved den type lovbrudd som han blir dømt for" (s. 450).

2.4. Legenes rolle

Retten består av jurister - samt av legfolk som jury i lagmannsretten. Rettens medlemmer anses ikke kompetente til å uttale seg om sjelelige tilstander. Til det krever retten sakkyndig hjelp. Retten kan således oppnevne rettspsykiatrisk sakkyndige til bistand i slike spørsmål. Som oftest er rettspsykiatrisk sakkyndige leger som har spesialisert seg innen psykiatri. Men også vanlige leger kan brukes. Som regel er det to sakkyndige som får vervet, men det forekommer flere, eventuelt supplert med en psykolog.

De sakkyndiges oppgave er å finne ut den siktedes - observandens - psykiske tilstand såvel i gjerningsøyeblikket som på tiden for den judisielle observasjonen. Eitinger og Retterstøl (1976 og 1984) har skrevet læreboken i rettspsykiatri. De

"taler om en judisiell observasjon dersom den som skal observeres er mistenkt for å ha begått en straffbar handling, og retten ønsker brakt på det rene om den mistenkte led eller lider av en slik psykiatrisk abnormtilstand at den vil ha betydning for den strafferettslige reaksjon" (1976:10).

Legene skal altså ikke vurdere hvorvidt den psykiske avvikende tilstand var utløsende eller hadde noen årsakssammenheng med lovbruddet. Det er også uten strafferettslig betydning. Dette kalles "det biologiske system". De fleste andre lands strafferett tillegger derimot sammenhengen mellom psykisk tilstand og lovbrudd betydning. (Se forøvrig Andenæs (1974:282 flg.).)

Tidligere måtte legene også vurdere faren for at gjerningsmannen kunne komme til å begå nye straffbare handlinger. Det ble de fritatt for i og med Riksadvokatens rundskriv av 14.12.1978. Noen leger bringer imidlertid fortsatt slike vurderinger i observasjonserklæringen, jfr, Ellingsen (1985: 184 flg.). Følgelig må retten i dag som regel ta stilling til dette spørsmålet alene.

Legenes arbeid består i samtaler med den siktede, innsamling av opplysninger fra sykehusjournaler og tidligere observasjonserklæringene hvis det finnes, samt samtaler med personer i den siktedes omgangskrets og familie i den grad legene finner det nødvendig. Dessuten bygger de sakkyndige på politiets dokumenter i saken. (Se Ellingsen (1985).) Det finnes ingen regler for hvordan en observasjon skal foretas og hvordan resultatet av arbeidet - den skriftlige erklæringen - skal bygges opp. Det har imidlertid utviklet seg en viss praksis (se Eitinger og Retterstøl (1976:36-37)).

Erklæringen skal forelegges et sentralt sakkyndig utvalg, Den rettsmedisinske kommisjon i Justisdepartementet, til uttalelse og eventuell korrigering før saken kommer opp til doms. Kommisjonen skal bl.a. sørge for éns praksis i slike saker og har følgelig stor innflytelse på utviklingen av rettspsykiatrien i Norge. ¹⁾

Når saken kommer opp for retten til pådømming, er som oftest de sakkyndige til stede under rettsforhandlingen. Dette er også en del av observasjonen - den tiltaltes oppførsel kan få betydning for de sakkyndiges vurderinger. Dessuten skal legene legge frem sin erklæring. Det skjer ved at de muntlig forklarer seg for retten. I lagmannsretten skal de sakkyndige kun uttale seg om det som er relevant for skyldsspørsmålet før juryen tar stilling til dette spørsmålet. Det vil i praksis si at legene skal forklare hvorvidt de finner den tiltalte bevisstløs/sinnsyk eller ei, slik at juryen kan ta stilling til om den tiltalte var strafferettslig utilregnelig i gjerningsøyeblikket. I så fall kan altså den tiltalte ikke straffes og må følgelig frikjennes. Men han kan idømmes sikring alene, som tidligere nevnt.

Hvis den tiltalte finnes strafferettslig tilregnelig og skyldig etter tiltalen, står psykiaterne fortsatt sentralt. Deres vurderinger kan ha betydning for såvel straffeutmålingen (lengden på straffen) som for spørsmålet om eventuelle sikring i tillegg til straffen. De sakkyndige forklarer seg om den dømtes psykiske tilstand. Juryen har også her det siste ordet. Hvis juryen kommer frem til at den dømte lider av én - eller flere - sikringsbetingende psykisk(e) tilstand(er), må den også ta stilling til om det foreligger fare for nye straffbare handlinger på grunn av

1) Dag Ellingsen (1985) har foretatt en kriminologisk undersøkelse på bakgrunn av erklæringene. I avhandlingen analyserer han også Den rettsmedisinske kommisjons rolle. Se også Warberg (1978).

denne tilstanden.

Fagdommerne utmåler straffen og lengden på en eventuell sikring, samt hvilke sikringsmidler som kan anvendes (jfr. nedenfor pkt. 2.5.).

Det er viktig å merke seg at legene skal opptre som rettens sakkyndige. De skal bistå retten, slik at den kan komme frem til en løsning den finner best ivaretar samfunnets interesser - eller som den mener er gunstig for den dømte. De sakkyndige har følgelig opplysningsplikt til retten - den vanlige taushetsplikt for leger gjelder i dette tilfellet ikke.

Hvor viktig legenes bistand etter myndighetenes oppfatning er i sikringssaker, ble understreket av daværende justisminister Schweigaard Selmer på Stortinget i 1969:

"En kan trygt si at den psykiatriske sakkunnskap her er helt uunnværlig for de strafferettslige myndigheter. Dette følger allerede av lovens betingelser for at en lovbrøyer skal kunne idømmes sikring" (Stortingsforhandlinger, bind 7c, 1968-1969, s. 2837).

2.5. Sikringen

Sikringen kan utgjøre et helt register av tiltak. Disse er ifølge Straffelovens § 39 nr 1:

- a. anwise eller forby ham et bestemt oppholdssted,
- b. stille ham under opsikt av politiet eller en dertil særlig oppnevnt tilsynsmann og pålegge ham å melde sig for politiet eller tilsynsmann til visse tider,
- c. forby ham å nyte alkoholholdige varer,
- d. anbringe ham i betryggende privat forpleining,
- e. anbringe ham i psykiatrisk sykehus, kursted, pleieanstalt eller sikringsanstalt, (...),
- f. holde ham i fengslig forvaring."

Tiltakene a-d kalles gjerne for sikring i frihet, eller fri sikring, mens e-f kalles for sikring i anstalt, eller lukket sikring. Ila landsfengsel og sikringsanstalt (for menn) og

Bredtveit fengsel og sikringsanstalt (for kvinner) faller inn under bokstaven "e" og er altså ikke "fengslig forvaring" i lovens forstand. Vanlig fengsel faller under "f".

Det er retten - i lagmannsretten vil det si fagdommerne - som setter rammene for hvor omfattende sikringen skal være. Sikringsmidlene kan f.eks. lyde på "a-c", "a-e" eller "a-f" ("hele alfabetet" som det heter blant de sikringsdømte). "Ved valget mellom de forskjellige sikringsmidler må prinsippet være at det lempeligste middel som gir betryggende sikkerhet blir valgt", skriver Andenæs (1974:425). Når rammene først er fastlagt av retten, blir det opp til påtalemyndigheten (det vil si statsadvokaten) å avgjøre hvilket sikringsmiddel som skal anvendes først, etter at den dømte er ferdig med straffen. Derneft overlates myndigheten til Justisdepartementet (Fengselsstyret) som bestemmer om ett sikringsmiddel skal byttes ut med et annet, om sikringen skal innstilles eller gjenopptas. Avgjørelsene blir m.a.o. administrative når retten først har satt rammene. (Se Straffelovens § 39 nr 4 og Andenæs (1974:453).)

Retten fastsetter en tidsramme for sikringen - en lengstetid - "utover hvilken forholdsregler ikke må anvendes uten rettens samtykke" (Straffelovens § 39 nr 3, 2. ledd). Rammen kan være tre år, fem år, ti år. Når disse årene er gått, kan retten ved ny dom forlenge sikringen. Dette skjer imidlertid sjelden.

Loven gir altså adgang til å idømme svært inngripende tiltak overfor enkelte typer lovbrutere. Det settes vanligvis vide rammer for såvel valg mellom sikringsmidler som på lengden av disse (jfr. nedenfor pkt. 2.6.). I sikringstiden er den sikringsdømte underlagt de administrative myndigheters skjønn.

Dette skjønnet favner svært vidt - fra risikoen for å måtte sitte på en celle både hele straffetiden og hele

sikringstiden, til muligheten for å slippe ut på sikring i frihet umiddelbart etter at dom på såvel straff som sikring har falt. Straffelovens § 39 nr 5 sier:

"Er straff ilagt for handlingen, kan departementet bestemme at den helt eller delvis skal bortfalle hvis der anvendes forholdsregler som nevnt i post 1."

I post 1 står sikringsmidlene nevnt - m.a.o. kan straffen bortfalle helt hvis sikring idømmes. Idømmelse av sikring kan altså også falle svært gunstig ut for den dømte. I Justisdepartementet får jeg imidlertid opplyst at normalt bortfaller reststraffen etter 2/3 tid - når sikring i sikringsanstalt ("e") eller fengsel ("f") er besluttet iverksatt av påtalemyndigheten.

2.6. Bruken av sikring

I 1983 - året intervjuene fant sted - ble det gitt ca. 5.000 dommer som lød på ubetinget fengsel. Av disse fikk 31 sikring i tillegg til straffen, mens 13 fikk sikring alene. I forhold til antall dommer på ubetinget fengsel, brukes altså sikring lite. De nøyaktige tallene for bruken av sikring over tid er vanskelig å få rede på. I tabellen nedenfor gis en oversikt som dels er basert på opplysninger fra kriminalstatistikken og dels på opplysninger andre steder fra, jfr. notene til tabellen.

Tabell. 2.6.-1: Sikringsdommer 1970-1983. Absolutte tall.

	1970	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83
Sikring alene	5	4 ³⁾	7	5	2 ⁴⁾	?	?	?	8 ⁶⁾	8 ⁶⁾	11 ⁶⁾	4	9	13
Fengsel +sikr.	56	44	35	37	5	13	12	14	?	?	?	53 ⁵⁾	24	31
Sum ¹⁾	61	48	42	42	7	?	?	?	?	?	?	57	33	44
Sum iflg. 2) andre	74	82	67	68	30							39		

Noter til tabellen:

- 1) Kilder: .Kriminalstatistikk, reaksjoner. 1970, 1971, 1972
1973 og 1974 - alle steder tabell 16.
.Kriminalstatistikk, reaksjoner. 1975, 1976 og
1977 - alle steder tabell 21.
.Kriminalstatistikk, reaksjoner, fengslinger. 1978
og 1979 - begge steder tabell 17.
.Kriminalstatistikk. 1980 - tabell 59.
.Kriminalstatistikk. 1981 - tabell 63.
.Kriminalstatistikk. 1982 og 1983 - begge steder
note 2 til tabell 58.
- 2) Kilder: .NOU 1974:17, s. 275 for årene 1970 og 1971.
.Gustum (1981), s. 30 for årene 1972, 1973 og 1974.
(Gustum har tallene sine fra Anchersen og Noreik
(1977).)
.Ellingsen (1985), s. 53 for 1980. (Merk at her er
opptellingsåret ulikt kriminalstatistikkenes opptel-
lingsår.)
- 3) Motstrid i Kriminalstatistikk, reaksjoner. 1971 idet tab.
25 opplyser at i alt åtte fikk sikring alene.
- 4) Tilsv. motstrid for 1974, iflg. tab. 25 fikk tre sikring alene
- 5) Opplyst fra Riksadvokaten til lege Randi Rosenquist, iflg.
Ellingsen (1985), s. 52.
- 6) Gjelder kun sikring alene, selv om kriminalstatistikken kan
tolkes annerledes, iflg. Ellingsen (1985), s. 52, som har
forespurt Statistisk Sentralbyrå.

Av tabellen kan vi lese flere ting. For det første ser vi
at sikring idømmes sjelden alene. I langt de fleste til-
fellene idømmes sikring i tillegg til straff.

For det andre mangler tall for "sum" helt for årene 1975
til og med 1981 i kriminalstatistikken. Jeg har heller
ikke funnet andre kilder for denne perioden.

For det tredje avviker kriminalstatistikkenes tall tildels
radikalt fra de tallene som er funnet andre steder. Andre
kilder gir hele veien høyere tall enn kriminalstatistikken
gjør. Jeg vil anta at det er kriminalstatistikken som
er mangelfull, særlig virker tallet for 1974 - kun syv
idømt sikring i alt - lite troverdig. Ellingsen (1985)
sier om dette:

"I det hele er det svært betenkelig at statistikkførselen er så mangelfullt utviklet på dette området. Vi har antageligvis å gjøre med relativt få sanksjoner pr. år, det er så. Men sanksjonene er et av de sterkeste tvangsmidler vår rettsstat råder over, så det er all grunn til å etterlyse en statistikk som gir en tilfredsstillende mulighet til kontroll med dette tvangsmidlet" (s. 53).

Jeg slutter meg helt til denne kritikken.

For det fjerde ser vi at det er tildels store variasjoner i bruken av sikring - fra 30 i 1974 til 82 i 1971 i flg. "andre" kilder. Kriminalstatistikken gir imidlertid uttrykk for et mer stabilt bilde - med unntak av det lave tallet i 1974. I alle tilfelle brukes sikring lite. I 1950- og 1960-årene var sikring mer brukt. Eksempelvis ble det avsagt 157 slike dommer i 1952 (Røstad (1974:252)) og 118 i 1967 (NOU 1974: 17, s. 275).

Hvilke sikringsmidler som ble idømt, fremgår ikke. Tabellen nedenfor gir svaret for noen år:

Tabell 2.6.-2: Sikringsdommer 1963-1971 og sikringsdommer blant 1980-observerte - sammenstillet med sikringsrammen. Abs. tall og procenter.

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	**	1980
Sikringsdommer	117	116	92	85	118	92	93	74	83	**	39
Derav med e og/eller f	108	106	84	74	104	83	81	69	72	**	35
(Prosentandel)	(92)	(91)	(91)	(87)	(88)	(90)	(87)	(93)	(87)	**	(90)

Kilder: NOU 1974: 17, s. 275 (for årene 1963-1971), Ellingsen (1985:61) (for de observerte i 1980)

Av tabellen ser vi at sikringsmidlene sikringsanstalt ("e") og/eller fengsel ("f") blir inkludert i langt de fleste dommene. Andelen ligger jevnt på rundt ni av ti.

Hvor mye og hvor lenge "e" og "f" rent faktisk blir brukt av de administrative myndighetene, vites ikke. Tall gitt

av statsadvokat Huitfeldt (1984) gir en antydning. Han opplyser for det første at at i løpet av 1983 var i alt 144 personer undergitt sikring i frihet, men under tilsyn. De satt altså ikke i anstalter. For det andre gir han tall over hvor mange nye personer som ble sikret i frihet med tilsyn:

Tabell 2.6.-3: Antall nye personer sikret i frihet med tilsyn pr. år for årene 1974 og 1980-1983. Abs. tall.

	1974	••	1980	1981	1982	1983
Nye personer sikret i frihet under tilsyn	66	••	61	40	38	42

De sikrete i frihet utgjøres dels av de som ikke har fått sikringsdom som inkluderer "e" og/eller "f" og dels av de som har fått en slik vid sikringsdom. Den første gruppen utgjør antagelig en relativt liten andel av de sikrete i frihet i og med at langt de fleste - ni av ti - får sikringsdom som inkluderer "e" og/eller "f", som vist i tabell 2.6.-2. Etter som langt de fleste får sikring som inkluderer "e" og/eller "f", vil jeg anta at disse også utgjør brorparten av de sikrete i frihet. Disse overføres enten fra sikring i anstalt, eller de får sikring i frihet med en gang straffen er ferdigsonet og sikringen påbegynnes. Hvordan fordelingen er her, vites ikke.

Ledelsen på Ila opplyser at det vanlige er at en sikringsdømt som har sonet straffen, sitter rundt et halvt til ett år på sikring i anstalt. Det ser altså ut til at selv om de videste sikringsrammene blir gitt i ni av ti tilfeller, blir ikke de strengeste tiltakene - "e" og "f" - brukt over særlig lang tid i forhold til sikringsrammen.

Er en først overført til sikring i frihet, skal det svært mye til for å bli gjeninnsatt. Statsadvokat Huitfeldt (1984) opplyser at en i 1983 hadde to eller tre slike gjeninnsettelser. For årene før, dvs. for 1980, 1981 og 1982, forekom det sannsynligvis overhodet ikke, iflg. statsadvokaten.

Dette punktet kan oppsummers slik:

For det første brukes sikring lite i forhold til det totale antall dommer på ubetinget fengsel.

For det andre gis vanligvis de videste sikringsrammene når sikring først idømmes.

For det tredje ser det ut til at disse vide rammene i relativt liten utstrekning brukes fullt ut. De fleste sikringsdømte er antagelig underlagt sikring i frihet til enhver tid.

2.7. Judisielle observasjoner og diagnoser i tall

Legene spiller som tidligere nevnt en sentral rolle. Noe om dere virksomhet kan vi lese i beretningene som Den rettsmedisinske kommisjon (RMK) gir ut år om annet. (Etter 1979 er det ikke kommet nye beretninger, pr. april 1986.) Her finner vi bl.a. oversikter over antallet judisielle observasjoner, samt fordelingen av de viktigste rettspsykiatriske diagnosene.

Figur 2.7.-1: Judisielle observasjoner samt fordeling på "mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner", på "sinnsykdrom" og på "andre". 1916/17-1980/81, gjennomsnitt for to-årsperioder. Absolutte tall.

Kilder: RMK's beretninger for 1916-1979.
Ellingsen (1985:48-50) for 1980 og 1981. (Merk at vi for 1981 kun har totaltallet.)

Vi ser at bruken av rettspsykiatrisk sakkyndige steg sterkt frem til tidlig i 1950-årene - kun avbrutt av annen verdenskrig da tallet gikk ned. Fra 1950-årene har tallet sunket, for deretter å stige noe igjen. Antallet erklæringer som har konkludert med diagnosen "sinnsyk i gjerningsøyeblikket" har holdt seg forbausende konstant. Det meste av tiden har tallet ligget mellom 20 og 40, for å synke til mellom 10 og 20 de siste 25 årene.

Bruken av "mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner" viser langt større svingninger. De utgjør hele tiden uten sammenligning de mest brukte diagnosene. Andelen "sjelsevner" har ligget mellom 51 % av totalen (1934/35) og 88 % (1966/67) - det meste av tiden mellom 70 og 80 %.

De øvrige tilstandene med betydning for strafferetten, har liten betydning i praksis. Disse tilstandene - bevisstløshet som følge av selvforskyldt rus, forbigående nedsettelse av bevisstheten og bevisstløshet - er i alle beretningene fra RMK slått sammen med dem som ikke fikk noen diagnose (de "normale") - i rubrikken "andre". Tilsammen har denne svært uensartete gruppen i alle år vært omtrent like stor som antallet "sinnsyke". Det er altså snakk om lave tall. (I 1980 utgjorde til orientering de "normale" 19 (dog én med reservasjonen "mangelfullt utviklete og varig svekkete sjelsevner" hvis observanden ble funnet skyldig), mens tilsammen fem fikk diagnosene "bevisstløshet", "bevisstløshet som følge av selvforskyldt rus" eller "nedsatt bevissthet" - av de 110 observerte (Ellingsen (1985:48-49).)

2.8. Blir legene hørt?

Brukes sikring ofte i forhold til foretatte observasjoner? Tabell 2.8.-1 gir en antydning for de årene hvor legene fortsatt eksplisitt uttalte seg om faren for nye straffbare

handlinger hos dem som ble observert.

Tabell 2.8.-1: Antall observasjoner, gjentakelsesfare iflg. legene, samt antall sikrete. 1970-1974. Absolutte tall. Andel sikrete i prosent av antatt gjentakelsesfare.

	1970	1971	1972	1973	1974
Observasjoner totalt	142	133	111	139	89
Gjentakelsesfare	134	97	87	83	70
Sikring idømt	74	82	67	68	30
(Sikrete i % av gjentakelsefare)	(55)	(85)	(77)	(82)	(43)

Kilde: Gustum (1981:30)

Merk at opptellingsåret for "Observasjoner totalt" og "Gjentakelsesfare" er et annet enn for "Sikring idømt" - idet selve dommen i svært mange tilfeller kommer året etter observasjonen.

Tallene er svært varierende - fra 43 % i 1974 til 85 % i 1971. Årene 1972 og 1973 har også høy andel. Det ser altså ikke ut til å være noen "automatikk", men legene har åpenbart stor innflytelse. Det er også rimelig. Andenæs (1974) skriver: "(N)aturligvis vil ingen dommer med selvkritikk opptre som psykiatrisk overinstans over de oppnevnte sakkyndige" (s. 288). Ellingsen (1985) kommer også inn på dette (s. 60). Han finner at sikring blir idømt i rundt halvparten av de tilfellene der andre nødvendige minimumsbetingelser er tilstede blant de 1980-observerte; det vil si der hvor de "normale", de frifunnede og helt ubetydelige lovbrudd er trukket fra.

2.9. Oppsummering

Oppsummeringsvis understrekes følgende:

1. Judisielle observasjoner og sikring brukes i dag i all hovedsak overfor lovbrøtere som siktes og dømmes for alvorlige lovbrudd. Sikring brukes svært lite i forhold til antall ubetingete dommer totalt.

2. Sikring er det kraftigste tvangsmiddelet strafferetten anvender. I ni av ti tilfeller gis de videste sikringsrammene.
3. En sikringsdømt er i meget stor grad overlatt til administrative myndigheters skjønn.
4. De fleste sikringsdømte er antagelig sikret i frihet til enhver tid.
5. Legenes innflytelse på sikringsspørsmålet er stor.

Kap. 3. METODE OG UTVALG

3.1. Innledning

Et metodekapittel gir leseren en bakgrunn for kritisk å vurdere hvordan resultatet er blitt til og hvorfor det er blitt slik.

Denne undersøkelsen er en intervjuundersøkelse - av såkalt kvalitativ art. Forholdsvis få mennesker har blitt intervjuet forholdsvis grundig om få emner. Det er fangene som har ordet. I dette kapitlet søker jeg å forklare hvordan jeg har gått frem, å danne et bilde av grunnlaget for resultatene.

Som ledd i dette, beskrives arbeidsprosessen, rammene rundt intervjuingen og intervjusituasjonen. Dessuten går jeg nøye inn på hvordan jeg har gått frem for å få tak i de intervjuete og hvem jeg ikke fikk tak i.

3.2. Forberedelsene til undersøkelsen

3.2.1. Spørrelisten

Utformingen av spørrelisten sto sentralt i forberedelsene. Det var hele tiden klart for meg at spørsmålene måtte være relativt standardiserte, men med åpne svarmuligheter. Jeg ville at alle skulle svare på omtrent de samme spørsmålene.

Når en bruker en spørreliste, kan en si at metoden dels er hypotetisk-deduktiv og dels induktiv. Metoden er hypotetisk-deduktiv ved at en rekke hypoteser ligger innbakt eller forutsatt i spørsmålene og emnene som tas opp, som f.eks. spørsmål 19:

"Gjorde legene rede for sin opplysningsplikt til retten, m.a.o. at den vanlige taushetsplikten for leger ikke gjelder for rettspsykiatere?"

I dette spørsmålet ligger en hypotese som skal testes, nemlig at legene kanskje ikke overholder sin opplysningsplikt.

På den annen side er metoden induktiv ved at jeg ikke vet hva fangene har opplevd - spørsmålene skal få de intervjuete til å fortelle som sine opplevelser. Spørsmål 25 er et eksempel på et slikt spørsmål:

"Fortell litt om stemningen rundt legebesøket?"

Det er flere måter å lage en slik liste på, og to muligheter pekte seg ut. Den kunne for det første være bygget rundt forskjellige tema som f.eks. "legene", "retten", "de rettspsykiatriske begrepene", "sikringen". For det andre kunne det være naturlig å utforme spørsmålene kronologisk - det vil si at jeg spurte om fangenes opplevelser i "tur og orden" etter en tidsakse, f.eks. først hans bakgrunn, dernest arrestasjonen, legebesøk, tiltale og dom, straffen og sikringen.

I den endelige utformingen la jeg særlig vekt på å få stilt spørsmålene kronologisk, men også med endel elementer fra en tematisk inndeling. Hovedgrunnen til dette er at kronologien er enkel, at det er vanlig å fortelle om hendelser i kronologisk rekkefølge og dermed mer gunstig for en undersøkelse av såpass induktiv art som denne. En tematisk inndeling, bestemt av intervjueren, kunne dels lett tenkes å være sosialt unaturlig og dels komme til å låse intervjuet i temaer eller båser som intervjueren - og ikke fangen - er mest opptatt av.

Videre er det viktig å tenke gjennom hvor detaljert man skal ha utformet spørsmålene på forhånd. En for detaljert utforming kan også "låse" stemningen, informanten står ikke fritt til å snakke i vei, mens en for "løs" utforming kan føre til at intervjueren kan overse sentrale ting.

For å prøve hvordan et utkast til en spørreliste virket, samt for å teste meg selv i intervjusituasjonen, fikk jeg i stand et prøveintervju med en person med lang dom og sikring

fra et annet fengsel enn Ila. Erfaringene fra dette intervjuet var i hovedsak gode med hensyn til spørrelisten, mens jeg følte at jeg som intervjuer ikke fikk med meg alt - jeg skjønnte at det var mer å hente. Jeg tenker her særlig på viktigheten av å stille oppfølgingsspørsmål til mer kortfattede eller "halvkvedete" svar - oppfølgingsspørsmål som er vanskelig å forutsi og dermed ta med i spørrelisten.

Erfaringene fra prøveintervjuet førte til noen mindre endringer av spørrelisten, samt et ønske om å foreta flere prøveintervjuer for selv å bli mer vant med situasjonen. Det ble dessverre med det ene prøveintervjuet. Jeg gjorde noen forsøk (bl.a. via Kriminalomsorg i frihet) på å få snakket med løslatte på fri sikring, men uten å lykkes.

Spørrelisten følger som Vedlegg 3. Noen få utdypende spørsmål ble tilføyd etter hvert som jeg fikk bedre erfaring med intervjuingen på Ila - tidlig i intervjurunden. I all hovedsak fikk alle fangene de samme spørsmålene - med unntak av oppfølgingsspørsmål på sparket. Det var noe som kom med situasjonen - og erfaringen.

Spørrelisten ble heller ikke fulgt slavisk, spørsmål for spørsmål. Heller ikke ble spørsmålene stilt nøyaktig likt, med de samme ordene. En sitter ikke som en maskin - spørsmålene stilles slik det føles naturlig å stille dem i situasjonen. Dessuten var også den intervjuete med på å styre samtalens forløp.

3.2.2. Valg av utvalg

Denne undersøkelsen tok i utgangspunktet sikte på å beskrive hvordan de som blir judisielt observert, opplever møtet med rettspsykiaterne. Det var altså meningen å favne videre enn til dem som sitter bak murene. Det var to nærliggende univers å trekke utvalg fra:

Det første universet er samtligene nålevende tidligere i Norge rettspsykiatrisk observerte personer. Dette universet ville inkludere kvinner og menn, unge og gamle, personer bosatt i Norge såvel som i utlandet, nåværende og tidligere fanger, nåværende og tidligere pasienter, frikjente så vel som dømt, det ville inkludere personer fordelt på alle de diagnosene legene kan bruke i rettspsykiatrisk sammenheng. Det er med andre ord en svært stor og svært spredt gruppe.

Dette alternativet syntes utelukket fra begynnelsen. Det ville forutsette en nitid gjennomgang av samtlige årganger arkiverte observasjonserklæringer i Den rettsmedisinske kommisjon. Man måtte finne ut hvem som var i live, plukke et utvalg blant disse og så søke å oppspore dem. Det ville være en bortimot umulig oppgave.

Det andre nærliggende universet var samtligene personer som i løpet av en periode hadde vært gjenstand for rettspsykiatrisk observasjon, f.eks. i løpet av ett år eller ti år. Dette universet minner altså meget om det forrige - men begrenset i tid. Dessuten ville det, hvis et relativt "nytt" år ble valgt, ekskludere de med erfaring fra tidligere tider.

Det er flere grunner til at dette alternativet syntes nærliggende. Hovedgrunnen er at Dag Ellingsen (1985) har foretatt en studie av samtlige rettspsykiatriske erklæringer oversendt Den rettsmedisinske kommisjon for ett år - 1980. Det ble dermed mulig å få et mer helhetlig bilde hvis utvalget for denne undersøkelsen var fra det samme universet. Videre ville det gi et bredt tilfang - med unntak av i tid. Det ville ~~des~~uten gi en mulighet til å nærme seg samme problem fra samme univers fra to vinkler: fra de rettspsykiatriske skriftlige erklæringene og fra de observerte selv. Det fremstod heller ikke som en umulig oppgave å spore opp dem en ville henvende seg til. Det ble derfor sendt en søknad til Justisdepartementet med anmodning om å få gå frem på en slik måte. Den rettsmedisinske kommisjon

fant imidlertid (etter svært lang saksbehandlingstid) i brev til Justisdepartementet ikke å kunne anbefale fremgangsmåten - hovedsaklig fordi kommisjonen satte spørsmålstegn ved undertegnedes faglige kompetanse:

"Kommisjonen vil særlig peke på at det ikke foreligger noen opplysninger om de to søkeres vitenskapelige eller faglige forutsetninger for å kunne foreta alle de vurderinger som er omtalt i deres prosjektbeskrivelser. Det vises i denne forbindelse særlig til prosjektbeskrivelsen side 2b og side 3c, hvor enkelte problemstillinger fortøner seg som lite meningsfulle. 1) Noe tilsvarende kan sies om enkelte av de data som søkes tilrettelagt i prosjektbeskrivelsen side 4 og side 5. 2) Her reiser det seg også et naturlig spørsmål om metodenes pålitelighet. På grunnlag av det som er anført foran (...) vil kommisjonen fraråde at det foreliggende prosjekt settes ut i live."

Ellingsens prosjekt gikk likevel som opprinnelig planlagt, mens undertegnede måtte finne en annen vei.

Dermed gjenstod en tredje mulighet - å intervju et utvalg av alle innesittende fanger på et gitt tidspunkt og som i forbindelse med etterforskningen var blitt rettspsykiatrisk observert. Denne tilnærmingen utelukker personer på frifot og på sykehus, samt dem som eventuelt hadde blitt frikjent eller fått saken sin henlagt. Til gjengjeld inkluderer denne fremgangsmåten fanger med sikring i langt større grad.

Den grundigste måten å gjøre dette på, ville være å trekke et utvalg fra samtlige innesittende med aktuell erfaring fra rettspsykiatrien. Dette ble vurdert som for tidkrevende. Vinter og vår hadde passert - byråkratiets kvern hadde malt langsomt. Derfor ble ett fengsel valgt, Ila landsfengsel og sikringsanstalt. Ila er dels en sentral-

1) Denne del av prosjektbeskrivelsen gjelder Ellingsens og omhandler "Trekking ved selve observasjonen" og "Trekking ved de sakkyndige og kommisjonen".

2) Denne del av prosjektbeskrivelsen er fra undertegnedes og omhandler omtrent det samme. Vår felles prosjektbeskrivelse er inntatt i sin helhet i Ellingsen (1985:253-258). Kommisjonens brev til Justisdepartementet er inntatt samme sted (s. 266-267).

anstalt for langtidssonere (og dermed for fanger dømt for relativt alvorlige lovbrudd) og dels en sikringsanstalt - den eneste i landet for menn. Ila kunne derfor forventes å ha en stor populasjon av rettspsykiatrisk observerte bak sine murer og gjerder, noe som viste seg å holde stikk. (Til sammenligning hadde Ullersom landsfengsel, iflg. brev fra fengselet, den 12. oktober 1983 kun ni fanger som enten p.t. satt på sikring eller som hadde sikring i vente. Hvor mange som i tillegg var observert, vites ikke.)

Jeg søkte derfor - og fikk raskt - Fengselsstyrets tillatelse til å foreta en intervjuundersøkelse blant villige rettspsykiatrisk observerte fanger på Ila.

Hvordan vil jeg vurdere denne fremgangsmåten i forhold til å intervju blant 1980-observerte? Utvalget måtte bli forskjellig. For det første bestod det kun av personer som i utgangspunktet satt i fengsel/sikringsanstalt. Av de 38 intervjuete hadde i alt 31 sikring. De syv siste var alle blitt observert, men hadde ikke fått sikring. Det var altså fanger som i all hovedsak hadde "tapt" som fikk uttale seg, en overvekt av fanger med akutt usikkerhet hengende over seg. Det skyldes rimeligvis det faktum at Ila nettopp er en sikringsanstalt. Til sammenligning fikk 39 av 110 observerte i 1980 sikring - 35 av dem sikring som inkluderer anstalt ("e" og/eller "f"). Det var altså langt flere av de 1980-observerte som ikke fikk sikring.

Undersøkelsen fanger altså ikke opp dem som kunne tenkes å ha hatt fordeler av systemet, den utelater dem som er på sykehus, i annen behandlingsanstalt, på sikring i frihet, dem som aldri kom i fengsel, dem som etter Straffelovens § 39 nr 5 ble overført til gunstige sikringsvilkår etter å ha fått ettergitt (store) deler av straffen. At det blant de intervjuete er såpass mange som er sikret på en sikringsanstalt - Ila - er altså en svakhet i forhold til det opprinnelige utgangspunktet.

På den annen side får vi vite mye om hvordan de opplever systemet, de som taper mest.

For det andre spenner det endelige utvalgets - de intervjuetes - erfaringer over mange år, i motsetning til det ene året, 1980. Dette kan være et pluss, man får større variasjon i tilfanget av erfaringer. Men det kan også være et minus, hukommelsen er selektiv - en glemmer noe og husker annet. Det er likevel påfallende hvor detaljerte beskrivelser selv fanger med svært lang soningstid gir av legene og av andre erfaringer fra rettspsykiatrien.

Dessuten ble de intervjuete spurt om hva de synes om sikring. En får sannsynligvis et bedre svar på det når det blant de intervjuete også fins fanger som er ferdige med straffen og som på intervjutidspunktet sitter på sikring. Blant de 1980-observerte ville det ikke vært mange som hadde kommet så langt, bortsett selvfølgelig fra dem med sikring alene.

For det tredje utelukkes kvinner. Det er en liten, men ganske sikkert interessant gruppe som kanskje kan ha andre erfaringer fra rettspsykiatrien. Ni av 110 observerte i 1980 er kvinner.

En sammenligning mellom de intervjuete Ila-fangene og de 1980-observerte med hensyn på lovbrudd og diagnose, finnes nedenfor under punkt 3.3.4.

3.3. Nærmere om utvalget

3.3.1. Innledning

I det følgende bruker jeg betegnelsen "utvalget" på gruppen av aktuelle rettspsykiatrisk observerte fanger på Ila, fanger som hadde blitt observert i forbindelse med den saken de på det aktuelle tidspunktet satt dømt for.

Ila hadde 25. april 1983 i alt 121 fanger. Av disse 121 hadde tilsammen 62 blitt rettspsykiatrisk observert. Disse 62 utgjør utvalget. I alt 38 av utvalget på 62 ble intervjuet.

Noen data om de intervjuete er blitt presentert i kapittel 1. I det følgende redegjøres for hvordan jeg fikk tak i disse. Dessuten sammenlignes de intervjuete med de 24 jeg ikke intervjuet og med 1980-observerte med hensyn på noen variabler.

3.3.2. Brev - og respons

Den 25. april 1983 sendte jeg et brev (jfr. Vedlegg 6) til samtlige innsatte på Ila. I brevet redegjorde jeg for undersøkelsen i korte trekk, og jeg ba dem som hadde vært rettspsykiatrisk observert i forbindelse med den straffesaken de nå satt dømt for, om å svare. Varetektsfanger ble altså holdt utenfor, likeså fanger med erfaring fra rettspsykiatri utelukkende fra tidligere saker. Det ble understreket i brevet at det var uten betydning om vedkommende hadde sikring eller ei - det var deres erfaring med legene osv. jeg var interessert i. I konvoluttene lå en ferdig frankert svarkonvolutt, samt et svarskjema (se Vedlegg 6).

Grunnen til at jeg valgte denne måten å komme i kontakt med fangene på, og ikke en mer aktiv med direkte kontakt, personlig oppsøking, er forskningsetisk. Jeg antok at dette var et svært ømtålelig tema for mange, og jeg ville gi dem muligheten til å ta kontakt med meg. Jeg visste således ikke navn på noen av fangene på Ila på forhånd; brevet var stilet til "Doms- og sikringsinnsatte på Ila landsfengsel og sikringsanstalt", og det ble distribuert av fengselet. På denne måten kunne de som ville være helt anonyme, fortsette å være det. Det ble ikke noe personlig press på å delta fra min side. Dette førte ganske sikkert til en lavere respons, men det var likevel riktig etter min oppfatning.

Mitt brev førte til 40 svarbrev fra Ila i løpet av kort tid - det vil si frem til 4. mai. Etter den dagen kom ingen flere. I og med at jeg ville ha svar fra så mange som mulig, helst alle 121, ble et purrebrev (se Vedlegg 7) sendt den 9. mai til de ca. 85 som ikke svarte på den første henvendelsen med sitt navn (det kom noen anonyme svar). Også dette brevet ble distribuert av fengselet. Jeg ba om at brevet ikke ble sendt dem jeg allerede hadde navnet på, ifølge en liste jeg ga ledelsen.

Purrebrevet resulterte i et nytt rush av svarbrev, tilsammen 24 nye. Dessuten fikk jeg én henvendelse pr. telefon fra en fange som da var løslatt, men som på tidspunktet for distribueringen av brevene fortsatt var fange på Ila.

Det gir tilsammen 65 svar. Men det er ikke svar fra 65 forskjellige personer. I hvert fall tre av dem som svarte på det andre brevet, hadde også svart på det første. Det skyldes dels at noen hadde svart anonymt på det første brevet - de ville da rimeligvis få en ny henvendelse - og det skyldes dels at det ble gjort feil i noen få tilfeller fra fengselets side; noen fanger som hadde svart på den første henvendelsen og som jeg hadde opplyst til ledelsen ikke skulle ha purrebrevet, fikk det like fullt.

Det endte dermed opp med svar fra maksimum 62 forskjellige fanger på Ila.¹⁾ Av disse var 46 villige til å bli intervjuet. Seks av dem falt utenfor utvalget (tre kun foreløpig observert av politilege, én varetektsinnsatt, én observert i forbindelse med sin forrige dom og én observert i forbindelse med en ny sak). Det gir oss 40 aktuelle respondenter. To ble løslatt før jeg fikk intervjuet dem. Tilsammen ble 38 intervjuet; det vil si alle som svarte ja, som falt under

1) Dette tallet på max. 62 fanger som jeg fikk svar fra, må ikke forveksles med utvalget - de rettspsykiatrisk observert på Ila. Dette taller utgjør nemlig også 62.

utvalgskriteriene og som det var praktisk mulig å få intervjuet. I tillegg fikk jeg svar fra minst to fanger som var observert, men som ikke var interessert i å bli intervjuet.

Men hvorfor fikk jeg ikke svar fra alle - eller i det minste fra alle i utvalget, de 62 aktuelle rettspsykiatrisk observerte? Jeg spurte noen av de intervjuete om det og fikk bl.a. til svar:

"Helt sprøtt, mange fanger tok av frimerkene; sånn 'så fint, gratis frimerker' og sånn. Noen ganger skjønner jeg ikke hvordan folk tenker."

En annen forteller: "Ja det var noen som fikk (brevet) fem-seks ganger, for det var gratis frimerker å få."

Det er trange økonomiske kår i fengselet, frimerker kan komme godt med. De mest frimerkehungrige svarte altså ikke, og det førte til at enkelte andre ikke fikk noe brev.

Heller ikke alle dem som vitterlig fikk brevet blant utvalget, svarte. Her er noen grunner som ble gitt for det:

"Ja det er sikkert mange som tenker at det ikke er noen hjelp i det og bare legger det i en skuff."

"Nei, dem er ikke så sikre på seg sjøl da, vet du. Og de fleste har resignert, tror det skal være sånn."

Mange har altså resignert eller har nok med seg selv. Videre virker det som om enkelte avdelingsbetjenter ikke tok brevutdelingen så svært alvorlig, det nevnte flere fanger:

"Hver enkelt fikk ikke brevet. Hver fange måtte hente det på vaktrommet på avdelingen. Og betjenten holdt ikke øye med hvem som hadde fått brevet. De lå der i en bunke på vaktrommet. Sånn var det i hvert fall på avdelingen min."

Andre betjenter var mer nøye: "Det lå på senga da jeg kom inn. Jeg tror det ble lagt inn på alle cellene."

Det virker som om brevet fikk god respons hos de fleste: "('Hvordan fikk dere brevet av meg på avdelingen din?') Tror vi måtte hente det i boksen der. Det lå en bunke konvolutter. Jeg oppfordra de som var der, de som hadde vært borti systemet, til å hente det."

En annen forteller: "Vi sa at alle burde svare på det, for det kunne komme andre til gode siden. Det var noen som var litt usikre på om de skulle svare eller ei, men jeg tror alle gjorde det, alle som har sikring."

En tredje: "Ja, det er et spørsmål det blir snakka mye om inne her. Og da dette kom, var det mange som var glad for at noen tok initiativet til en slik undersøkelse."

Det ble også positiv respons hos noen av de ikke-observerte som svarte på brevet. En av dem skriver:

"Syns det er på høy tid at en undersøkelse av denne art blir satt i gang. (...) (Sikring) er en pine som setter dype spor og i mange tilfeller så dype at de nærmest er uopprettelige. Jeg håper derfor at dere får høy feedback og vil selv prøve å motivere de det gjelder til å slutte opp om undersøkelsen. Lykke til!"

Det var altså varierende betingelser når det gjaldt brevutdelingen og svært varierende, men i hovedsak positiv respons blant fangene. Med 40 positive svar av 62 mulige (de som var blitt observert), vil jeg si meg rimelig fornøyd. Tilsammen 40 aktuelle interesserte gir en svarprosent på 65. Å foreta 40 intervjuer er også en noenlunde overkommelig oppgave for én person. Det ble mulig å ha ambisjonen om å intervjuer alle. To ble som sagt løslatt før intervju; de resterende 38 gir en svarprosent på 61.

De 38 intervjuete fordeler seg slik med hensyn til fangestatus:

- kun vanlig straff	7
- kun sikring, ikke straff	5
- straffsonere, sikring i vente	18
<u>- straff sont, nå på sikring</u>	<u>8</u>
Tilsammen	38

3.3.3. Utvalget og de intervjuete - noen sammenligninger

Med velvillig bistand fra ledelsen på Ila, fikk jeg tilsendt en fullstendig oversikt over samtlige fanger jeg ikke intervjuet og som tilhørte utvalget på 62. Om disse har jeg følgende opplysninger: Alder, bosted, yrke/utdanning, lovbrudd, dom (straff og/eller sikring) samt datoen hver enkelt ble arrestert. Nedenfor presenteres oppsummeringsvis noen sammenligninger med dem som ble intervjuet. I Vedlegg 5 finnes en mer grundig sammenligning sammenstilt i tabellarisk form.

De intervjuete fordeler seg omtrent likt med utvalget med hensyn til fangestatus, dvs. om de sitter på ren straff, på ren sikring, om de har sikring i vente eller om de nå er ferdig med straffen og er kommet over på sikring. Ett unntak er at de som har sont ferdig straffen, men som fortsatt må sitte bak murene på Ila på sikring, er overrepresentert blant de intervjuete, uten at forskjellen er stor. Jeg vil anta at hovedgrunnen til dette er at denne gruppen opplever sikringen som mest urettferdig. De har sonet straffen sin, men må fortsatt sitte - på ubestemt tid. Følgelig vil kanskje disse fangene ha det største meddelselsesbehov overfor en utenforstående forsker. Se forøvrig tabell 3.3.3.- 1 i Vedlegg 5.

Også når det gjelder hovedlovbrudd (som er det lovbruddet som har høyest strafferamme) fordeler de to gruppene seg omtrent likt. Hovedforskjellen her er at fanger dømt for draps- eller sedelighetsforbrytelser er noe underrepre-

sentert i forhold til resten. Men tallene er så små at forskjellen kan skyldes tilfeldigheter. Se tabell 3.3.3.-2 i Vedlegg 5.

Det er videre små forskjeller også med hensyn til tid i fengsel, målt i forhold til året de ble arrestert. Et unntak her er at de som ble arrestert i årene 1977 og 1978 er underrepresentert blant de intervjuete. Alle i denne gruppen som ikke ble intervjuet, satt dømt for drap. Jeg har ikke noen rimelig forklaring på denne forskjellen. De som ikke ble intervjuet hadde videre sittet noe lengre inne enn de som ble intervjuet. Se tabellene 3.3.3.-3 og 3.3.3.-4 i Vedlegg 5.

På samme måte har de som ikke ble intervjuet, gjennomgående noe lengre dommer enn de som ble intervjuet. Imidlertid har begge gruppene omtrent like lang tid i usikkerhet foran seg; det vil si tiden fremover de må regne med å være sikret. Se tabellene 3.3.3.-5, 3.3.3.-6 og 3.3.3.-7 i Vedlegg 5.

Oppsummeringsvis kan vi si at det hele veien er relativt små forskjeller. Forskjellene går imidlertid nesten hele veien i én retning: de som er intervjuet, er noe mindre belastet enn de ikkeintervjuete. Unntaket gjelder fangestatus, det er en liten overrepresentasjon av fanger som er ferdig med straffen, men som sitter på sikring.

Som anført under punkt 3.2.2. ovenfor, er det de største taperne i forhold til rettspsykiatrien vi finner i en sikringsanstalt. Det er en svakhet i i forhold til det opprinnelige utgangspunktet for undersøkelsen - å få vite hvordan rettspsykiatriske observerte generelt ser på rettspsykiatrien. På den annen side blir denne svakheten ikke forsterket gjennom frafallet; tvert i mot er de intervjuete noe mindre tapere enn de som falt fra.

3.3.4. Ila-intervjuete og 1980-observerte - et par sammenligninger

Under dette punktet oppsummeres sammenligninger mellom Ila-intervjuete og 1980-observerte med hensyn på to variabler: lovbrudd og rettspsykiatrisk diagnose. Også under dette punktet er tabellene plassert bak i Vedlegg 5.

Med hensyn til lovbrudd, finner vi blant de intervjuete en solid overrepresentasjon av drap. Det er som forventet. Ila er et langtidsfengsel, drap gir normalt lange straffer. De fleste drapssiktete blir judisielt observert, og drap fører ofte til sikring. De vil derved lett komme med blant de intervjuete. Derneft er det en minst like solid underrepresentasjon av sedelighetslovbrytere blant de intervjuete. Dette skyldes antagelig at mange sedelighetslovbrudd ikke gir så lange straffer, de kommer heller ikke til Ila og får ikke sikring. (Bare seks av 23 sedelighetslovbrytere blant de 1980-observerte fikk sikring.) Det er altså et langt mindre, men vesentlig mer belastet klientell av sedelighetslovbrytere blant Ila-fangene enn blant de 1980-observerte. Se tabell 3.3.4.-1 i Vedlegg 5.

Når det gjelder den rettspsykiatriske diagnosen, er forskjellene mindre. Hvis vi holder de 19 som ikke fikk noen sikringsbetingende diagnose utenfor 1980-utvalget, er forskjellene små. Fordelingen mellom de som fikk en strafffritakende diagnose (sinnsykdom og bevisstløshet) og de som ikke fikk en slik diagnose (men som i all hovedsak fikk diagnosen mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner) omtrent lik mellom 1980-utvalget og de intervjuete. Se forøvrig tabell 3.3.4.-2 i Vedlegg 5.

Forskjellene mellom 1980-observerte og de intervjuete skal ikke betones særlig. I denne undersøkelsen er det fangene som kommer til orde, ikke judisielt observert i sin alminnelighet. Denne undersøkelsen foregir derfor å formidle

et syn på rettspsykiatrien slik én viktig gruppe ser den, nemlig de som i hovedsak har tapt mest: fangene - hvorav de fleste har fått sikring.

3.4. Intervjusituasjonen

3.4.1. Innledning

Denne avhandlingen er som tidligere nevnt et produkt av en såkalt kvalitativ tilnærming. Vi får vite mye om hvordan hver enkelt fange opplever legene, de rettspsykiatriske begrepene, rettsforhandlingen, sikringen, usikkerheten...

Denne kunnskapen er kommet til veie gjennom personlige intervjuer - av til dels lang varighet. En spørreliste - presentert tidligere i dette kapitlet - dannet ett utgangspunkt for samtalene. Sted, tid, intervjuperson, stemning er andre viktige faktorer. Dette avsnittet tar for seg hvordan faktorer av denne typen kan tenkes å spille inn.

Uten imøtekommenhet fra ledelse og betjenter ved Ila, ville undersøkelsen blitt vanskeliggjort. Jeg møtte imidlertid bare velvillighet og en vennlig innstilling til arbeidet og meg personlig. Jeg fikk optimale arbeidsvilkår i så måte. Det ble ikke noen gang lagt hindringer i veien for at jeg kunne ha samtale med hvilken som helst fange jeg ønsket - såfremt den innsatte selv hadde meldt sin interesse i svarbrevet.

Dessuten hadde jeg mange interessante diskusjoner og fikk mye verdifull kunnskap av å spise lunsj i kantina sammen med personer i ledelsen.

Rekkefølgen intervjuene ble foretatt i, var stort sett tilfeldig. Unntakene er for det første at de fangene som sto for snarlig løslatelse, fikk topp prioritet (noe som likevel ikke hindret at jeg mistet to interesserte). For det andre

ble noen særlig ivrige intervjuet tidlig , i ett tilfelle etter noen brev frem og tilbake hvor jeg måtte presisere at jeg kom fra Universitetet i Oslo og ikke fra politi eller påtalemyndighet. For det tredje kom to fanger som ble overført til Ullersmo, blant de fire sist intervjuete.

Intervjuingen ble foretatt i perioden 2. mai og frem til 26. oktober 1983, det vil si i løpet av nesten seks måneder.

3.4.2. Sted og tid

Alle intervjuene, på fire nær, foregikk i besøksrommene like ved hovedinngangen til Ila, kalt Sentralen. Av de fire resterende ble ett intervju foretatt på et besøksrom i en annen del av Ila - på lukket avdeling, to ble oppsøkt på Ullersmo etter å ha blitt overført dit, mens den siste ble intervjuet på Institutt for kriminologi og strafferett etter at han var blitt løslatt.

Intervjuene hadde varierende lengde. Det korteste varte i én time, det lengste i nesten fem og en halv time. Gjennomsnittet var to timer og femti minutter.

Intervjuene foregikk altså i fengselet. Rimeligvis. Kan det ha hatt noen betydning for kvaliteten i en eller annen retning? Det er selvfølgelig umulig å gi noe kategorisk svar, men jeg vil anta at det spiller inn. I forhold til intervjueren som kommer utenfra, er fengselet fangenes territorium. Alle de intervjuete hadde sittet inne i flere år, og mange har lang tid igjen. Fengselet er for alle, på én eller annen måte, blitt hverdag. Intervjueren var uten makt og innflytelse, jeg understreket for alle at jeg ikke kom fra Justisdepartement eller fengselsvesen. Jeg tror slike forhold virket inn på at fangene ble tryggere, noe som kanskje illustreres av at mange opptrådte som oppmerksomt vertskap overfor meg; de sørget for kaffepulver og varmt vann, for engangskopper og rent askebeget.

3.4.3. Om stemningen og meg selv

For å markere minst mulig erobring av territorium fra min side, tok jeg alltid visse forholdsregler mens jeg ventet på at fangen skulle komme (det kunne ta opp til en halv time og mer noen ganger). Jeg beholdt ytterklærne på (klærne var på ingen måte oppsiktsvekkende, jeg så hverken ut som en hippie eller som en byråkrat), åpnet ikke veska, spredte absolutt ingen papirer rundt om, leste ikke aviser - kort sagt: tok overhodet ikke rommet i bruk ut over mitt blotte nærvær. Først etter at vi hadde hilst på hverandre, og jeg hadde presentert meg selv og prosjektet og nok en gang fått klarhet i om han var interessert i et intervju, tok vi intervjustedet sammen i bruk.

Jeg hadde så og si alltid med meg en flaske Cola og kanskje noen ferske boller. Særlig Cola'en var populær, besøkende får vanligvis ikke ta med seg noe å drikke i fengsler, av frykt for innsmugling av stoffer. Dessuten sørget jeg alltid for å ha godt med sigaretter og tobakk, til bruk for oss begge.

Stemningen opplevet jeg som alt overveiende god. Det virket som de aller, aller fleste hadde tillit til intervjueren og syntes intervjuundersøkelsen var viktig. Jeg fikk stadig vekk høre at "det er på tide at noen gjør noe med dette her", at det er bra at noen endelig spør fangene hva de synes osv. Spørrelisten dannet utgangspunktet for samtalene. Men vi snakket alltid om andre ting i tillegg - om alt fra lørdagens sport på TV til meningen med livet. Og, selvfølgelig, fengselslivets stort sett grå og noen få ganger lyse sider. Flere fortalte om åpenbare ulovligheter de hadde bedrevet, og bedriver, bak murene. Andre kunne intenst og detaljert fortelle om hvordan de hadde opplevd det å ta livet av noen. Noen var fortvilte, nervøse og på gråtens rand, andre spøkende opplagte. En håndfull fanger virket svært neddopa og sløve av medisinbruk. De aller fleste hadde klare erfaringer og synspunkter på det

de ble spurt om - noe som kom tildels heftig til uttrykk.

Tidligere intervjuerfaring (Kongshavn (1981) og Falck (1984)) var av stor betydning og har nok bidratt til at kontakten med fangene ble god og at intervjuene ble vellykkete.

Sommeren 1983 ble en av de mest anstrengende, intense og spennende perioder i mitt liv. Jeg hadde utrolig mange interessante diskusjoner med fanger, med ansatte på Ila og med andre. Samtalene med fangene gjorde et sterkt inntrykk. Jeg drømte at jeg var i fengsel nesten hver natt. Jeg hadde en lang periode makabre og skrekkelige fabuleringer om å ta livet av min samboer. Brødkniven var ikke lenger bare et kjøkkenredskap, men også et mordvåpen. Assosiasjonene gikk mer og mer i den retningen. Det var først da samboer Arnhild fikk presset ut av meg hva som var galt fatt, at dette slapp taket.

I begynnelsen gjorde jeg to til tre intervjuer pr. uke. De ble skrevet ut på maskin (gjennomsnittlig drøye 17 sider) enten samme dag eller dagen etter, mens inntrykkene var ferske og før nye intervju. Å arbeide så ivrig og hardt er en påkjønning, i hvert fall når temaet er såpass spekka med intens menneskelig dramatik. Høigård og Finstad (1986) skriver i sin siste prostitusjonsbok:

"Cecilie hadde opprinnelig tenkt å ha flere dybdeintervjuer. Det viste seg etter hvert at hun ble urimelig, irritabel, asosial og deprimert etterpå. I begynnelsen skjønnte vi ikke at dette var en reaksjon på intervjuene, men tilskrev sinnstilstanden dårlig dagsform og liknende. I dybdeintervjuer er en nødt til å forsøke å leve seg helt inn i det den intervjuede beretter. Dette blir en sterk mental belastning" (fra korrekturen til boken, annet kapittel).

Både Finstad og Høigård har intervjuerfaring fra tidligere og hvor de ble stilt overfor "menneskelig lidelse og samfunnsmessig urettferdighet". "Reaksjonene på prostitusjonsintervjuene var likevel mye heftigere", skriver de og fortsetter:

"Når feltet er prostitusjon, utsettes også en kvinnelig intervjuer på en måte for undertrykking og nederlag. Den prostituertes erfaringer vil ha pinefulle forbindelser til intervjuerens egne, omenn mindre dramatiske opplevelser som kvinne."

Jo større identifikasjon med de intervjuetes lidelser, jo større personlige reaksjoner hos intervjueren, blir konklusjonen.

Under intervjuingen prøvde jeg hele tiden å ta stemningen og situasjonen mest mulig på pulsen. Jeg prøvde i høyest mulig grad å være der - og være der da. Det uten sammenligning viktigste er å få den intervjuete til å snakke og at han opplever fortrolighet. I all hovedsak føler jeg at jeg lyktes med det. En av grunnene til det er at jeg også ga noe av meg selv, viste litt hvem jeg var og hva jeg mente om dette og hint.

Det var altså svært liten mekanisk eller funksjonærmessig stemning - om vi kan kalle det det. En følge av det igjen er jo selvfølgelig at ikke noen av de intervjuete opplevet intervjueren og intervjusituasjonen likt. Fangene opplever ting forskjellig og får folk til å oppføre seg forskjellig overfor dem. På den annen side får det betydning for mitt forhold til dem. Noen - ganske mange - likte jeg svært godt, noen var ganske alminnelige og noen litt mindre hyggelige og spennende. Det har sikkert også ført til varierende grad av fortrolighet, god stemning og evne fra min side til å forfølge en mulig spennende tråd med oppfølgingsspørsmål.

Det er umulig å gi noe fornuftig svar på hvor betydningsfulle slike faktorer er. På den ene side mener jeg fortrolighet har betydning for intervjuet som helhet, men er kanskje særlig viktig på felter av mer intim karakter. På den annen side er rettspsykiatri og sikring områder hvor fangene har meninger på forhånd, det er spørsmål hver og en har tenkt på og er opptatt av. Dessuten er rimeligvis mange av dem "vant med" å fortelle om seg selv, til sosialarbei-

dere, arbeidskontorer, leger og andre behandlere - noe en håndfull av dem selv understreket.

Lydbånd ble ikke brukt under samtalene. Jeg var redd for at det kunne virke hemmende på noen. Jeg noterte og prøvde å få med meg det meste av det vesentligste. Det er selvfølgelig mulig at jeg har mistet en del. For det første har det ganske sikkert vært noen misoppfattelse fra min side, for det andre er det anstrengende å sitte og notere og følge intenst med i timesvis. Det kan også ha gått ut over kvaliteten på notatene. Dessuten redigerer en til en viss grad mer eller mindre automatisk under veis.

En fordel ved å bruke penn og papir i stedet for lydbånd, er at noteringen fyller opp tomrom. Det oppstår langt færre pauser i samtalen - eller de føles ikke så lett trykkende, en holder taket bedre. Det skjer noe hele tiden, noe som ganske sikkert kan bidra til å gjøre både intervjuete og intervjuer mer tålmodig.

3.5. Snakker fangene sant?

Et vanlig spørsmål å stille når man foretar undersøkelser som denne, er om intervjuobjektene snakker sant. Forteller de det slik de opplevde det? Eller er historiene blitt forvrent eller blitt usanne fordi de skal passe inn i et spesielt bilde? Kanskje har fangene avtalt hva de skal svare seg i mellom? Har intervjuerens spørsmål og oppførsel ført til at det svares på noen spesiell måte?

For å ta egen rolle først, ga jeg overfor de aller fleste intervjuete uttrykk for mitt eget skeptiske syn på sikringen og på rettspsykiatrien. Jeg passet imidlertid på å ikke eksponere meg selv på disse - eller andre beslektede - felter før etter at fangen hadde gitt uttrykk for sin mening, sine synspunkter - for å unngå svar etter munnen. At en gir uttrykk for egne synspunkter, kan slå to veier. For det første kan det føre til at fangene tar litt ekstra

i, her er det endelig en de opplever er på deres side. Men for det andre kan det også føre til større fortrolighet, "han er ikke fordømmende, han ser ut til å være på vår side, ingen ting skal derfor holdes skjult".

Noen få ganger overfor enkelte fanger var jeg ledende i spørsmålsstillingen. Dette tror jeg har sammenheng med forsøk på å utdype svar som bestod av enstavelsesord; ivrigheten fra min side ble for stor enkelte ganger. Disse tilfellene er i høyeste grad unntak. De aller fleste var svært pratsomme, historiene kom nesten av seg selv.

Fangene tar utgangspunkt i sin egen, sterkt opplevde situasjon. Det virker ikke på noen måte som om de svarte på det som eventuelt var "ventet" av dem. Dessuten var de fleste absolutt selvstendige - noe som ble bekreftet gjennom utallige diskusjoner og samtaler med de fleste av dem om alle mulige andre ting.

Det er påfallende stor enighet de 38 forskjellige mennene i mellom når det kommer til spørsmål om rettspsykiatri og sikring. Har jeg blitt utsatt for avtalt spill? De fikk alle brev fra meg. De ville hatt god tid til å diskutere henvendelsen og hva de skulle fortelle denne forskeren fra universitetet, hva de skulle svare.

Jeg har liten tro på en slik mulighet. Det^{er}to grunner til det. For det første ble de aller fleste fangene spurt om hvordan brevhenvendelsen(e) fra meg ble mottatt på avdelingene. De svarte - som jeg har vært inne på tidligere - at brevene stort sett ble godt mottatt, og at noen av dem seg i mellom hadde blitt enige om at dette skulle og burde de svare på. Men selve temaet benyttet de ikke anledningen til å diskutere, sier de. Noen, særlig mot slutten av intervjuperioden, ble spurt om de hadde snakket med noen som hadde blitt intervjuet tidligere av meg. Noen hadde det, uten at det hadde ført til noen som helst diskusjoner.

For det andre avvises avtalt spill fordi fangene var såpass forskjellige og samtalene såpass inngående at eventuelle avtalte spill ville avslørt seg selv hos de fleste. Så mange kan ikke fordreie så konsekvent. Jeg følte tvert i mot umiddelbarhet og oppriktighet i å formidle egne, personlige opplevelser og historier med stor detaljrikdom.

Det kan innvendes at vi alle har selektiv hukommelse, at ettertidens opplevelser farger fortidens. Det er mulig at det kan prege intervjuene i noen utstrekning - jeg vet ikke. Samtalene var som sagt inngående og fangene tok det alvorlig og prøvde stadig å tenke seg grundig om før de kom med svar.

Jeg tror fangene snakker sant, hver og en av dem. De er enige fordi de er det. Det er fangenes virkelighet og forståelse som formidles. Denne virkeligheten er meget nærværende for alle de intervjuete - møtet med rettspsykiatrien var en sterk opplevelse. Dessuten er sikring for de aller fleste en i høyeste grad aktuell realitet, de rettspsykitriske begrepene likedan. Avtalte spill og fordreininger synes svært lite mulige.

3.6. En forsøksvis oppsummering.

Etterprøvbarhet er et krav i forskningen. Det betyr at hvis andre skulle gjøre samme undersøkelse, ville de komme til samme resultat.

To samfunnsforskere kan ikke gjøre en undersøkelse som denne på akkurat samme måten. Jeg har i det foregående forsøkt å beskrive hvorfor. Forskeren er et individ som møter et annet individ. Resultatet avhenger, i hvert fall til en viss grad, av hvordan disse individene møtes og hvordan de forholder seg til hverandre.

Men på den annen side er jeg helt overbevist om at en annen forsker i all hovedsak ville fått samme type svar, fått

det samme hovedinntrykket. Noen ville kanskje vært flinkere til å få de intervjuete til å snakke, andre ville vært mindre flinke. Noen ville fått bedre kontakt, andre dårligere. Men hovedkilden er fangene selv. Hva de mener og synes og har opplevd, vil slå gjennom uansett, i hvert fall på et felt som dette hvor hovedinntrykkene er såpass massive og hvor de intervjuete har såpass sterke opplevelser og meninger å formidle.

Kap. 4. MØTET MED LEGENE

4.1. Innledning

4.1.1. Hva er en rettspsykiatrisk observasjon?

Eitinger og Retterstøl (1984) gir følgende svar i sin lærebok "Rettspsykiatri" (s. 50):

"Målet for en en judisiell observasjon er å klarlegge hvorvidt den siktede lider eller på gjerningstidspunktet led av en slik tilstand som de forskjellige lovbestemmelser om psykisk abnorme tilstander omfatter."

Deretter kommer en liste over disse "abnorme tilstander" som tidligere er presentert i kapittel 2.3. Selve observasjonen foretas av (som oftest) to psykiatrisk sakkyndige.

Det finnes som nevnt ingen lover eller regler for hvordan denne observasjonen skal foretas, eller når den skal settes i verk. Men det har utviklet seg en viss fast praksis og noen retningslinjer (se Eitinger og Retterstøl (1984:48)).

4.1.2. Om dette kapitlet

I dette kapitlet presenteres fangenes erfaringer fra dette møtet med de psykiatrisk sakkyndige, og eventuelt andre som har deltatt under observasjonen.

De reglene, eller retningslinjene, om fremgangsmåten ved observasjon som beskrives hos Eitinger og Retterstøl (1976)¹⁾ blir referert i sammenheng med fangenes uttalelser.

1) Det blir altså i det følgende henvist mest til 1976-utgaven av læreboken fordi den omhandler reglene slik de var frem til den nye straffeprosessloven av 1981 (som trådte i kraft 1.1.1986). Denne nye utgaven av Eitinger og Retterstøl (1984) tar utgangspunkt i den nye loven, som også har enkelte endringer av betydning for rettspsykiatrisk observasjon.

Også andre sentrale psykiatere og jurister innen feltet får sine beskrivelser av legenes rolle konfrontert med fangenes.

Dette kapitlet er det viktigste i avhandlingen. Det søker å si noe om grunnlaget for den erklæringen som de sakkyndige forfatter, og som en eventuell sikring er basert på - sett fra fangenes ståsted, sett "nedenfra".

Møtet mellom observand og lege er også det fangene er blitt spurt mest om.

Dette kapitlet er forholdsvis omfattende. Skritt for skritt får vi høre om fangenes erfaringer - fra det de visste før møtet med legene og til legene er forsvunnet. Et særlig viktig punkt blir beskrivelsene av rammen rundt samtalene - hvor de foregikk, om legebesøket var et lyspunkt, om stemning, humør og medisinbruk - og om de så på legene som mot seg eller med seg. Vi får bl.a. høre om legene overholdt sin informasjonsplikt og om hvor god tid psykiaterne brukte under samtalene - og hvordan selve samtalen forløp. Til sist kommer en mer generell diskusjon og oppsummering.

Aller først skal vi se på den såkalte foreløpige observasjon og erklæring.

4.2. Foreløpig observasjon

4.2.1. hva er det?

Den foreløpige observasjon har til formål å avstedkomme en foreløpig erklæring. Eitinger og Retterstøl (1976) skriver:

"Denne erklæringen har egentlig ikke hjemmel i noen lov, men brukes likevel en god del i daglig praksis. Dens hensikt er alene å uttale seg i spørsmålet om det er grunn til å foreslå judisiell observasjon eller ikke."
(s. 52)

Det er en politilege (eller en annen lege) som foretar denne observasjonen - og det er stort sett påtalemyndigheten som begjærer oppnevningen. (Se også Bratholm (1980:294))

Observasjonen har altså en avsilingsfunksjon - er det nødvendig med en judisiell observasjon eller ikke - det er det som skal klarlegges.

4.2.2. '.... anbefaler rettspsykiatere og sikring og greier'

Det er kun et mindretall - syv i alt - som sier at de har blitt foreløpig observert. Tre av de intervjuede er uklare og usikre, mens 28 svarer nei på dette spørsmålet.

De syv foreløpig observerte har varierende erfaring fra dette møtet:

Dag: "Jeg var på observasjonsparagrafen de første tre ukene, men så bestemte legene at jeg skulle være der lenger. ("Hvor da?") Y Sentralsykehus. ("Det var før selve observasjonen begynte?") Ja, før."

Kjetil: "... han sa ikke så mye. Han satt bare og kikket og skreiv litt. Og så fikk jeg noen tabletter av han."

Disse to kan også sies å være noe uklare - men jeg har plassert dem i gruppen på syv. I det minste tre av de syv hadde klare forestillinger, to av dem sier det slik:

Erik: "Ja, jeg var innom hu NN som var politilege på den tida og snakka litt med henne. "Det var i grunnen ikke vits med observasjon," sa hun, hun fant ingen grunn. Men det var vanlig standard med slike rettssaker, så det skulle det være."

Leif: "Ja, du kommer til en politilege først, og han anbefaler rettspsykiatere og sikring og greier, jeg veit ikke helt...."

At det går litt i surr er rimelig - en lege er en lege, og som vi senere skal høre, er ikke legene særlig flinke til å informere om sin rolle.

4.3. Forhåndskunnskap og press

Fangene ble spurt om sine erfaringer fra og kunnskaper om så vel rettspsykiatri som vanlig psykiatri - erfaringer og kunnskap de hadde før de ble judisielt observert i forbindelse med den siste dommen.

Med hvilke forutsetninger møter fangene legene? Hva har de erfart selv - og hva får de høre andre steder?

4.3.1. Egen erfaring

Bare 12 av de 38 fangene hadde ikke hatt noen erfaring hverken med rettspsykiatri, vanlig psykiatri eller skolepsykolog - ifølge fangene selv.

Av de resterende 26, oppga 11 at de tidligere var blitt judisielt observert (noen av disse hadde dessuten erfaring fra vanlig psykiatri), 11 at de hadde erfaring med vanlig psykiatri og fire at de kun hadde snakket med skolepsykolog og lignende i oppveksten.

De fleste av dem som tidligere er blitt judisielt observert, er negative til rettspsykiaterne, erfaringene har satt spor, f.eks.:

Johan: "Jeg liker ikke (retts-)psykiatere, for de vil bare legge stein til byrden, de. De er bare et redskap myndighetene benytter."

Stig: "... det jeg har opplevd som en rød tråd i dette her, det er at det alltid er det onde de tar opp, de ser aldri på det positive, i oppdragelsen, i miljøet i skolen - det er nesten bare det negative. Det er en hovedkonklusjon..."

Et par intervjuete regner ikke med den tidlige obser-
vasjonen - den 'gjelds' liksom ikke:

Svein:"Ja, men jeg så ikke på det som noe rettspsykiatri.
Det var bare spørsmål om hovedsteder og sånt. Det var
ikke før jeg kom inn på denna dommen her, det var da jeg
begynte å tenke på det først - at det var fare for sik-
ring."

Pål:"Jo - ble jo observert, men vet ikke... Det var litt
spesielt, saken var så gammel i grunnen. Du kan vel si
at den personen jeg var den gangen, var jeg ikke (nå
sist). Jeg blei kristen etter (den gangen), og livs-
mønsteret blei et annet."

Erfaringene med vanlig psykiatri var svært varierte. Noen
hadde vært innlagt - for psykiske problemer, for alkohol-
eller narkotikaproblemer - mens andre kun hadde hatt spo-
radisk eller tilfeldig kontakt.

4.3.2. Andres erfaring

I tillegg til de 11 som hadde egen erfaring fra retts-
psykiatrien, fikk ytterligere 14 del i andres erfaringer
og kunnskaper - de fleste gjennom medfanger. De fleste
ble fortalt at de måtte være forsiktige, f.eks. med
spesielle leger:

Eldar:"Jeg hørte at jeg måtte være forsiktig med han NN,
det hørte jeg i luftegården."

Mathias:"Jeg hørte jo det, på Bayern, at 'fy faen, har du
fått de to gærningene der', blant de andre gutta. Samt-
lige fanger mente det. ("Hva mente de med 'gærninger',
tror du?") Nei, altså at dem bare skreiv etter hva du
var sikta for. Skrive et eller annet dritt om deg for
å få på deg sikring."

Halvard ble advart på denne måten:

"Jeg begynte å få litt innsikt: Gale mennesker i hvit frakk som skulle låse en inne for alltid. Det var det som gikk på folkemunne - eller fangemunne, for å si det sånn."

Petter fikk seg fortalt at

"... de forsøkte å hale ut svarene og forsøke å innynde seg på den falske måten som politiet gjør det på."

Og hvordan skulle man oppføre seg selv? Johnny ble anbefalt følgende strategi:

"Nei, dem (medfangene) sa jo at jeg ikke måtte si at jeg blei sint eller forbanna i fylla, at jeg blei lett forbanna. De måtte få inntrykk av at jeg var stille og rolig."

Rettspsykiatrien generelt gikk det også gjetord om:

Stig: "... det er helt forkastelig, de fordømmer det nord og ned - hele det rettspsykiatriske systemet. ("Hva er hovedgrunnen til at det er forkastelig?") At det har så veldig mange negative konsekvenser for resten av deres liv."

De som er sitert her, har altså snakket med medfanger, hørt deres advarende eller formanende ord. Fangene stiller seg solidariske med hverandre - i synet på overmakten og kanskje i et felles forsvar mot overmakten; "vi" mot "dem".

Vi får altså til sammen 25 fanger av de 38 - langt de fleste - som hadde et negativt inntrykk av legene og av rettspsykiatrien før møtet med de sakkyndige. Av disse 25 hadde 11 egen erfaring^{mens} 14 ble advart av medfangene.

Et par fanger hørte positiv omtale om rettspsykiaterne - f.eks. av advokaten:

Georg: "Du får inntrykk av at du får så fin hjelp (av rettspsykiaterne). Ja, det må du ta med, at forsvareren min mente det var fine greier."

Også en tredje fange fikk høre positivt om rettspsykiaterne - at det skulle komme en lege som skulle hjelpe ham. Sa politiet. For øvrig ble én fange advart av en fengselsbetjent - han burde passe seg for hva han sa til legene, ble han fortalt.

For å oppsummere: Det er i all hovedsak negative forventninger og holdninger som blir spredt. Et par av representantene for systemet - en advokat og politiet - formidler et helt annet syn.

4.3.3. Forberedte de seg?

Tar fangene noen konsekvens av den avvisende avmakten de føler - forbereder de seg? 25 svarer nei på dette spørsmålet, de forbereder seg ikke. Grunnene til svaret er imidlertid høyst forskjellige - den vanligste er:

"Nei, det kom så bardust på meg, så ..."

eller lignende svar. De fikk aldri tid til å forberede seg noe, de åtte i denne gruppen. Plutselig en dag var det en lege der, og dermed var observasjonen i gang:

Steinar: "Nei, jeg satt jo da på rommet mitt og blei kalt ned med beskjed om at jeg skulle til lege. ("Og det var greit for deg?") Jada. Jeg gikk jo ned for å snakke med'n. Jeg satt vel der og snakka med'n 15-20 minutter."

- og så var det over. Men det kommer vi tilbake til siden. Poenget her er at det er en del som ikke visste noe om at legene skulle komme - de satt f.eks. på cella si og fikk beskjed om at det var en lege som skulle snakke med en. Og ikke noe mer. 'Systemet' kommer solid forberedt, representert ved erfarne leger. Noen fanger tas bokstavelig

talt på senga. Andenæs (1962) skriver: "Før retten går til oppnevning av sakkyndige, skal den så vidt mulig gi partene anledning til å uttale seg om valget (strpl. § 194)." Andre fanger får vite at leger er oppnevnt, og hvem de er - uten at det gjør så stor forskjell.

Et par fanger sa f.eks. at de ikke visste hva legene kom til å spørre om, så det fikk de ta på sparket.

Erik sier det slik: "Nei, jeg kan ikke si det (at jeg forberedte meg). Det kunne nesten sammenlignes med et vanlig politiforhør... Du forberedte deg ikke, det var ikke å si mer enn du skulle. ... Likevel skaper det en viss frykt i og med at dem representerer systemet. Dem kan jo gi deg fem år ekstra - eller 10 år ekstra."

Bare én fange sier at han ikke forberedte seg av den grunn at han visste hva han gikk til.

Det er 11¹⁾ fanger som svarer ja - de tenkte gjennom det på forhånd.

Særlig tenkte de gjennom hva de skulle si. Olav, som har erfaring fra rettspsykiatrien fra før, sier det slik:

"Jeg tenkte meg litt om hvordan jeg skulle prate med dem, hvordan jeg skulle takle det. Jeg visste åssen måte han gikk fram på, så jeg takla det. ... Jeg lot det gå inn det ene øret og ut det andre øret, det han spurte om."

Noen bestemte seg for å være ærlige og åpne, andre for å passe seg for hva de sa. En satte seg ned og skrev en hel biografi om seg selv.

1) Det gir to igjen. Den ene ble ikke stilt spørsmålet, den andre hadde overhodet ikke hatt noen samtaler med noen leger - han hadde heller ikke forberedt seg.

I det store og hele virker det som om svært få gikk til møtet med legene med et forsett om å svare usant eller å holde ting skjult. Men som vi kommer tilbake til under pkt. 4.7.3., var det likevel mange som ikke var særlig åpne for legene.

4.3.4. Frivillige legemøter?

Med alt det negative fangene enten av egen erfaring visste om legene - eller som de fikk høre av andre - skulle man tro at mange ville nekte å samtale med rettspsykiaterne. Slik er det ikke. Alle hadde snakket med legene (med unntak av en som sa han ikke hadde blitt innkalt til noen lege i det hele tatt). Men det var noen som først nektet, men som ble presset - tre i alt. Oddvar ble presset av politiet:

"Jeg nekta plent, jeg, å snakke med de folka. Men så ringte politen og sa at hvis jeg ikke snakka med de, "så ville du få sikring, du, ut fra alle de dommene du har. Den eneste sjansen du har, det er å gå ut og vise at du er normal," sa politen."

Den sjansen brast, han fikk sikring. Otto hadde legene på nakken:

"Ja, jeg blei pressa, men jeg sa bare nei. "Hvis du ikke vil prate, så kommer vi opp på cella til deg", sa dem. "Ja, dere får ikke noe mere svar av meg for det", sa jeg. ("Hvem var det som pressa?") Det var legene. Det var ikke noen andre. Dem kommer for seg sjøl. ("Fortell litt mer om det?") Nei, dem sa jo bare det at hvis jeg ikke ville komme, så kom dem opp på cella. Og jeg sa jeg ikke ville svare på noenting. Ferdig med det. ("Og da ga de seg?") Nei. Dem kom jo igjen flere ganger. Men til slutt så jeg dem ikke mer. Og så fikk jeg tiltalen og skulle opp i retten."

Otto var observert tidligere - og hadde fått nok. Den

tredje mannen som nektet samtale, endret oppfatning etter råd fra sin advokat.

Det er imidlertid en stor mellomgruppe av fanger som neppe kan sies å være særlig frivillige observander. Nils sier det slik:

"Gikk helt frivillig. Hadde jeg nekta, hadde jeg i hvert fall fått sikring. ("Hvorfor det, tror du?") For de hadde blitt litt småsinte og sånn. Jeg kjente jo litt han legen fra før, visste hvordan han ville reagere hvis jeg nekta."

Også Johnny gir en lignende begrunnelse:

"Det var jo frivillig, da. Jeg hørte jo det at hvis jeg nekta, så hadde dem dømt meg i alle fall. ("Hvem hadde dømt deg?") Ja, de der folka. Legene. ("På hvilken måte, tror du?") Ja, de hadde vel finni en konklusjon i alle tilfeller. Så jeg tenkte at det var like godt å bli med frivillig for å finne ut av det. For skulle jeg bli dømt til sikring, ville jeg veta hvorfor og greier."

- og han fikk sikring. Andre i denne mellomgruppen var av den oppfatning at observasjonen var noe som måtte gjøres, det var et ledd i det som skulle skje:

Erik:"Jeg tror nok jeg gikk helt frivillig. Det var et ledd av det som skulle skje. Det lå vel også en frykt bak, at hvis en skulle nekte, så ville det gi en viss usikkerhet for meg. ... Jeg vet ikke hvordan dem arbeider. Det beste var vel å være litt samarbeidsvillig."

Stig sier det slik:

"Jeg tror ikke jeg hadde noe valg, jeg måtte vel gjennom det. Det kan få konsekvenser hvis du nekter. Jeg tenkte at konklusjonen ville bli akkurat den samme om jeg nekta. De

ville ha innhenta opplysninger andre steder."

I alt faller 8-10 fanger i denne gruppen som følte at de ikke hadde noe valg. I tillegg er det en gjeng på rundt fem intervjuete som sier at de bare fikk beskjed om å komme, som Rune:

"Nei, jeg fikk bare beskjed om å gå dit. Jeg fikk ingen opplysninger om at jeg kunne nekte. Jeg tror ikke jeg kunne det, heller."

Eller på denne måten:

Torbjørn: "Jeg trodde ikke det var judisiell observasjon, jeg. Jeg fikk bare en henvendelse om at jeg skulle snakke med en lege."

Det var noen som var mer positive, rundt fire sa de enten trodde samtalene kunne være til hjelp, eller at de i det minste ville høre hva legene hadde å tilby og gikk frivillig av den grunn:

Trond: "Jeg ble budsendt - 'psykiaterne har kommet' ble det sagt. Og jeg ville se hvem det var, og eventuelt høre hvilket program de hadde. Det var jo litt spennende for meg også, for jeg visste jo ikke hva det hele gikk ut på."

Markus: "Jeg gikk helt frivillig, jeg mente det kunne bli en hjelp til selvhjelp. Dessuten det å få snakke med et menneske - jeg mente det kunne være godt i den situasjonen (jeg var i)."

I alt ni fanger svarte at de gikk helt frivillig - uten å gi noen nærmere begrunnelse. I tillegg til disse ni, er det tre som gir uttrykk for sterk etterpåklokskap, men som gikk med på samtalene helt frivillig - dengang:

"Ja, jeg måtte jo si meg villig til det. Jeg måtte jo spille med de samfunnsreglene som gjaldt når jeg ville

gjøre opp med samfunnet. Men hadde jeg visst det jeg vet i dag, så hadde jeg nekta å snakke med dem. Fullstendig nekta samarbeide. Og det mener jeg alle burde gjøre."

Endel fanger opplever altså et sterkt press om å delta - enten ved direkte henvendelse fra personer og etater, eller ved at 'slik er reglene', 'man kan ikke nekte'. Oppsummeringsvis fordeler tallene seg omtrent slik: 12-14 intervjuete opplevde press av forskjellig art, fem 'fikk bare beskjed', rundt fire trodde det kunne være til hjelp e.l., et par mente det ikke spilte noen rolle eller bare lot det flyte - mens 12 gikk helt frivillig.

Dette vitner om et system som er - og oppleves som - svært tungt. Noen fanger presses inn i det fra leger, politi eller advokater. For andre presser systemet i kraft av seg selv - det nytter ikke å nekte. Noen uttrykker sterk motstand, de vil absolutt ikke, uten at det ser ut til å hjelpe særlig. Maktforskjellene er altfor store. Det ser vi også gjennom de rådene fangene eventuelt gir hverandre - defensive råd om hvordan å oppføre seg, legge opp strategi.

På toppen av det hele er det ingen juridisk plikt å la seg observere, det er fullstendig frivillighet med hensyn til å stille opp til slike samtaler.¹⁾ Dette er et faktum som virker svært lite kjent blant de intervjuete - og sannsynligvis blant dem som blir observert generelt. Flere av fangene etterlyser informasjon av denne typen.

1) Se f.eks. NOU 1976:1 Legers og tannlegers rettigheter og plikter (s. 87): 'Den tredjemann som er gjenstand for en sakkyndig leges vurdering, har som regel ikke noen plikt til å la seg intervjuet eller undersøke. Men også her har vi endel unntak, ...' Noen av disse unntakene står ramset opp i denne NOU'en, andre unntak finner vi i Ot. prp. nr. (1979-80) Om lov om leger og om lov om tannleger, hvor bl.a. står: "De innsatte i fengsel plikter etter fengselslovens § 21 å la seg undersøke og behandle av lege" (s.155). Men med 'de innsatte' menes her de som 'utholder frihetsstraff, sikring eller forvaring' (1.§ 13) - siktede i varetekt som blir observert, faller altså utenfor. Se også Bratholm (1980:552).

Såpass stor betydning som den judisielle observasjonen har for observanden, burde i det minste begrunne en sterk aktsomhet fra advokatenes side - "det er frivillig, mitt råd er ...".

Om det er til fordel eller ulempe for observanden å nekte samtale, tar jeg ikke standpunkt til her - poenget er bare at observanden selvfølgelig har krav på å la være å sveve i usikkerhet og bli behandlet som en kasteball.

4.4. Behandlerne og politileger som rettspsykiatere

4.4.1. Kjente de legene?

Eitinger og Retterstøl (1976) skriver om bruk av tidligere behandlerne lege som rettspsykiatrisk sakkyndig (s. 34-45):

"Det vil kunne oppstå komplikasjoner når man skal observere en person som tidligere har vært ens egen pasient og som man fra før av har fått betrouelser fra i egenskap av behandlerne lege. Den taushetsplikt man da var underlagt, står naturligvis ved makt selv om man kommer i sakkyndighetsforhold til pasienten. Skal opplysninger fra den tid meddeles i erklæringen, må observanden gi sitt samtykke til det."

Også i NOU 1976:1 Legers og tannlegers rettigheter og plikter pekes det på det uheldige ved slike dobbeltroller (s. 87-88).

Bare én av de intervjuede fortalte at han kjente begge de observerende legene fra før - som behandlerne på forskjellige sykehus han hadde vært innlagt i. I dette tilfellet ble det imidlertid oppnevnt to nye sakkyndige - uvisst av hvilken grunn. Men det er nærliggende å anta at bruken av tidligere behandlerne leger kan ha vært utslagsgivende. Den intervjuede sier selv at de ikke kom i stedet for de andre, men i tillegg til dem. Han ble altså observert av to sett psykiatere.

Imidlertid hadde hele fem observander truffet den ene

legen som behandler tidligere. To av dem sa det slik:

"Ja, jeg kjente han der NN. Jeg hadde vært på psykiatriske klinikk. Jeg hadde depresjoner, litt problemer med forretningen min, kunder og ..."

"Det var på X, han var overlegen der, han NN. ("Har han behandla deg der?") Ja, ja, flere ganger."

Det virker ikke som om noen av disse fem ser noe særlig galt i at en tidligere behandlende lege nå oppsøker dem som sakkyndig. Og det trenger det selvfølgelig heller ikke være - det er godt mulig at forholdet partene imellom på dette punkt var klinkende klart. Det vet vi dessverre ikke, de ble ikke spurt om det. Men det bør nevnes at i hvert fall to av dem følte seg sveket av legene når de senere møtte dem i retten. (Mer om dette under kapitlet 'Rettsforhandlingene', kap. 5.)

I tillegg til disse seks som hadde hatt en eller begge som behandlere tidligere, kommer fire som hadde hatt den ene eller begge to som rettspsykiatriske sakkyndige i en tidligere straffesak. Dessuten hadde tre møtt den ene legen som fengselslege - i andre sammenhenger.

Det gir oss i alt 26 som ikke hadde hatt noe å gjøre med noen av legene tidligere.

4.4.2. Politileger

I alle de tre tilfellene hvor fangene hadde møtt observerende lege som fengselslege tidligere, var fengselslegen også politilege. Dessuten er en hel rekke andre - minst 13¹⁾ - blitt observert av politileger.

Einar Kringlen (1984) har tatt opp spørsmålet om bruk av

1) Noen husket ikke navnene på legene, derfor er 13 et minimumstall.

politileger som rettspsykiatrisk sakkyndige. Han skriver:

"Uheldig er det ... at politileger virker som sakkyndige. Det sier seg selv at en lege som er ansatt av politiet, vil ha lett for å identifisere seg med påtalemyndigheten og vil ha vanskelig for å være objektiv og kritisk til politiets utsagn, all den tid de fleste informasjoner kommer den veien." (s.586)

Minst halvparten av de intervjuede er altså blitt observert av leger som ikke burde opptre som sakkyndige - enten fordi de har vært behandlende leger, eller fordi de er politileger.

4.5. Rammen rundt samtalene

Jeg har til nå beskrevet hva de observerte hadde av erfaring fra før, med hvilke holdninger de møtte psykiaterne - og om de kjente legene fra tidligere.

Under dette punktet går vi ett skritt videre og ser på rammen rundt samtalene. Vi vet alle at i hvilken sammenheng vi omgås, er av stor betydning. Møtes vi hjemme, på jobb, i en avslappet atmosfære eller i en stresset, er det ute eller inne - sol eller regn - alle slike forhold spiller inn på humør, på hva vi synes om dem vi omgås, på hva vi sier.

Dette avsnittet tar for seg hvor samtalene lege-observand foregikk, om fangene opplevde fortrolighet, om legebesøket var et lyspunkt - om stemning og humør. De intervjuete forteller om de synes legene var nøytrale, og om de sakkyndige gjorde det klart hvem de var - nemlig sakkyndige, ikke for den observerte, men for retten.

Sagt på en annen måte: vi vil prøve å beskrive 'settingen' møtet lege-observand fant sted i, 'settingen' sett fra den observertes synsvinkel, fordi det har betydning for hvordan de fremtrer for hverandre.

4.5.1. Hvor?

Eitinger og Retterstøl (1976) gir ingen anbefaling av sted for observasjon. Andre gjør heller ikke det. Imidlertid refererer Eitinger og Retterstøl i sin bok endel av kritikken mot rettspsykiatrien, hvor de bl.a. skriver (s. 56):

"... det har vært påpekt som uheldig at den rettspsykiatriske observasjon foregår mens observanden sitter i varetektsfengsel. Observasjonssituasjonen kan i slike tilfeller være ugunstig, og de sakkyndige kan derfor komme i skade for å feiltolke sine observasjoner."

De tar selv ikke standpunkt til denne kritikken. Juristen og høyesterettsdommeren Helge Røstad skriver nøkternt (1974:226):

"Hvis siktede er undergitt varetektsfengsling, vil observasjonen som regel bli foretatt i forbindelse med varetektsoppholdet, ved at de observerende leger oppsøker siktede i fengslet, eller at denne - i særlige tilfelle - fremstilles for legene utenfor fengslet."

Denne beskrivelse stemmer med hva de intervjuete Ila-fangene har å fortelle. Hele 18 av de 38 ble observert i fengslet (hvorav et par på Fengselssykehuset på Oslo kretsfengsel). Stort sett fant samtalen sted på besøksrom og/eller på legekontor. I tillegg til disse 18 har en gruppe på syv snakket med legene delvis i fengslet, delvis andre steder - de fleste på legekontorer utenfor fengslet.

Ytterligere syv møtte psykiaterne på sykehus - og/eller private legekontorer - mens fire ble i sin helhet observert i forbindelse med innleggelse på psykiatrisk sykehus. For øvrig ble to brakt til det lokale politikammer - den ene for hele observasjonen, den andre for én samtale med lege.

Sagt på en annen måte - 11 fanger hadde samtaler med legene som fant sted fullstendig utenfor rettsapparatets bygninger, utenfor fengsel, fengselssykehus, politikammer,

26 hadde ikke. (En faller som kjent utenfor - han hadde ikke samtaler med leger overhodet.)

Det er få fanger som uoppfordret kommenterer observasjonsstedet. En av dem, Halvard, sa det slik:

"Med (den ene legen) var det oppe i et av undervisningsrommene, med (den andre legen) var det nede i et av de lukkede besøksrommene. Snakk om observasjonssted! ("Hva mener du?") Nei, kan ikke si at forholdene rundt var sånn at en kunne slappe av og fortelle om seg selv og intime saker. En følte seg litt beklemmt, kan ikke si det var det riktige stedet. ("Det var bedre på undervisningsrommet?") Ja, det var nok det. Men det var heller ikke noe fristende sted. Sprinkler foran vinduene, låst dør, harde stoler. Kort og godt - ukomfortabelt! Men så skal ikke fanger ha det komfortabelt, da."

Markus svarer dette på spørsmål om hvordan han likte samtalen på besøksrommet i fengslet:

"Det er jo ikke akkurat noen koselig atmosfære, du sitter på pinnestoler med respatexbord, så ... så jeg tror det kunne vært noe for seg og tatt deg ut av fengslet for observasjonen. Du føler deg nokså trykket i selve fengselsatmosfæren og det hele. ("Påvirket det deg?") Nei, det er vanskelig å si. Jeg vet ikke. Men jeg tror jeg ville vært litt mer avslappet under mer trivelige omstendigheter. Det er jo veldig vanskelig å svare på det spørsmålet."

4.5.2. Legebesøk - lyspunkt i varetektstilværelsen?

Å sitte i varetekt er svært hardt. Finstad og Gjetvik (1980) sin varetektsundersøkelse er et sterkt vitnesbyrd om det. Særlig blir tilværelsen ensom - som oppsummeres slik i undersøkelsen (s. 60):

"Det er ensomt å sitte i varetekt. Det er regelen at fangene sitter 23 timer i døgnet på cella. Det hører med til unntakene å ha fellesskap eller delvis fellesskap."

Hele 33 av de intervjuete Ila-fangene satt i vanlig varetektsfengsel på den tiden de ble oppsøkt av legene. I tillegg var fire innlagt på psykiatriske sykehus, mens én var pasient ved fengselssykehuset.

Tabellen nedenfor gir en grov tallmessig oversikt over hvordan de fordeler seg - sett i forhold til hvorvidt de vurderte legebesøkene som lyspunkt i varetektstilværelsen eller ei.

Tabell 4.5.2.-1. 'Status' i varetekt sett i relasjon til hvorvidt legebesøk ble vurdert som lyspunkt eller ei. (Absolutte tall)

	Legebesøket et lyspunkt	Tja ¹⁾	Legebesøket <u>ikke</u> et lyspunkt	Sum
Satt i varetekt på brev- og besøksforbud ²⁾	7	-	3	10
Satt i varetekt uten brev og besøksforbud	13	1	9	23
Var på sykehus ³⁾	1	2	1	4
Sum	21	3	13	37 ⁴⁾

- 1) 'Tja' inkluderer de litt tvilende (to fanger) og én som ikke ble spurt. Han var innlagt på sykehus og hadde lite til overs for psykiatere i sin alminnelighet - og rettspsykiatere i særdeleshet.
- 2) Inkluderer så vel brev- og besøksforbud under enten hele (seks fanger) eller deler av observasjonen (én fange) som de tilfellene der forbudet ble opphevet like før observasjonen begynte (fire fanger).
- 3) Inkluderer ikke én som var innlagt på fengselssykehuset ved Oslo kretsfengsel.
- 4) En - den 38. - faller utenfor, han snakket ikke med leger overhead. Han satt for øvrig ikke på brev- og besøksforbud.

Varetekten kan variere i ensomhet. Noen har det særlig hardt - de som sitter på brev- og besøksforbud. Under forbudet er det sterkt begrenset adgang til å skrive og motta brev og til å motta besøk.

Blant de 38 intervjuete Ila-fangene satt - som tabellen ovenfor viser - hele 10 på brev- og besøksforbud enten under eller like før observasjonssamtalene med legene.

Rimeligvis syns de fleste i denne gruppen at legebesøk var lyspunkt i den grå, ensomme varetektstilværelsen. Kun tre svarte nei - den ene hadde besøk av prison visitors, den andre svarte slik:

Trond: "Ikke på noen måte. Jeg hadde overhodet ingen tilfredsstillelse av disse samtalene, og jeg pratet svært lite - jeg unnlot for det meste å svare. Etter hvert besøk var det alltid jeg som tok initiativet til å avbryte samtalen - hvilket psykiaterne mente var et uttrykk for dårlig samarbeidsvilje. Dette ga de også uttrykk for under rettssaken. ("Hvilket også var korrekt?") Det kan man godt si."

Den tredje som ikke syns besøkene var noe lyspunkt, ga ingen begrunnelse for svaret. På den annen side finner vi ganske mange som var svært entusiastiske over å få komme ut av cella, som Svein:

"Åja. Ja, det er klart det, da fikk jeg komme ut av cella. Jeg var helt i hundre, jeg. Jeg smilte fra øre til øre, og da sier han legen at jeg ler av hele saken, og at jeg har psykopatiske islett eller psykopatiske trekk eller hva det heter - noe sånt helt sprøtt."

Og et annet sted sier han:

"Nei, jeg var helt oppjaga. Plutselig kom det folk, og jeg skulle følges ned. Ut fra lang tids isolasjon - det

nytter ikke å beskrive det med ord åssen jeg følte det da. Jeg skulle se alt og alle."

Til orientering: ferden gikk ikke særlig langt for denne karen, samtalene foregikk på besøksrommet i fengslet. Geir er litt mer nøktern:

"Jeg satt jo på brev- og besøksforbud og hadde ikke anledning til å lese aviser eller høre på radio eller TV. Derfor syns jeg det var en befrielse å få komme ut og snakke med andre. Du får et enormt behov for det. Men etter at brev- og besøksforbudet ble opphevet, så ble det litt annerledes..."

Noen på 'forbud' er mer betinget, Anders f.eks.:

"Ja de første var litt ... for da fikk jeg noen å prate med. ("Men ...?") De andre, da hadde jeg ikke noe valg. Jeg forsto det slik at det var påbudt."

Men det var ikke bare de som satt på forbud som syns det var et lyspunkt. Forskjellen mellom de på forbud og de som ikke satt på forbud er ganske liten - til tross for at en kunne vente annet. Det illustrerer kanskje hvor hardt varetekten oppleves, uansett.

Markus: "Ja, ja, det var en avveksling å prate med et menneske utenfra og prate om ting som opptok en, da."

Helge: "Ja det var jo all right å komme ut. Jeg hadde endel klaustrofobi den gangen."

Begge disse to ble observert i fengslet. Men som sagt ble noen transportert til legene utenfor murene:

Johnny: "Ja, sjølve reisa, da. Slippe de jævla vegga rundt meg med låst dør og sånn. Jeg følte meg jo mye friere. Jeg så vel kanskje fram til legebesøket og, på

en måte. ("På hvilken måte da?") Ja, et lite avbrekk i kjedelig tilvarelse."

Georg:"Ja, det var det (lyspunkt). ("Fortell litt om det?") Nei, det var en ... Det var riktig fint vær. Det var bare å se fram til denne fine turen. Og så gikk det en dag av soninga ute. Og så blei det anledning til å kjøpe seg litt mat og en kaffekopp."

Det var ikke alle som syns det var så trivelig å bli transportert - selv om de fikk seg en hyggelig tur ut:

Finn: "... Du føler deg tråkka på av politiet. Her stiller det opp fire mann for å kjøre deg til lege og så smeller dem håndjern på deg. Du veit jo hvordan folk reagerer på det, du blir regna som farlig med en gang."

I alt var det 21 fanger som så på legebesøk som et lyspunkt i varetektstilvarelsen - i større eller mindre grad. (Disse 21 inkluderer også de positive på brev- og besøksforbud.)

To intervjuete er plassert i en mellomgruppe:

Mathias:"Nei, det gjorde jeg ikke. Det var nedbrytende, syns jeg det var. Du er selvfølgelig glad over å få besøk, men jeg kan ikke si jeg gledet meg til å treffe dem."

Øyvind:"Jeg vet ikke hva jeg skal si, jeg. Det var nå en forandring, vet du."

Den siste siterte var hele tiden for observasjonen plassert på sykehus.

I alt 13 fanger så ikke på å få besøk av psykiatere som noe lyspunkt. Noen av dem begrunner det med frykten for sikring:

Leif: "Nei, du har jo hørt en del om sikring og sånt, så du er jo redd for å gjøre det (snakke med psykiaterne)."

Edvard (tenker litt gjennom spørsmålet først og svarer):
"Nei, jeg kan ikke si det, for jeg visste det var noe ubehagelig."

Edvard hadde vært observert før - den gangen syns han det var godt å ha noen å snakke med, men ikke nå sist.. Andre mer negative svar kunne være:

Fred: "Nei, jeg var deprimert. De prøvde å grave så fælt, de prøvde å lure meg med spørsmålene deres - først på en måte, så på en annen. Jeg følte meg ... eh ... lurt, at de drev ap med meg."

Olav: "Jeg opplevde det som ingenting. Som en fiasko opplevde jeg det. ("Fiasko - hvorfor det?") Jeg syns ikke det var noe, bare en dritt og ingenting. Det var som en dråpe i havet. Det sa jeg til han (legen). Han sa jeg var nødt til å gå til observasjon. Da sa jeg at 'jeg gir blaffen i deg.. Jeg vet hva slags type du er'. ("Hva slags type var han, da?") Jeg kalte han for en drittsekk. ("Men hvorfor ble du så forbanna på (legen)?") De ville ha så nøyaktige svar av meg. Men jeg svarte ikke så nøyaktig, jeg sa ja og ha og sånn. Sånn svarte jeg, jeg blei arg. ("På grunn av det de spurte deg om?") Begge deler. For at ... de ville ha politiet der inne, det svarte jeg nei på. Jeg svarte at politiet, dem har fått forklaring av meg. Da sendte dem meg ned til fengslet igjen. Under politiavhør fikk jeg velge om jeg skulle forklare meg. Han (politimannen) gikk^{mer} rolig og avslappet fram."

Andre igjen svarer at de ikke satt på brev- og besøksforbud, de fikk besøk av andre. Legene ble følgelig ikke noe lyspunkt. Pål kommer med en annen begrunnelse:

"Nei, det var ikke av noen spesiell betydning for meg. Siden jeg var kristen, var jeg mest opptatt av forholdet til Gud."

Under dette punktet er fangenes uttalelser blitt relativt utførlig referert. Grunnen er at jeg anser det som en viktig del av rammen rundt samtalene - hvor 'myke' har de blitt av å sitte i varetekt, hva slags person er det legen møter. Eller rettere: i hvilken situasjon, under hvilke omstendigheter, er det legen møter sin observand. Som kjent skal legene fastslå lovbryterens sinnstilstand på gjerningstidspunktet. Sinnstilstanden på observasjonstidspunktet kan være en helt annen - og det kan vel også tenkes at den kan påvirke legens (og observandens) vurderinger i en eller annen retning.

I det følgende skal vi gå mer inn på dette, først skal fangene fortelle om sitt humør og sitt medisinformbruk på tiden for den judicielle observasjonen.

4.5.3. Om humør og medisiner

Langt de fleste oppgir at de var i dårlig humør eller lignende negative sinnsstemninger da de snakket med legene. Hele 27 faller inn under denne gruppen. I tillegg svarte tre 'sånn middels' eller 'både-og'.

Syv oppga at de var i bra slag - eller i det minste 'sånn vanlig'.

Når det gjelder medisiner, sa 17 at de fikk medisiner om dagen, mens fem bare fikk midler til å sove. 11 svarte nei på spørsmålet - de ville klare seg uten. (Det gir en gruppe på fem igjen - fire av dem ble ikke stilt spørsmålet, mens én ikke snakket med legene.)

"Jeg var jo jævli deppa i den tida der."

Humøret var altså varierende - med de fleste på den negative siden. Følgende uttalelser vitner om det:

Bjarne: "Jeg var deprimert. Jeg funderte fælt på hva som var meningen med livet, hva som kom etter livet. Ikke sant! Samtidig prøve jeg å tenke på hele greia som en flipp - for ikke å bryte sammen. Det ble sikkert rapportert fra betjentene at vi sto ute i lufttegården og holdt på å le oss i hjæl. Men det var påtatte ting, ikke sant!"

Også Eldar er inne på det å holde fasaden:

"Jeg var nedfor, jeg. Jeg satt og gråt om kveldene. ... (Men) jeg måtte jo holde en viss fasade om dagen, sant. Men det behøver ikke gjenspeile hva du føler."

Men de færreste kom inn på at man skulle bevare masken - selv om det er noe de fleste prøver å gjøre i pressete situasjoner. Fangene ble heller ikke spurt om det.

For øvrig skulle følgende sitater være ganske representative for sinnsstemningen hos mange:

Geir: "Jeg var veldig deprimert."

Fredrik: "Jeg var jo jævli deppa i den tida der. Helt nede."

Steinar: "Jeg var jo mere deprimert den tida jeg satt i varetekt. Og de to månedene jeg satt på brev- og besøksforbud. Men det blei oppheva, og det betød ganske mye."

Georg forteller om den frykten han følte:

"Jeg var deprimert. Redd. Redd for det ukjente, kan du si. Jeg visste jo at de kom med vriene spørsmål, og jeg satt der og var livredd for at jeg skulle svare noe gæli. Så jeg bandt meg veldig."

Noen var mer aktive -

Otto: "Jeg var forbanna. Sta. Sta og egen. Hele den tida."

- mens andre falt hen i passiv sinnsstemning:

Dag: "Jeg var ikke akkurat deprimert ... Men litt sløv."

Tre fanger kom med 'både-og'-svar på spørsmålet om humør. En av dem sa det slik:

Johnny: "Begge deler. ... Da jeg snakka om oppveksten min - da var jeg ganske deppa. Så sa han jo det, at 'detta ser bra ut, detta skal gå bra'. Og så gikk det jo i dass, hele greia!"

De syv som svarte mer positivt, varierer også en del.

Fra f.eks.:

Inge: "Nei, jeg var sånn vanlig, jeg. (" - hva er vanlig hos deg?") Rolig og avslappa. Litt hissig enkelte ganger."

Edvard: "Nei, jeg var i sånn vanlig humør. Nøytralt."

- og til:

Nils: "Jeg var i ganske fint humør. Vi lo littegrann til og med, jeg og legen. Jeg fortalte vel en vits eller noe sånn."

Halvard: "Nei, jeg er som regel alltid i bra slag, jeg. Jeg følte jeg var i forholdsvis bra slag hele veien. Deprimert er det sjelden noen ser meg. Typisk vannmann - som holder depresjonene for seg selv."

"Jeg blei jo neddopa, da ..."

Svært mange av de 17 som fikk medisiner om dagen, følte seg ganske påvirket under observasjonen:

Erik: "Du ser kanskje ikke problemene så klart, alt blir liksom i ett når du bruker medisiner."

Bjarne sier det enda klarere:

"Jeg var nedsløva, jeg var dopa. Og da er du ikke deg sjæl."

- og fikk følge av mange, som Geir:

"Jeg husker svært lite akkurat fra den tida. Jeg blei jo neddopa, da. Fikk beroligende - morgen, middag og kveld."

Noen forteller hvor store doser de fikk:

Svein: "Det kunne variere, men jeg tror jeg var oppe i hestedoser på 500 mg (Nozinan og Truxal) på det meste. Tenk hvor spent jeg var i hele meg! Jeg var en kruttønne, vet du!"

Det er i det hele tatt ganske mange som gikk på Nozinan. Dessuten fikk noen Trillafon, og noen fikk Truxal. Og Stig fikk piller mot pillene:

"... jeg fikk sånn antimedisin, mot bivirkningene. Men de tablettene virka ikke i det hele tatt - bortsett fra at jeg fikk en voldsom kløing og at jeg måtte få meg briller til slutt."

Et par fanger fortalte om tabletter de hadde fått ulovlig og som de tok før de møtte legene:

Oddvar: "Jeg fikk smugla inn noe valium før forhøret med de rettssakkyndige. Det er kanskje det som gjorde at jeg virka kald og følelsesløs. Du blir jo enormt rolig av valium. Jeg tenkte jeg skulle ta den valiumen for at de ikke skulle tro jeg var hissig."

Petter: "Jeg hadde faktisk hevet innpå to Stesolider, da,

før jeg snakket med (legen), for å roe meg ned. Tabletter jeg hadde skaffet meg på egen hånd."

Noen av dem som fikk medisiner, sa at det ikke påvirket møtet med legene:

Finn:"Ja, jeg gikk på en del medisiner i varetekt, mest for å sove mest mulig. (Han opplyste at han fikk 450 mg. Truxal, og han blir spurt: "Er det mye?") Ja, det er ganske mye for en som ikke er vant til å bruke det. Det eneste det fører til, er at du blir slapp og ikke ønsker å gjøre noen ting, mens tankene jobber på spreng. ("Påvirka det møtet med legene, tror du?") Nei."

Fem fikk bare sovemedisiner - som de var ganske fornøyde med, som Johnny f.eks.:

"Nei, gikk på noe sovemedisiner, men ikke noe utover det. De var jo såpass sterke at de virka litt utover dagen. Så jeg sov godt og var uthvilt og i fin form. Fysisk sett. Jeg var jo nedkjørt i nervene, da. Hadde masse rare tanker om åssen det ville gå i retten."

ll sa at de ikke fikk noe medisiner av noe slag - i hvert fall ikke på tiden for observasjonen. Noen svarte bare nei på dette spørsmålet uten noen videre begrunnelse, mens andre kunne svare:

Fred:"Nei. Jeg nektet all slags bedøvende medisiner som er dårlig for helsen min."

Georg svarer slik:

"Nei. Jeg brukte medisiner i tre dager etter arrestasjonen. Det virket ikke noe på meg - jeg blei enda mer deprimert av at jeg måtte gå på noe sånt. Så jeg kutta det ut og fikk roa meg ned og tenkt klart igjen."

Men også det ikke å ta medisiner kan feiltolkes av legene
- ifølge Halvard:

"Nei. Så jeg ble ansett som temmelig følelseshard siden jeg ikke har gått på medisiner i det hele tatt."

Eilert som ikke brukte medisiner under selve observasjonsperioden -

"... bruker bare Sinequan for å komme over depresjonsperiodene mine. Jeg var jo friskere hver gang når de observerte meg, så de fikk ikke noe skikkelig bilde av meg - hvordan jeg var på drapstidspunktet."

At medisiner spiller en stor rolle i svært mange fangers liv, er et faktum - særlig når man sitter i varetekt.¹⁾ Det er rimelig, hverdagen er ensom, monoton og svært så usikker. Det som er viktig å understreke i denne sammenheng, er at mange leger møter en neddøpet, sløv og kanskje lite tilgjengelig observand, en det er lett å feiltolke?

Dessuten er altså svært mange nervøse før møtet med legen - selv om det er et lyspunkt å få besøk, å få noen å snakke med. Fangene møter legene med en solid porsjon skepsis i forholdsvis deprimerende omgivelser - bak murene, på besøksrom, legekantor eller andre rom i fengslet. Noen er så heldige at de får seg en tur ut i verden - til et sykehus eller et legekantor et annet sted.

Vi lar Trond få det siste ordet:

"Jeg gikk på tabletter, og det tror jeg er et viktig moment. Jeg tror psykiaterne foreslår medisiner overfor de faste fengselslegene. Når en observand er ukjent, hender det ofte at det faller i fengselsledelsens interesse at fangen er så rolig som mulig under varetektstiden. Selv fikk

¹⁾ Se f.eks. Flatmark m.fl. (1981) om flere fengsler sitt forbruk av forskjellige psykofarmaka - en bruk som overstiger det vanlige ved psykiatriske sykehus.

jeg forespørsel om jeg 'ønsket noe å roe meg på', og slik situasjonen fortonet seg for meg, aksepterte jeg 'tilbudet'. Det jeg ikke var klar over, var at medisinene besto i asylpreparatene Truxal og Nozinan. Du blir jo helt skakk-kjørt, vet du. Du kan ikke følge opp en diskusjon eller noen ting. Når advokaten kom og spurte meg om noe, svarte jeg på noe helt annet. Han la fram medisinkortet i retten, forsvareren mente at den psykiatriske observasjon av meg langt på vei måtte stemples som betenkelig - all den tid jeg som observert var påvirket av medikamenter. Min advokat mente at flere av mine mange 'viltre' svar til psykiaterne kunne tyde på sløvhet som følge av mitt medisinformbruk. ("Tok retten hensyn til det?") Retten mente at jeg sto under kontinuerlig legeovervåkning. Jeg hadde ikke mindre enn to psykiatere og en lege til å ivareta min helsetilstand. ("Så noe skummelt ville legene avslørt, ifølge retten?") Ja. Og jeg tror det er jævlig vanlig at de doper ned varetektsfanger som venter svære dommer og som er under observasjon. Skal en psykiater få et skikkelig bilde av en observand, så må den observerte være nøktern! Det holder ikke hvor mye ekspertisen kjører på at det er medisiner under full kontroll."

Det neste spørsmålet blir hvordan de observerte opplevde stemningen rundt disse legebesøkene - hvordan var nå en gang disse legene de mer eller mindre frivillig snakket med?

4.5.4. "... satt på nåler hele tida."

Det er de færreste som opplevde at stemningen var god - at det var hyggelig og trivelig. I alt ni er positive i varierende grad.¹⁾ Særlig Jon er svært begeistret:

1) Bare tre av disse ni satt på brev- og besøksforbud - altså ingen sammenheng mellom god stemning under observasjonen og status i varetekt. Ingen av disse ni har vært observert tidligere.

"Nei, jeg syns (stemningen) var helt OK. Og vi hadde veldig god kontakt. Jeg følte jeg snakket helt åpent ut om mine problemer. Jeg følte det var en lettelse for meg."

Også Helge kom godt ut av det:

"Ja, jeg veit ikke. Det var litt trist der på fengselet. Så jeg var i bedre humør etter å ha besøk av dem. ("Det var godt å snakke med dem?") Ja, det var det."

Andre sier det slik:

Kjetil: "Stemningen var jo all right, den. ("Fikk god kontakt?") Ja, det var ikke noe problem med det."

Bendik: "Det var ikke noe... Det var akkurat som et vanlig sykebesøk."

- mens enkelte blant de positive også var noe skeptiske:

Halvard: "For min del var jo (stemningen) grei. Selv om den ikke er fullt så positiv som mellom oss nå, for jeg var litt skeptisk."

Noen svarer mer 'tja' på dette spørsmålet - tre er plassert her. Pål svarer på denne måten på spørsmålet om stemning:

"Det var... Vi hadde bare et lite rom der, og da jeg kom, satt psykiateren der. Og så prøvde han å få i gang en dialog - særlig om hvordan jeg hadde opplevd det før, under og etter lovbruddet."

Hele 25 var negative - stemningen var dårlig av ulike årsaker. Geirs uttalelse er ganske typisk:

"Det var jo veldig høytidelig. ("Hvordan det?") Jeg opplevde jo han legen som en autoritet. Det var bare til å svare på det han spurte om. Så jeg fikk en slags respekt for han. Og så var jeg veldig nedtrykt og deprimert, så jeg vil ikke karakterisere stemningen som god. ... ("Var det trivelige omgivelser?") Nei, alt anna enn det. ("Hvorfor det?") Nei, det var fengsel, og det var politikammer, og alt det opplevde jeg som negativt."

Et annet forholdsvis typisk utsagn er Steinars:

"Nei, jeg vil si at stemningen heller var deprimert. Jeg hadde jo helst lyst til ikke å gå ned. Men jeg visste jo det at hvis jeg nekta, så ville det bli enda større muligheter for at de ville ha sikring på meg. Men det viste seg jo det at det blei sikring likevel. ("Du sier at stemningen var deprimert - hva mener du med det?") Ja, at ... Ja, det ... vondt, at det var vanskelig å prate med dem. At jeg liksom måtte passe meg for det jeg sa der."

Steinars utsagn knytter an til det som er behandlet tidligere - nemlig manges ulyst til å snakke med legene i det hele tatt. Men de føler seg tvunget, det er ikke mulig å slippe unna. Og det forklarer mye av den tunge og deprimerende stemningen.

Igjen og igjen forteller den ene etter den andre om hvor dårlig kontakten med legene var, at han 'satt på nåler hele tida', at stemningen var 'tvungen', at de følte seg under press, at 'alle sanser var i helspenn', at han følte seg 'så innestengt og beklemt', at legene hadde dårlig tid, som f.eks. Markus:

"Jeg vil karakterisere (stemningen) som forretningsmessig ... Jeg vet ikke ... Hun kom inn der og slengte kåpen på en stol - og hadde kort tid en av gangene, hun skulle rekke butikken. Det innbød ikke akkurat til særlig inntrengen i sjelslivet. Det skapte ikke den rette ... Det ble litt

forretningsmessig: 'Vi har én time, la oss gjøre oss ferdige, få satt opp kontrakten'."

Fredrik snakket 'intimt' med legene med politifolk til stede, begrunnelsen for det var:

"Satt i varetekt, da er du politiets fange. ("Legen ville ikke ha dem ut?") Nei, det var det samme det. Men jeg hadde ikke håndjern der inne. ("Var det det samme for deg også?") Nei. Egentlig ikke."

Olav greide å få politifolkene ut:

"Det var (den ene legen) som ville ha en politimann der. Men jeg nekta. ("Så det ble ikke noen politimann?") Nei, de forstod at da kom jeg til å nekte å være der oppe."

En liten seier var vunnet. For øvrig var det ingen som hadde politiet - eller andre - til stede under samtalene med psykiaterne.

Hele 25 av de 38 intervjuete var altså av den oppfatning at stemningen mellom dem og legene var dårlig. Men en håndfull av disse synes at i hvert fall den ene legen var bedre - f.eks. Svein som sier at alle sanser var i spenn:

"Han (andre legen), det var et helt annet møte det, vet du. I og med at ^{jeg} kjente'n fra før. Jeg følte ikke at han var en doktor som skulle vurdere min framtid."

Mathias sier om andremann:

"Da var stemningen litt lettere, han var mer forståelsesfull. Jeg forsto at han kom for å unnskyldte det han (første) hadde finni fram til, sånn skjønnte jeg det."

Så bildet var ikke helsvart for alle 25, enkelte leger rettet opp inntrykket noe.

4.5.5. Legene som politietterforskere

Flere fanger oppfattet legene mer som etterforskere enn som psykiatere. Mathias beskriver stemningen som 'jævli kald. ... Eller jævli steril atmosfære. Bindende' - han har dette å fortelle om legenes oppgave:

Nei, det jeg fant ut, det var å finne ut hvem som var hovedmannen. De hadde skjønt det at jeg ikke var hovedmannen. ("Så legene var etterforskere nærmest?") Ja. Sånn som sistemann, jeg sa til han at 'dere psykiatere må være litt av noen enere som etter 20 minutter kan finne ut at jeg har svekkete sjelsevner'. Men det han var interessert i, det var å vite hvem som var hovedmannen. De var altså mere som etterforskere, for å hjelpe politi.

Anders nektet skyld. Han sier om legene:

"Nei, jeg hadde ikke noen lyst til å snakke med dem, for dem kom jo med fordømmelser. Og at jeg bare måtte tilstå og alt sånt. ("Så de var en slags ...") (avbryter) ... forhåndsdommere."

Geir opplevde det samme:

"("Hva skulle legen finne ut?") Det skjønte jeg ikke i det hele tatt. Men jeg fikk inntrykk av at han skulle hjelpe til for å få tilståelse. Slik opplevde jeg det. Jeg nekta nemlig alt på det tidspunktet."

Flere kom inn på dette - på spørsmålet om de stolte på legene:

Trond:"Overhodet ikke. Jeg hadde hele tiden på følelsen av at de representerte politiet."

Bjarne:"Nei. (Ler) I høyeste grad ikke. Jeg så på de som politiet i legefrakk."

At fangene lett opplever psykiaterne som tilhørende 'den

andre siden', kommer vi straks tilbake til. Det er én ting. Noe helt annet blir det når psykiaterne begynner å beskjeftige seg med skyldspørsmål og spørsmål om med-siktedes deltagelse i lovbruddet.

Læreboka er klinkende klar her. Eitinger og Retterstøl skriver (1976:37, s. 52 i 1984-utgaven):

"Skyldspørsmål og bevisspørsmål er de sakkyndige fullstendig uvedkommende. Den handling observanden er siktet for, bør vanligvis ikke spille noen rolle for den konklusjon man kommer frem til. De sakkyndige skal vurdere en sinnstilstand og/eller personlighet. I de fleste tilfelle er disse uavhengig av om vedkommende har begått den handling han er siktet for eller ei. Spørsmålet kan bli noe komplisert når observanden er en person som er siktet for første gang, og som ikke tilstår den lovovertrедelsen han er siktet for. ... I slike tilfelle bør de sakkyndige vente med sin konklusjon inntil skyldspørsmålet er avgjort i retten."

Læreboka sier at skyldspørsmålet er de sakkyndige fullstendig uvedkommende. Dag Ellingsen (1985) finner i sin analyse flere rettspsykiatriske erklæringer 'der den aktuelle kriminelle handlingen, altså den handlingen som ligger til grunn for siktelsen og som en forutsetning også for observasjonen, gjøres til det avgjørende eller det eneste kriterium for diagnosen'. (s. 166, min uth.) Lovbruddet ses altså på som symptom på mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner. At man forutsetter skyld, virker altså sentralt. Derfor tar også Eitinger og Retterstøl reservasjon om at rettspsykiaterne bør vente med sin konklusjon inntil skyldsspørsmålet er avgjort der den som blir observert, nekter skyld.

Å opptre som etterforskere må altså ligge snublende nær enhver rettspsykiater som står overfor en observand som ikke tilstår.

4.5.6. Var legene nøytrale?

De fleste svarer nei. Bare seks intervjuete fikk inntrykk av at legene sto på deres side - eller de håpte det, trodde det, synes det eller skjønnte deg, den gangen:

Leif: "Jeg fikk inntrykk av at de sto på min side."

Torbjørn: "Det var vanskelig ... Jeg håpte jo at de sto på mi side."

Eldar: "Du, jeg skal si deg det, at i utgangspunktet trodde jeg de var på min side. Men nå står det helt klart for meg at de sto på aktoratets side."

Åge: "I utgangspunktet, når de kom, fikk jeg inntrykk av at de sto på min side. Men etterpå, da de var gått, så visste jeg ikke hva jeg skulle tro. Jeg skjønnte ikke hva det gikk ut på - det skjønnte jeg først da jeg kom i retten, hvilken funksjon de hadde."

Kjetil: "Nei, dem var jo på min side, jeg skjønnte det. ("Hvordan skjønnte du det?") Nei, de skulle jo prøve å hjelpe, da, vet du. Men jeg kan ikke forstå at det går an å dømme utifra så kort tid. ("Så noen hjelp ble det ikke?") Nei, det ble ikke det."

Fem fanger mener legene ga inntrykk av å være nøytrale den gangen de ble observert. Fire av disse fem fikk ikke sikring, uten at det skyldtes legenes arbeid. Legene la for alle grunner til rette for sikring (med unntak av en eneste, Erik) - mens retten i noen tilfeller, syv i alt, sa nei.

Den som det ikke gikk bra med - han fikk ren sikring, svarte ganske enkelt at legene var 'nærmest nøytrale, vel'. Ellers var svarene slik:

Erik: "Etter hva jeg opplevde der, og sammenligner med hva andre har opplevd, så fikk jeg inntrykk av at dem sto forholdsvis nøytrale. Men jeg syns nå at de menneskene der var kanskje de beste menneskene å få tak i til den jobben der, tror jeg."

Så han opplevde seg som heldig. De to andre svarte at de så på psykiaterne som nøytrale - det var 'nærmest som en vanlig samtale' som en tilføyde. Den siste trodde også at legene var nøytrale, et inntrykk som endret seg senere:

Markus: "Nei, helt inntil jeg leste rapporten, antok jeg at hennes oppgave var en nøytral, observerende rolle. Jeg trodde faktisk hun kunne være til litt hjelp for meg sjøl. Det var det jeg trodde! At hun kunne forklare hvordan mennesker kunne komme opp i veldig vanskelige situasjoner som er vanskelige å takle, at man mister kontrollen. Følte at hun kunne sette ord på den vanskelige situasjonen jeg befant meg i. Så jeg håpte at hun kunne bidra til å oppklare dette, at hun til syvende og sist kunne være til en slags hjelp for meg. Ikke det at jeg kunne slippe straff, det var jeg jo klar over, men at det kunne være formildende at jeg var i en vanskelig situasjon som kunne utløse uoverveide handlinger."

Ytterligere fem fanger kom med både-og-svar, som Jon:

"Jeg hadde følelsen av at de sto på begge si side.
("Begge ...?") Både på mi side og på retten si side.
("Hvorfor fikk du den følelsen?") Det var fordi at legene var redd for gjentakelse. Og det kan jeg godt forstå, for når jeg er borti alkohol, så blir det lett til det."

En som ble observert av to sett psykiatrisk sakkyndige, hadde varierende erfaring. Det ene settet gjorde bare jobben sin, mente han, de prøvde bare å gi et så objektivt bilde som mulig - mens de andre 'var vel interessert

i at det gikk best mulig for den observerte' - 'de er jo overleger på hvert sitt sykehus'.

De tre siste i denne gruppen hadde forskjellig inntrykk av de to psykiaterne - den ene legen var OK, den andre ikke:

Finn: "(Den ene legen) var vel litt mer nøytral enn (den andre). (Den ene legen) fikk jeg inntrykk av jobba bare for aktoratet."

Georg: "Han, (den ene legen), fikk jeg imot med en gang, og jeg hadde ikke inntrykk av at han ville gå god for noen hjelp. Men han (andre legen) ga det inntrykket at han ville hjelpe meg, til tross for at han virka falsk. ("Så (den ene legen) - hvem sin side fikk du inntrykk av at han sto på?") Det var på politiets side. Uten tvil."

Svein: "(De sto) på aktoratets side. Men han (ene legen) fikk jeg inntrykk av sto på min side. Men han andre var verre enn aktor, det så jeg i retten, au: 'Denne karen må vi aldri sleppe ut i samfunnet' osv. ("Sa han det i retten?") Jaha!"

I alt 19 forteller at de fikk inntrykk av at psykiaterne sto på påtalemyndighetens eller politiets side, eller i det minste:

Bendik: "Jeg fikk ikke inntrykk av at de sto på min side. ("På hvem sin side, da?") Jeg følte ikke at de hadde noe med saken min å gjøre i det hele tatt, jeg, før de møtte opp i retten og uttalte seg. Om meg."

Eller:

Johnny: "(Det var på) begge måter, da. Dem jobba jo for påtalemyndigheten, da. Når det gjelder sikringa, var de

mot meg. Og når det gjaldt årsaker og sånn, trodde jeg de var med meg. Jeg trodde jeg skulle få hjelp, men det gikk ikke!"

Eller:

Bjarne:"Dem prøvde jo selvfølgelig å kjøre linja på at de var der for å hjelpe deg. Men samtidig forsto jeg jo ut fra spørsmåla at dem sto ikke på min side, egentlig - bortsett fra hvis jeg var sinnssyk, da ville dem hjelpe meg. Ellers så var dem på motpartens side."

- og sinnssyk ble han ikke vurdert som, han fikk både lang dom og sikring på toppen.

Dommen er så godt som samstemmig blant disse 19 fangene - legene var påtalemyndighetens og/eller politiets menn - og kvinner. Det er særlig måten legene spør på - og hvordan de oppfører seg - som gir fangene det inntrykket:

Inge:"Dem sto på aktoratets side. Det gjennomskua jeg med en gang. ("Hvordan gjennomskua du det?") Dem røpa seg ved hvert spørsmål, da, vet du. Jeg prata dem litt rundt i begynnelsen. ("Og da røpa de seg?") Ja. ("På hvilken måte da?") Nei, det var bare at 'dette kan vi få bruk for i retten' og sånn. Det skulle de ikke ha sagt."

Det er ikke bare måten legene spør på som gjør at de 'røper' seg:

Edvard:"Jeg fikk fryktelig sterkt inntrykk av at de sto på aktoratets side. Ikke bare på måten de stilte spørsmåla på, men også måten de skreiv svarene på. ("Kunne du se det?") Jeg fikk lese rapporten før saka kom opp."

Edvard ble også spurt om hva det var han tenkte på ved 'måten de stilte spørsmålene på'. Han svarer:

"Jaa ... (tenker) Det var altså stilt for at jeg skulle svare på en spesiell måte. For eksempel med alkohol, hvis de da spurte: 'Har det hendt at du ikke husker etter å ha drukket?'. Bare det å stille et sånt spørsmål, det er jo å legge orda i munnen på deg! Det er jo ganske normalt at du ikke husker noe, en eller annen gang."

Og hvorfor er det slik - at legene oppfattes å stå på statsadvokatens eller politiets side? Stig gir følgende analyse:

"Jeg fikk inntrykk av at de sto på aktoratets side. Det har jeg hatt inntrykk av hele veien. De var ikke til min fordel, da. Det kan du trygt si er en gjennomgangsmelodi for alle de innsatte som er i en sånn situasjon. Det er jo påtalemyndigheten som nevner dem opp. Jeg tror det har litt å si - det utgangspunktet. Hadde det vært dommeren som hadde gjort det, selve retten som hadde nevnt opp, så hadde det kanskje vært litt annerledes - at påtalemyndigheten ikke hadde noe med det. ("Men formelt er det jo retten som oppnevner ...?") Ja, men det er påtalemyndigheten som fremlegger forslaget. De stiller fram krav om det, gjør de ikke det? Det har jeg inntrykk av, at det aldri er noen innsatte som får vite det - når de blir nevnt opp. Du får i hvert fall aldri se noen papirer på det. Du bare hører snakk om det - fra politi eller forsvareren."

Som vi har vært inne på tidligere, opplever svært mange fanger rettspsykiaterne som ansvarlige for sin situasjon, for sikringen. Det er psykiaterne som 'dømmer' dem til det, ikke retten. I Thomas Mathiesens Ila-undersøkelse (1965) finner vi det samme:

"Inmates strongly feel that once a psychiatrist is introduced in a court case, a sentence to preventive measures (=sikring, HK) is almost certain, and that despite the fact that the court makes the final decision, the psychiatrist is responsible for the sentence."

Nils Christie (1962) skriver omtrent det samme - sitatet her knytter an trådene både til det som er behandlet til nå og til det som kommer senere:

"Den uerfarne fange opplever først den hyggelige lege som han av gammel vane - gammel innbarket legetro - betror seg til. Så opplever han rettsmøtet, erklæringen, konklusjonen. Klienten opplever det - meget treffende - som om det er psykiateren som forårsaker at han får sikring. I klientens opplevelse av situasjonen utfører psykiateren en angivertjeneste for rettsmaskineriet" (her sitert fra Christie (1978:143)).

'En angivertjeneste' - Olav sier det slik:

"De psykiatriske legene, de stoler jeg ikke på. Jeg tror ikke de står på min side. Da følte jeg samtidig at dem var tystere, det følte jeg samtidig."

At klienten - fangen - derfor ikke opplever psykiaterne som nøytrale - i hvert fall ikke i etterskudd - det er ikke det minste rart. Det ville heller ikke være rart å anta at observandens følelse av personen på andre siden av bordet som tilhørende 'motparten', at denne følelsen vil prege situasjonen, observasjonen, stemningen.

Oppsummeringsvis fordeler tallene seg slik: seks fanger opplevde at legene var på deres side, seks kom med 'både-og'-svar, fem svarte at legene var nøytrale, mens hele 18 mente at psykiaterne var på påtalemyndighetens, statsadvokatens eller politiets, side. Det er tre intervjuede som ikke er plassert i noen av disse gruppene. Den ene av disse snakket ikke med legene, den andre svarte 'vet ikke', den tredje ble ikke stilt spørsmålet.

4.5.7. Fortrolighet og tillit?

På denne bakgrunnen er det rimelig at mange opplevde lav fortrolighet, dårlig kontakt, liten intimitet, at legene ikke var til å stole på. Men vi må også huske at alle satt i varetekt - de aller fleste i fengsel, og noen på brev- og besøksforbud. Ensomheten kan være stor, det kan være godt å snakke med noen om ens problemer. Svært mange satt siktet for relativt alvorlige lovbrudd.

Til sammen 36 fanger (dvs. unntatt han som ikke snakket med legene overholdet og en til) ble stilt spørsmålet: "Hadde du fortrolighet til legene, stolte du på dem?"

Svarene fordeler seg i grove trekk slik: 19 svarte klart nei på spørsmålet, 10 svarte ja, mens syv er plassert i en mellomgruppe - de var noe reserverte, følte seg tvunget - eller hadde kun fortrolighet til den ene legen under samtalene.

Vi tar for oss ja-gruppen på 10 først. Seks av dem svarte bare ja - de hadde fortrolighet, de stolte på legene, uten noen videre begrunnelse.

Noen av de 10 trodde - eller håpet - at samtaler med legene kunne være til hjelp, at de ville kunne få perspektiv på den straffbare handlingen, som Markus:

"Jeg så det som en mulighet til å prate med et menneske og få litt perspektiv på den handlingen jeg hadde begått osv. Jeg visste ikke at det hadde noe med sikring å gjøre! Jeg var temmelig blank ..."

- og et annet sted sier han:

"Jeg følte nok (fortrolighet) på henne som lege og psykiater at jeg tillot henne vitenskapelige metoder og hederlige motiver. Jeg hadde tillit til henne som fagmann, det må jeg si.

Men han ble skuffet. Fortroligheten var på feil grunnlag, legene og systemet hadde ikke informert om det spesielle ved rettspsykiatrisk observasjon. Også Åge ble skuffet - på etterskudd:

"Jeg trodde jo at de skulle medvirke til noe positivt som kunne hjelpe meg littegranne. Saken i seg sjøl var jo forferdelig, så det er klart at du har et behov for å få fram at det er en forklaring på dette øy. Du hadde kanskje et lønnlig håp om å få fram en viss balanse. Balanse og balanse ... - få fram i hvert fall at du var en person med problemer. Du føler deg jo skyldig i en sånn sak, men du føler jo behov for å si at du ikke har ment å gjøre det. Selv om du vet at du blir dømt, så vil du jo vise at du har menneskelige kvaliteter likevel."

Andre stolte på legene i den tro at de ville hjelpe dem. Geir sier:

"Ja, jeg gjorde det. Ja, i begynnelsen, ja. ("Hvorfor det?") Den tiden hadde jeg et enormt behov for å snakke om personlige problemer, og de ga inntrykk av at de ville hjelpe meg - både da og i framtida. Så derfor fikk jeg fortrolighet til de."

Eilert svarte at leger - de er man da fortrolige med:

"Man kan vel si det slik at når man har vært syk, og er syk, så vil man være ganske fortrolig med leger man er henvist til å ha kontakt med. (Og) når man har hatt kontakt med leger forut, så ser man det kanskje som naturlig å bli observert."

I mellomgruppen på syv - de som var noe reserverte o.l.
- finner vi bl.a. Halvard:

"Jeg var nødt til det, for jeg følte at det var det eneste

hjelpemidlet jeg hadde. Hvis de kunne skjønne historien, så ville det vært det beste. Det verste ville være å få dem mot seg."

For Halvard var fortrolighet en del av strategien. Et par stolte bare på den ene legen - som Leif:

"Ja, på han, han virka helt sånn all right type. Han var innstilt på å hjelpe meg og greier. Fikk i hvert fall det inntrykket."

- mens Petter syntes synd på den ene legen - og fikk sympati for ham av den grunn - en allmennmenneskelig reaksjon:

"Ja, han satt der og snufset og hadde feber ... Det er sånn du gjør automatisk, det, vet du."

Et par-tre fanger opplevde hverken fortrolighet eller mistillit. De kom med både-og-svar, de var alminnelig åpne - ikke noe spesielt i noen retning.

Den største gruppen - nøyaktig halvparten, dvs. 19 - svarte klart nei, de hadde ingen fortrolighet, de stolte ikke på legene. For noen var svaret begrunnet i tidligere dårlig erfaring, de hadde blitt observert før, så om de stolte på dem og hadde fortrolighet?

"Andre gangen?? Nei! Stolte på dem? Nei! Jeg visste jo at de var politiets menn."

"Nei, det gjør jeg aldri nå, jeg veit åssen svin dem der er."

"Nei, ikke i det hele tatt. ("Hvorfor ikke?") Nei, visste jo av erfaring at det som kom fram av samtalen blei brukt mot deg i retten. Det jeg hadde å si som var positivt, ville de ikke skrive ei linje om. De er bare ute

etter negative ting, om du er voldsom i fylla og sånn."

Det var flere som hadde erfaring fra før - Svein ga følgende levende skildring av møtet, etter svaret:

"Ikke overhodet! ("Hvorfor ikke?") Nei, jeg veit ikke. Jeg følte meg som en bonde i byen. Bortsett fra han (ene legen), han var mer menneskelig. Rett skal være rett. Han var ærlig hele veien, au. ("Men stolte på ham - gjorde du det?") Nei, det gjør jeg ikke på noen som er ansatt i de greiene der. Du blir jo aldri gjengitt riktig av de psykiaterne. Han skriver bare ut fra sin egen dømmekraft, og det er jo ikke sikkert det er riktig. Sitter og dømmer ut fra første-inntrykket. Og tenk deg sjøl - du har sittet isolert i sju-åtte måneder, og ikke i egne klær, neddopa og jævlig - du ser ut som den forbryteren, vet du. Og du kan tenke deg, jeg kom med de tatoveringene (viser meg). Jeg hadde fem års sikring, jeg, før jeg satt meg ned."

Svein hadde også blitt advart av medfanger - tillegg til at han altså hadde blitt observert før:

"Jeg fikk vite (av medfangene) at det var fare for sikring i og med at det var så mye vold. Og at jeg skulle oppføre meg naturlig (under møtet med rettspsykiaterne). Men det får du ikke til. Det du ser foran deg er makt, han kan snu opp ned på hele livet ditt. Når det kommer en sånn psykiater, så er du helt på bærtur psykisk."

Det var ikke bare han som var blitt skeptisk etter å ha blitt advart, også andre, som Mathias, kom inn på det:

"Nei, jeg hadde hørt så mye rart om dem at jeg stolte overhodet ikke på dem. Men jeg svarte på det dem spurte om. Vi var absolutt ikke uvenner."

Noen ga slike begrunnelser for den manglende tilliten:

Torbjørn: "Jeg hadde jo lest litt, og ... Det er ikke mange jeg har hørt om som har tillit til de folka. ("Hvorfor har de dårlig tillit?") Det er vel på grunn av det at det er jo de som har fått sikring på meg. Og det skjønnte jeg den gangen, og."

Erik: "Det er vanskelig å stole på en person når du vet at han kanskje kan gi deg ekstra tillegg i dommen."

De 'vet' altså også at legene kan gi (og gir) dem sikring - noe som svært, svært mange kom inn på en eller annen gang i samtalen løp (selv om ikke på langt nær så mange 'visste' det på forhånd - før møtet med legene). Og det innbyr ikke til fortrolighet - snarere tvert imot.

Men det er jo ikke alle som får sikring - så hvordan er det legene arbeider?

"Det virker ikke som de har noe grunnlag for å si det de sier. Det virker mer som loddtrekning, holdt jeg på å si."

- svarer Steinar som begrunnelse på manglende tillit.

Det var ikke alle i denne gruppen som var skeptiske hele tiden:

"Nei, etter den første samtalen begynte jeg å bli nokså skeptisk, ja. ("Hvorfor det?") Nei, det var en betjent i fengslet som sa at jeg skulle være forsiktig med å snakke med de. Og da begynte jeg å lure på hva slags karer det var."

Det er altså varierte begrunnelser for den manglende fortroligheten, på hvorfor de ikke stolte på de observerende legene. Noen kritiserer systemet og ser på legene som på

"den andre siden" på en eller annen måte. De er dommere, politifolk, de arbeider mot en. Andre fanger kritiserer fagutøvelsen - den tilfeldighet og lettvinthet de opplever fra legenes side. De gjør rett og slett for dårlig arbeid, er oppfatningen.

Den sterke mistilliten sier i alle fall noe om den ekstremt skjeve maktfordelingen - hvem som bestemmer hva som skal foregå når, begrepsbruk og innflytelse.

Vi har til nå stort sett beveget oss i det viktige rommet rundt de to partene: lege og fange. Vi har fått høre om den dårlige stemningen, den manglende fortroligheten og tilliten, om fangenes humør. Vi skal nå gå ett skritt videre:

Hvordan er det legene presenterer seg selv, sin rolle og sin oppgave for fangen - slik fangen oppfatter det?

4.5.8. 'Gjelder ikke taushetsplikten, da?'

Eitinger og Retterstøl (1976) skriver dette om legens plikt til å fortelle om sin rolle - at han ikke er underlagt taushetsplikt (s. 34):

"De sakkyndige har opplysningsplikt overfor retten, dvs. de må meddele retten alt som de har fått vite under observasjonen. En sakkyndig står således ikke i et vanlig pasient/legeforhold til den han skal observere. Dette er han forpliktet til å opplyse før han begynner samtalen med observanden. Den sakkyndige bør overfor observanden uttrykkelig gjøre oppmerksom på at han i dette spesielle tilfelle ikke er underkastet taushetsplikt, slik en lege vanligvis er overfor sine pasienter, men at han tvert imot som offentlig oppnevnt sakkyndig har til oppgave å meddele retten de opplysninger han får om observanden."

Dette avsnittet er sogar uthevet i 1984-utgaven av Eitinger og Retterstøls lærebok. (s. 49)

I Ot.prp. nr. 1 (1979-80)'Om lov om leger og om lov om tannleger' behandles bruk av legen som sakkyndig under et eget punkt (9.11.). Dette punktet åpnes med en diskusjon av gjeldende rett på feltet, og departementet (dvs. Sosialdepartementet) konkluderer bl.a. med (s. 157):

"Det ville være et grovt brudd på legens faglig-etiske plikter, en krenkelse av hans diskresjonsplikt og rettsstridig om en sakkyndig lot en han undersøker snakke ut i tillit til legens vanlige taushetsplikt for så å nytte opplysningene som sakkyndig."

Det vil altså ikke bare stride med lege-etikken, men også med loven, å la observanden snakke med legen i den tro at legen hadde vanlig taushetsplikt. Også Andenæs (1974) berører dette (s. 457).

Dette sterke påbudet til legene står i slående kontrast til hvordan fangene - i hvert fall de 38 intervjuete - opplever det. Bare syv av fangene svarte ja på spørsmålet: "Gjorde legene rede for sin opplysningsplikt til retten, med andre ord at den vanlige taushetsplikten for leger ikke gjelder for rettspsykiatere?"

Syv svarte altså utvetydig ja på dette spørsmålet. For Bjarne skjedde det på en svært grundig måte:

"Jeg fratok dem taushetsplikten, ja. Det var vel det jeg skreiv under på samtidig. Men dem gjorde det ikke helt klart at dem var fra politiet sin side og ikke for meg."

Så det skurret også litt her hos Bjarne.

Hele 26 svarte nei på dette spørsmålet - det mest ekstreme svaret var Nils':

"Nei. Dem sa at dem hadde taushetsplikt, dem. ("Sa begge to det?") I hvert fall han eldre sa det. ("Da de observerte deg ...?") Ja. 'Du kan fortelle alt til

oss, vi har taushetsplikt, vi,' sa han."

Dette svaret er ekstremt fordi fangen hevder at han ble fortalt av legen at han hadde taushetsplikt. Ingen andre intervjuete i denne gruppen har opplevd det så uttalt. Men mange har oppfattet situasjonen på samme måte, at de trygt kunne snakke:

Eldar:"Nei, kjente ikke spillet i det hele tatt, jeg. Det var derfor jeg var så lett spill for de. Det er helt klart. Jeg fortalte faktisk ting om meg og min familie som jeg aldri skulle sagt. Og de lovte meg å holde det hemmelig. Men så kom det forsyne meg frem i retten likevel! Simple folk - han derre (ene legen), altså."

- derfor:

"Når han (ene legen) ga meg et løfte så stolte jeg på det. Så jeg fikk jo sjokk i retten, jeg."

Også Leif fikk løfter:

"Nei, sånt sa dem ikke, sånt fikk ikke jeg noe greie på. Fikk beskjed om at det var til hjelp for meg, for å slippe sikring. Det er fært at dem skal si sånt. Du sitter der og veit ingenting om hva som foregår. Jeg regna med det beste, jeg holdt ikke igjen en pip, jeg."

Mange trodde legene hadde taushetsplikt:

Pål:"Nei, det blei ikke fortalt noe sånt. Men jeg var i den trua at de hadde en taushetsplikt."

Anders:"Nei, det kan jeg ikke huske. Det tror jeg bestemt at dem ikke gjorde. ("Trodde du at de hadde taushetsplikt?") Ja, det har jo normalt alle leger."

Taushetsplikten tas altså nesten som selvsagt hos en del:

Trond:"Nei, det var det ikke snakk om. Gjelder ikke taushetsplikten, da? Si at du skulle komme til å betro deg til en slik psykiater - hva da?"

Johan:"Nei, nei. ("Trodde du legene hadde taushetsplikt?")
Ja, det gikk jeg utifra som sjølsagt, det."

En annen variant var denne - også hos en som kategorisk svarte nei på spørsmålet om legene informerte om sin rolle:

Petter:"Jeg var så åpen mot han som jeg kunne. Han forsøkte å la det virke som om det var mellom meg og han."

Og så videre. Igjen og igjen forteller de at legene ikke fortalte noen ting om det, at de var rettens sakkyndige, at de ikke hadde taushetsplikt. Et par tenkte nok at taushetsplikten ikke gjaldt, selv om de ikke ble informert om det, som f.eks.:

Oddvar:"Det må jeg tenke litt på ... Det gjorde de ikke rede for. ("Så du trodde de hadde taushetsplikt?")
Altså ... Jeg tok aldri den taushetsplikten høytidelig i det hele tatt."

En liten håndfull - som er inkludert i denne gruppen på 26 som svarte nei på spørsmålet - tror at de ikke ble informert, men at de ikke kan huske det sikkert. Otto grunngir den manglende hukommelsen slik:

"Nei, det trur jeg ikke. Jeg husker ikke. Sånt går inn det ene øret og ut det andre. En glemmer hele skiten for å komme bort fra det. En kan ikke tenke på det hele tida, da kommer en til å bli smårar."

En ny håndfull - fire i alt - faller utenfor disse 26. De kom med 'husker', ^{ikke} 'vet ikke'-svar o.l. Åge presi-

serer svaret sitt:

"Jeg kan ikke huske ordrett hva som ble sagt, men de ga inntrykk av at de skulle få fram ting som talte til min fordel, og ... ja, at de var til min fordel. Uten at jeg husker ordrett hva de sa. De ga på ingen måte uttrykk for at de skulle være aktoratets sterkeste kort."

Også Dag er plassert her:

"Neiii ... Husker ikke det. Det var ganske fagkyndig uttalelse, i hvert fall. Jeg var ganske sløv da retten var, husker ikke så mye av det som ble sagt. ...
("Men jeg tenker på før retten ... sa de til deg hva observasjonen skulle brukes til?") Ja, de sa at de skulle vitne i retten, tror jeg; jeg var ikke helt sikker på om han sa at han skulle bare skrive rapport til retten, eller vitne sjøl."

Men selv om en solid majoritet ikke blir orientert om legenes rolle - ifølge dem selv - kanskje de i det minste får vite noe om formålet med observasjonen? Og her ser det noe lysere ut - 'hele' 10 svarer ja på det spørsmålet.

Og disse svarene lyder slik:

Kjetil:"Ja, det var observasjon på grunn av forbrytelsen og om det skulle nedlegges påstand om sikring, om det var fare for gjentakelse og forskjellig sånt. De skulle finne ut av det, de, vet du."

- eller slik:

Steinar:"Nei, han sa jo at jeg skulle observeres i forbindelse med sikringsspørsmålet."

Otto informeres på denne måten - han hadde blitt observert tidligere:

"Nei, dem spurte om jeg hadde kjennskap til det. 'Ja, jeg veit hva detta går ut på,' sa jeg. ("Så du visste hva formålet var?") Ja. ("Og det var?") Nei, dem skulle jo sjekke meg igjen, da, og få på meg ny sikring. Det var ikke noe annet."

Flere kommer inn på det at de skulle ha sikring på en:

Mathias:"Dem skulle jo sjekke åssen tilstanden var. ("Sa de noe om sikring?") Ja, de skulle prøve å ha sikring på meg."

Ni intervjuete av de 38 er plassert i en mellomgruppe - fanger som kommer med mer tja-pregede svar, som f.eks. Trond:

"Ja, at de skulle finne ut om jeg var tilregnelig, men ikke noe annet."

- altså ikke noe om sikring. Han var ikke alene om dette:

Petter:"Ja, det var for å se hva som var i veien med meg, hvorfor de mente jeg dreiv med vold og greier. Og jeg sa at det bare var for å beskytte meg sjøl, at jeg tydde til vold. ... ("Nevnte (noen av legene) noe om sikring?") Nei, de nevnte det ikke med et ord noen av de."

Eldar vil ikke svare noe sikkert:

"Jeg er ikke sikker. Men de gjorde gjerne det. ("Du husker ikke?") Ja, nå kan jeg bare si det som jeg vet, sant. Jeg vil ikke uttale meg om ting jeg ikke er helt sikker på. Du vet, det var en tung tid for meg, det der. Aldeles nifst!"

- og får følge av et par til, som heller ikke husket dette helt.

Til slutt - den største gruppen - 18 fanger som svarer nei, legene gjorde ikke formålet klart:

Dag:"Nei, de gjorde ikke det. Jeg visste ikke det før jeg kom opp i retten. ("Men sa de at de skulle være rettspsykiatere?") Ja, men jeg visste svært lite, hadde aldri vært oppi en slik situasjon før."

De fleste av disse 18 svarer bare nei- uten noen videre kommentarer. Men noen få kommer med tilføyelser:

Leif:"Det må vi si regelrett nei på. Det var løgn det dem sa (at de skulle hjelpe)."

Et par er ikke helt sikre - men de tror at legene ikke nevnte noe om det:

Stig:"Nei, det tror jeg ikke, men jeg tror jeg skjønnte det sjøl. Det kan jo godt hende at de har sagt noe løst som jeg ikke husker nå i dag."

Fredrik:"Det trur jeg ikke. Dem sa egentlig veldig lite. Måtte hele tida sitte og skravle sjøl, ikke sant."

Hvordan blir det hvis man ser på spørsmålet om legene redegjorde for sin manglende taushetsplikt opp mot spørsmålet om de gjorde rede for formålet med observasjonen? Tabellen nedenfor antyder svaret på det:

Tabell 4.5.8.-1. Spørsmålet om legene informerte om sin manglende taushetsplikt sett i sammenheng med om de informerte om formålet med observasjonen.
(Absolutte tall)

	Legene informerte om sin manglende taushetsplikt	Tja ²⁾	Legene informerte ikke om sin manglende taushetsplikt ¹⁾	Sum
Legene informerte om formålet	5	-	5	10
Tja ²⁾	2	1	6	9
Legene informerte <u>ikke</u> om formålet ¹⁾	-	3	15	18
Sum	7	4	26	37 ³⁾

1) Inkluderer også dem som tror nei.

2) 'Tja' inkluderer de som ikke husker eller ikke vet, og de som kom med svært uklare svar - eller hadde en uklar oppfatning.

3) Den 38. faller også utenfor her - han ble ikke tilkalt til noen legesamtaler.

Som vi ser av oppstillingen, ble hele 15 observander ifølge dem selv hverken informert om at legene ikke hadde taushetsplikt - eller om formålet. Og hvis vi tar med 'de usikre', de som er rubrisert som 'tja' i tabellen, og ser dem i forhold til et negativt svar på den ene eller den andre aksene, kommer vi opp i hele 24 - eller 25 om vi tar med den ene som svarer 'tja' på begge spørsmålene. Det er altså en stor andel som ikke får tilstrekkelig informasjon.

Det må tilføyes her at hele 20 visste om formålet med observasjonen selv. Som vi har vært inne på tidligere, er endel observert av leger en eller flere ganger før.

Videre var endel blitt fortalt - eller advart - av medfanger eller andre, om hva det dreide seg om.

Men selv om vi tar denne kunnskapen med i beregningen, blir det 10 'helt grønne' igjen. De ble hverken fortalt noen ting, eller visste noe selv. I tillegg kommer seks fanger som har svart 'tja' på et eller to av de tre spørsmålene - og nei på de(t) siste. Vi får altså til sammen 16 helt eller nesten helt uvitende om disse sentrale spørsmålene.

Vi kan med andre ord konkludere med at det er en solig svikt i informasjonen til observandene. Hvorfor er det slik?

Det kan skyldes flere grunner - her tas tre opp. For det første kan det selvfølgelig være slik at legene rent faktisk har overholdt sin informasjonsplikt til punkt og prikke, men at fangene enten ikke husker det eller at de ikke oppfattet det. En indikasjon på det siste er følgende uttalelse fra Stig som ble sitert ovenfor:

"Det kan jo godt hende at de har sagt noe løst som jeg ikke husker nå i dag."

Det kan også tenkes at legens rolle som lege er så inngrodd hos mange fanger, at en likevel regner med taushetsplikt, tross informasjon om annet.

Også for legen kan det forholde seg slik, ut fra en 'harmonimodell' hvor lege-fange ikke er i en konfliktsituasjon, slik legen ser det og er vant med å se det. For enkelte leger vil derfor informasjon kunne tenkes å stå lite sentralt.

Under så alvorlige omstendigheter som en judisiell observasjon finner sted - og med de alvorlige konsekvenser re-

sultatet av observasjonen kan få, burde denne informasjonen være så ettertrykkelig presisert at fangene husket det selv om mye annet er gått i glemmeboken. En mulighet kan imidlertid være at en del fanger ikke vil huske det - eller ikke vil si det - fordi legene skal 'tas': 'nå kommer det endelig en forsker her, nå skal vi trø til ...'. Dette er selvfølgelig vanskelig å vurdere, men som det er gjort rede for i metodekapitlet, var intervjuene preget av tillit og av at de tok undersøkelsen svært alvorlig.

For det andre kan det skyldes at legene tar det for gitt at observanden har den nødvendige kunnskap - særlig hos dem som har vært observert tidligere. Dette må i tilfelle ikke legene ta for gitt. I Ot.prp. nr. 1 (1979-80) 'Om lov om leger og om lov om tannleger' heter det (s. 157):

"Ofte ligger det i omstendighetene (at den legen undersøker er klar over forholdet). (...) Men skulle vedkommende som undersøkes ikke være klar over situasjonen, må det være utvilsomt at legen plikter å forklare ham situasjonen."

De rettspsykiatrisk sakkyndige må altså forsikre seg om dette. (Her kan det nevnes at i hvert fall én av de tidligere observerte ikke var 'klar over forholdet' - og han ble heller ikke gjort klar over situasjonen.)

For det tredje kan det ganske enkelt skyldes at legene ikke har informert fangene - hverken om sin rolle eller om formålet. Og hvorfor skulle de ikke det? Anders Bratholm (1980) har én teori om det (s. 297):

"(P)sykiaterne (bør) alltid presisere hva undersøkelsen gjelder og at det ikke dreier seg om en vanlig legeundersøkelse. Men for det første er det ikke sikkert dette oppfattes av siktede, og for det annet er neppe alle psykiatere like nøye med å klargjøre undersøkelsessituasjonen. Jo mer psykiateren kommer inn på dette, jo vanskeligere vil det være å oppnå at siktede medvirker." (Min uth.) (Se også samme sted, s. 552.)

Det er ikke bare Bratholm som tror dette, også et par fanger kommer inn på det:

Erik: "Jeg tror også det (informasjon) var en ting som kom veldig dårlig fram. Hvis det skremslet der kommer først, så vil det sikkert hemme litt på kommunikasjonen, det er jeg sikker på. ("Så det lønner seg for legen å si lite om slike ting, tror du - av strategiske grunner?") Ja, det kan du kanskje si. Hensikten dems er jo å få personen så åpen som mulig, så hvis det er noe som kan skremme personer som skal observeres, så kan det virke i hvert fall at personen prøver å holde tilbake ... De må jo oppnå en kommunikasjon mellom to personer, hvis ikke så blir det for overflatisk. Strategiske grunner, ja ..."

Åge sier det på denne måten:

"Nei, dem kan jo ikke ha gjort det, da (informert). Da hadde jeg nok betakka meg, da måtte de kommet med en erklæring uten at jeg hadde stilt opp."

Systemet kan med andre ord ha sterke grunner for å under slå informasjon. Dette gis det ikke adgang til - hverken ut fra legeetikken eller lovgivning. Likevel er det, som vi har sett, manglende informasjon som preger legenes møte med observanden.

4.6. Tiden med legene

Som det fremgår av kapittel 6 er den sakkyndige rettspsykiatriske erklæringen ikke bare bygget på samtaler med observanden. I tillegg kommer f.eks. sykehusjournaler, evt. tidligere observasjonserklæringer, samtaler med pårørende, venner, arbeidsgivere osv. (Se også Ellingsen (1986), s. 22-26.)

Jeg har nesten ikke funnet noe i rettspsykiatrisk litteratur omkring hva man ser på som den mest sentrale kilden. De intervjuete har en klar oppfatning om dette. De ser på selve samtalene som det viktigste og er svært opptatt av

antall ganger legene har snakket med dem og hvor lang tid de har brukt.

En indikasjon på hvor sentralt samtalene blir vurdert på rettspsykiatrisk hold finner vi i et intervju Bjørn Gustum (1981) har gjort med en mye brukt rettspsykiatrisk sakkyndig - dosent Kjell Noreik. Noreik sier her bl.a. (s. 31):

"En tiltalt kan motsette seg judisiell observasjon, men det hindrer ikke de sakkyndige i å avgi en erklæring, da denne i prinsippet kan lages på grunnlag av dokumenter og andre opplysninger om klientens fortid. En slik praksis er imidlertid ikke vanlig. Den type oppdrag vil gjerne bli avslått."

Rettspsykiaterne finner det altså ikke tilfredsstillende å forfatte en erklæring uten at de har hatt samtaler med observanden. Det er også rimelig. At samtalene er viktige understrekes videre av høyesterettsdommer Helge Røstad (1974, s. 226):

"De sakkyndiges samtaler med, og undersøkelser av, observanden utgjør det sentrale ledd i observasjonen." (Min uth.)

'Det sentrale ledd'- hva betyr det? Hvor alvorlig tar psykiaterne det? Og hvor lang tid bruker de? Psykiateren og professoren Einar Kringlen (1984) gir et svar (s. 585):

"En (...) observasjon hvor man legger hovedvekten på spørsmålet om sinnssykdom og bevisstløshet, bør under vanlige forhold kunne gjøres unna på få timer. Enhver kompetent psykiater bør i løpet av noen timer ved samtale med pasient og eventuelt pårørende kunne danne seg et bilde av pasientens problemer, og eventuelt stille en diagnose." (Min uth.)

Kringlen nevner kun bevisstløshet og sinnssykdom - det er uklart om han også inkluderer 'mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner'. Det er - som vi har sett tidligere og skal komme tilbake til i

kapittel 7 - den diagnosen de aller fleste som blir observert, faller inn under. Og det er den diagnosen som kan lede til de alvorligste konsekvensene - både straff og sikring.

Jeg vil nødig gi meg i kast med fagdiskusjoner utenfor mitt eget felt. Jeg stiller likevel spørsmålet om ikke en diagnostisering av 'sjelsevnene' - som ifølge rettspsykiaterne for de fleste observanders vedkommende representerer noe mer 'bestandig' og som i tillegg ikke er en akseptert psykiatrisk diagnose - burde kreve en god del lengre tid. Formålet med rettspsykiatrien og dens diagnoser er kontroll, ikke behandling. For dem som får en sjelsevne-diagnose er resultatet ofte det mest omfattende inngrepet samfunnet benytter. I vanlig 'sivil' medisin gjør det lite om legene diagnostiserer for mye - det kan tvert om være gunstig fordi formålet er behandling. Etersom konsekvensene av rettspsykiatrien ofte er en dramatisk og ekstraordinær kontroll, skulle en legmann tro at legenes aktsomhet og grundighet måtte være særdeles høy på dette feltet før de bruker sine diagnoser.

Tiden - eller mangel på tid - legene bruker til samtaler med fangen er kritisert av h.r.advokat Ole Jakob Bae (1982), som har vært forsvarer i svært mange sikringssaker. Han skriver i en artikkel om sine erfaringer fra dette arbeidet (for øvrig det eneste stedet jeg har funnet noe kritikk av tiden legene bruker) (s. 5):

"Svært mange har (...) opplevet det som uforståelig og frustrerende at rettspsykiaterens grunnlag for sin dom virker så spinkelt. Ofte er den direkte kontakt mellom psykiater og observand begrenset til to halvtimers samtaler. For øvrig er saksdokumentene fra politiet det psykiateren har å bygge på, men dette vil jo ofte bare være etterforskningsdokumenter i forbindelse med den aktuelle handling. Denne lettvintheten fra mange rettspsykiateres side gjør stempelet (= mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner - min komm.) ekstra sårende og provoserende for tiltalte." (Min uth.)

Bae karakteriserer 'mange' psykiatere som lettvinte på grunn av den korte tiden de bruker til samtaler. Som vi skal se nedenfor, burde karakteristikken ramme svært mange psykiatere ifølge det de 38 fangene har å fortelle.

Dette punktet tar altså for seg for det første hvor mange samtaler legene har hatt med hver enkelt observand og for det andre hvor lang tid de har brukt under disse samtalene - og til sammen. Til slutt spør vi fangene om de tror resultatet ville blitt annerledes om legene hadde tatt seg bedre tid.

4.6.1. Hvor mange ganger?

Det var de færreste legene som hadde tre eller flere samtaler med sin observand. Nedenstående tabell gir en summarisk oversikt over hvor mange ganger fangene hadde snakket med legene:

Tabell 4.6.1-1. En oversikt over antall samtaler lege-observand under den judisielle observasjon for 30 av de 38 som samtalte med legene hver for seg.

	Lege 1 ²⁾	Lege 2
Ingen samtaler ¹⁾	2 fanger	2 fanger
1 samtale	11 "	11 "
2 samtaler	11 "	11 "
3 samtaler	3 "	5 "
4 samtaler	1 "	1 "
5 samtaler	1 "	-
6 samtaler	1 "	-
	30	29 ³⁾

1) 'Lege 1' er den legen som er nevnt først av den intervjuete, 'Lege 2' den som ble nevnt som nr. 2.

2) Antall samtaler kan for noen være litt vanskelig å kvantifisere p.g.a. svar som: 'to-tre ganger' o.l. I slike tilfeller har jeg konsekvent tatt det høyeste og det laveste tallet annenhver gang.
(forts. neste side)

Til tabellen må det kommenteres at det ikke nødvendigvis er den samme observanden som har hatt f.eks. to samtaler med lege 1 og to samtaler med lege 2. Tabellen forteller således f.eks. at i alt 22 leger kun hadde én samtale med sin observand - ikke at det var 11 fanger som kun hadde én samtale med lege 1 og én samtale med lege 2 (selv om det riktignok var en god del).

I denne tabellen er kun 30 av de 38 plassert. De siste kunne ikke fordeles her - der hadde samtalen helt eller delvis foregått med legene sammen:

Tabell 4.6.1-2. Antall samtaler lege-observand blant dem som ble observert helt eller delvis av legene i fellesskap.

	<u>Totalt</u>
En samtale	1 fange
2 samtaler	2 fanger
3 samtaler	2 "
4 samtaler	1 fange
5 samtaler	-
6 samtaler	-
7 samtaler	1 fange
Sum	7

En siste som mangler - den 38. - ble i sin helhet observert på et sykehus, og antall samtaler lot seg ikke telle.

(Notene fra forrige side fortsetter:)

På den måten får vi et slags gjennomsnitt. Tabellen pretenderer for øvrig ikke å gi noe slags absolutt svar - kun en antydning.

- 3) Dette tallet er 29 - og ikke 30 - p.g.a. at én fanges samtaler med lege 2 foregikk under innleggelse ved sykehus og var ikke kvantifiserbare.

Som det fremgår av tabellene hadde de fleste legene kun én eller to samtaler med sin observand. Eller sagt på en annen måte: de aller fleste fangene hadde kun to, tre eller fire samtaler med begge legene totalt.

4.6.2. Hvor lang tid?

Det er altså ikke snakk om mange samtaler over tid. Men når legene ikke utmerker seg på denne måten, kanskje de tar det igjen i tid - at de få samtalerne de har, strekker seg over lang tid? For som Kringlen skriver - 'i løpet av noen timer' bør enhver psykiater i det minste kunne klare å konstatere sinnssykdom og bevisstløshet eller ei. Og det tolkes da som at hver psykiater bør kunne klare det i løpet av denne tiden. Totaltiden bør da minst kunne angis å være 'noen timer' ganget med to leger.

Så lang tid som 'noen timer' (det må vel si to-tre timer og mer?) var det de færreste psykiaterne som brukte. Tabellen nedenfor gir en løselig oversikt over den totale lengden på samtalerne - slik fangene husker det.

Tabell 4.6.2-1. Sammenlagt tid hver av legene brukte til samtaler med observanden for de 30 som samtalte med legene hver for seg.

	Lege 1 ²⁾	Lege 2
Ingen samtaler	2 fanger	2 fanger
20. min. - 1 time	11 "	12 "
Fra 1 t.o.m. 2 timer	11 "	8 "
" 2 " 3 "	2 "	4 "
Mer enn 3 timer	4 "	3 "
Sum	30	29 ³⁾

Note 2) og 3) - se noter til tabell 4.6.1-1.

Også i denne tabellen er bare 30 av de 38 plassert - av de samme grunner som for tabell 4.6.1-1. De som hadde samtaler med legene helt eller delvis i fellesskap, for- deler seg slik:

Tabell 4.6.2-2. Tid legene brukte til sammen blant dem som ble observert helt eller delvis av legene i fellesskap.

	Totalt
20 min. - 1 time	2
Fra 1 t.o.m. 2 timer	1
" 2 " 3 "	2
Mer enn 3 timer	1
Tid ikke angitt	1
Sum	7

Og den siste - han ble som nevnt observert i sin helhet på sykehus og kunne vanskelig angi tiden. Som tabellene viser, bruker legene så langt fra 'noen timer' pr. person de observerer.

Gjennomsnittlig har hver leget snakket med fangen i $1\frac{1}{2}$ til $1\frac{3}{4}$ time (median 1 til $1\frac{1}{2}$ time)¹⁾ - blant dem som fikk sikring. Blant dem som ikke fikk sikring, er tallet noe høyere, drøye to timer. Forskjellen er ikke særlig stor - rundt en halv time.²⁾

1) At tiden angis i spenn, skyldes at mange ikke oppgir noe nøyaktig tid. De svarer f.eks. "én time til halvannen". Det laveste tallet i spennet er således konsekvent regnet ut fra oppgitt minimumstid, det høyeste tallet ut fra maksimumstid.

2) Dette er det eneste stedet hvor noen forskjeller mellom dem som fikk og dem som ikke fikk sikring, var av såpass størrelse at det fremheves. Se forøvrig kommentar nedenfor under kap. 4.9.1.

I alle fall må det understrekes at dette er gjennomsnittstall - mange faller over og mange faller under. Noen sier de bare har hatt et par 20-minutters samtaler med legene - og de har endt opp med fem eller 10 års sikring. Tiden med legene kunne selvfølgelig gått som en røyk, fangene husker kanskje feil - det som oppleves som en halv time, kan være en time. I alle tilfelle blir det kort tid.

De intervjuete fangene ser på den korte tiden legene bruker til samtaler som svært skremmende. For det første virker det lettvint og tilfeldig fra et faglig/medisinsk synspunkt - det kan da ikke være så liketil å fastslå diagnoser som har så store konsekvenser for fangen? Eller er det så enkelt?

For det andre virker det betenkelig ut fra et rettssikkerhetssynspunkt. Det kommer jeg ^{noe} tilbake til avslutningsvis i kapitlet. Her påpekes bare den skarpe kontrasten det er mellom på den ene siden det kontradiktoriske prinsipp i rettergangen - et prinsipp hvor funksjonene er delt mellom flere parter og som krever en nøye og omstendelig prosess med sterke krav til bevisene som legges fram, og på den andre siden det tilnærmet inkvisitoriske prinsipp i rettspsykiatrien - hvor det er de samme menneskene som samler inn opplysninger ('bevis'), har samtaler ('avhør') og kommer med en konklusjon ('dommen').

4.6.3. Fangenes kommentarer

Hva mener fangene? Bjarnes utsagn er svært typisk:

("Hvor ofte møtte du dr. X?") To ganger, hvis jeg ikke husker feil. Så jeg regner med at jeg hadde en samtale-tid på til sammen én til tre timer. Husker ikke nøyaktig. ("Dr. Y, da?") Det var kanskje litt kortere. Det var ikke snakk om lange tida, sånn at dem kunne finne ut hvem jeg egentlig var."

En litt - men bare litt - ekstrem variant er denne:

Oddvar: ("Hva het legene?") Det husker jeg ikke.
("Hvor ofte møtte du den ene legen?") Jeg møtte de ca. 20 minutt. ("På hver?") Altså, de var sammen, i samme rommet. Jeg vet at andre sitter i fem-seks timer, men det gikk enormt raskt med meg, altså. Den ene spurte, og den andre satt og skrev."

- og sikring ble det. Noen er helt sikre på tiden legene brukte:

Mathias: ("Hvor ofte møtte du dr. X?") Møtte'n kun én gang, det var alt. ("Var det lang samtale?") Det var kun 20 minutt. Og så kom han andre. ("Hvor ofte snakket du med ham?") Også han kun én gang. To ganger til sammen, én gang med hver. ("Hvor lang prat hadde du med (den siste legen)?") En halv times tid. Det var alt. Jeg husker dette her, for jeg sjekka med klokka."

- og noen er ganske sikre:

Georg: ("Hva het legene?") X og Y. ("Hvor ofte møtte du X?") En gang à cirka en halv time. ("Og Y?") Det var to ganger, mellom en halv time og tre kvarter hver gang. I hvert fall ikke så lenge som vi har sitti her og prata."

En annen ganske nøyaktig kvantifisering gis av Trond - som har lang dom og lang sikring:

"To ganger (snakket jeg med legene). En gang med X og en gang ellers. ("Hvor lange samtaler hadde dere?") Til sammen vil jeg tro at hele observasjonen strakk seg over ½ time - i hvert fall ikke noe mer. Notatene de to psykiaterne tok fra samtale, strekker seg kanskje over to sider, som det der (- peker på ett av mine A4-ark)."

Inge benytter anledningen til å uttrykke sin avmakt:

("Hva het legene?") X og Y. Jeg har bestemt meg for det,

at treffer jeg han X igjen i et smug, så tar jeg han. En ordentlig gris. Sier du ett ord, så skriver han en hel bok om det. Hen er helt enorm, helt crazy, altså. Du kan sitte og prate med han, og han vil ha deg til å være en skikkelig jævel. Alt skal være så vondt, lik-som. Det han skal fram til, det er at den han sitter og prater med, er livsfarlig. Det fins ingen grenser for'n. ... ("Hadde du en lang samtale med ham nå sist?" (Inge er observert av den samme legen tidligere.)) Nei, det var ikke det, En halv times tid eller noe sånt noe. ("Og da var han ferdig? Eller var du ferdig?") Da var han ferdig. Da hadde han vel fått visse ord han kunne lage en bok av igjen, vel! ("Og hva med dr. Y?") Nei, hun er jo mer normal, da. ("Hadde dere mange samtaler?") Et par-tre støkker. Hun var mer åpen og ærlig. ("Var det lange samtaler?") Det kunne dreie seg om en time- halvannen, hver gang."

En av de fire-fem, Halvard, som syntes legene hadde brukt god nok tid, kommer med denne tilføyelsen etter at han hadde svart på standardspørsmålene:

Men det er mange andre her (på Ila) som sier at de bare var en liten svipptur hos legen. Fem minutter og hei og god dag - 'du er gæern', og så er det morn'a. Det er veldig få som syns at observasjonen har vart så lenge at de sakkyndige har fått innblikk.

Det er noen ganske få, kanskje et par, som syntes legene brukte for mye tid, slik legene valgte å bruke tiden:

Olav: ("Legene - hva het de?") Dr. X. Han andre karen husker jeg ikke navnet på. Det var sånn innvikla navn at jeg husker det ikke. ("Hvor ofte møtte du X?") Jeg tror ... Det var annenhver måned eller hver 14. dag. Det eneste jeg huser, det er at 'nå måtte det faen meg være slutt med praten'. Det var et ord jeg tok i farten,

for jeg blei irritert. ("Hvorfor det?") Jeg begynte å bli lei av drapet opp og ned. Det var for mye av de onde tingene, jeg klarte ikke mer."

"For mye av de onde tingene, jeg klarte ikke mer" - et nødkrik som illustrerer hvordan legene brukte den knappe tiden.

En håndfull syntes det var passe tid - men med ulike begrunnelser. Otto ville helst slippe å snakke med legene - han hadde vært observert før:

"("Kom legene sammen?") Ja. Dem opererer i sammen de to der. ("Hvor mange ganger var de der?") Jeg trur dem var der to-tre ganger. ("Hvor lenge snakket de med deg til sammen - eller prøvde å snakke med deg?") En og en halv time til sammen, det var ikke noe mer. Men de var så sinna på meg for de fikk ikke noe ut av meg. ("Så du satt der stum som en østers?") Ja."

Legene ble sinna. Systemet presser på og krever sitt.

Men som sagt: de aller, aller fleste reagerte på den korte tiden legene brukte. Eilert forklarer det slik:

"Jeg reagerte litt på at de snakka kort tid med meg (= to-tre timer). Det er jo ikke så veldig lenge, men (legene), de visste jo ganske mye om meg, de hadde jo hatt meg som pasient. ... Jeg reagerte litt på at de snakka kort tid med meg. Men det hangvel sammen med at de visste en del om meg."

- mens Åge mener resultatet (lang sikring i tillegg til lang straff) var gitt på forhånd, så da betød kanskje ikke tiden så mye...?:

"(Den ene legen) kom til meg på (fengslet) og var der et kvarter en gang. Siden så jeg han ikke før i retten.

Og han andre så jeg en halv time. Det var en gang hver. Når jeg tenker på de tinga, så tenker jeg i dag at det var gitt på forhånd. Det blei jo en veldig sterk påvirkning av juryen at rettspsykiaterne sier at du er i stand til (å gjøre) sånn og sånn. Det er ganske nifst, altså. Det var kanskje det som opprørte meg mest. De burde i hvert fall ikke kommet til før etter skyldspørsmålet (er avgjort)."

Vi stopper ved Åge. Men vi vil stadig komme tilbake til dette med tid - bl.a. i kapittel 7. Fangene spør seg igjen hvordan legene kunne finne ut at de hadde mangelfullt utvikla og/eller varig svekka sjelsevner - på så kort tid.

4.6.4. Hadde resultatet blitt annerledes hvis legene hadde hatt bedre tid?

18 svarte ja på dette spørsmålet - men de aller fleste kom med viktige tilføyelser. Fire svarer at legene burde bruke måneder og år, deriblant Fred:

"Sånn som sagt før - hvis du er sakkyndig, så må du ha god tid, minst et halv år må du ha på deg til å snakke med han for å vite noe om en person, om han er gærn eller utviklet på gal måte. Du skjønner hva jeg mener? Du kan ikke bestemme fremtiden for en person på fire ganger på cirka en time. Det går ikke!"

Georg sier: "Når en først skal bli underlagt judisiell observasjon, så skulle en vært til observasjon over flere måneder, i hvert fall flere uker."

Georg tilføyer også den forutsetningen at legene må være nøytrale. Det er han ikke alene om:

"Ja, hvis dem hadde brukt fram til $\frac{1}{2}$ tid av soning som tid til vurdering, så ville dem kommet til en helt annen

konklusjon. Hvis dem hadde vært upartiske."

En som ble særlig grundig observert i forhold til de andre - han var innlagt på sykehus - forklarer legenes dårlige tid slik:

"(Tenker grundig gjennom spørsmålet.) Det er mulig, hvis dem hadde brukt to år på seg. Jeg har nå fått det inntrykket at de var litt forhasta. Men de har nok gjort sitt beste ut fra det materialet de satt med."

Svein svarer først nei på dette spørsmålet, men er også plassert her. Han ^{kommer} med denne tilføyelsen etter å ha understreket at det hadde blitt annerledes hvis legene hadde kommet et år eller to senere:

"Det er jo klart at hadde dem sittet med meg en hel dag, så hadde bildet blitt et annet. En times tid - jeg satt jo der overnervøs!"

Det er et par som sier det samme - det hadde gått annerledes hvis legene hadde brukt bedre tid, men uten å kreve måneder og år.

Nils unnskylder legenes dårlige kunnskaper om resultatet av observasjonen:

"Ja (resultatet ville blitt annerledes). ("Hvorfor det?") Da kunne jeg forklart dem hva jeg ville, hva sikringa ville gjørra mot meg. Dem visste ikke hva sikring var for noe. Tror ikke det var meninga at jeg skulle sitte inne på sikring nå. Dem var ikke ondskapsfulle direkte, heller."

Forlat dem, for de vet ikke hva de gjør...

Et ganske typisk svar blant de øvrige er Torbjørns:

Jeg tror det, hvis legene hadde fortalt litt mer om min situasjon (i retten), om de kummerlige forhold jeg bodde i, og hva det medførte psykisk ... Komme fram til årsaken, hvorfor jeg var til bryderi."

- eller Mathias:

"Åja, det tror jeg betraktelig. Det er klart at hvis dem hadde kommet oftere og blitt bedre kjent med meg ... De skulle vært der for å hjelpe, ikke for å gjøre det verre eller vanskeligere."

En god del kommer inn på spørsmålet om hjelp, som Fredrik:

"Ja (resultatet ville blitt annerledes). ("Hvorfor det?")
Ja, de ville kanskje satt seg liksom bedre inn i ... kanskje forstått at det var noe jeg ville ha hjelp for. Legene sa, ja han (ene), at jeg ville være sjuk i et par år før jeg blei frisk igjen. Kunne gitt meg sikring i to år da!"

Andre igjen mener resultatet ville blitt annerledes med andre psykiatere - og med bedre tid, mens noen syns legene burde ha oppført seg på en annen måte, ikke som dommere.

Til sist i denne ja-gruppen skal vi la Johan som i tillegg til å ha vært observert flere ganger tidligere og som under den siste observasjonen var innlagt til relativt grundige undersøkelser ved et sykehus, få svare på spørsmålet om resultatet ville blitt annerledes hvis legene hadde hatt bedre tid på seg:

"Ja, ja, det tror jeg. Og så var det en uting at det var to leger på samme sykehus i overordnet og underordnet stilling. Det har en dårlig innflytelse."

Det er ikke bare Johan som mener det er en uheldig praksis å oppnevne leger som står i et over- underordnings-

forhold til hverandre. Helge Røstad (1974) skriver f.eks. (s. 226):

"For oppnevning av sakkyndige har det vært innskjerpet at de psykiatriske sakkyndige bør stå på like fot, slik at den ene ikke er den annens overordnede. En har således villet unngå at overlege og reservelege ved samme sykehus fungerer som sakkyndige i samme sak."

Innskjerpingen er det Den rettsmedisinske kommisjon selv som står for (DRMK 1915-1919, s. 268 og 1940-44, s. 5 - som Røstad viser til). Også Andenæs (1984) fremhever dette (s. 215).

Vi forlater de 18 som svarte ja og går over til de 14 (av 38) som svarte nei: Resultatet ville ikke blitt annerledes om legene hadde hatt bedre tid på seg, men det var ikke nødvendigvis fordi legene hadde gjort en uttømmende observasjon.

Fem av disse 14 svarte at legene hadde tatt seg god nok tid. Jon tilføyer at han syntes legene var litt vel kjappe i retten, han mente legene kunne ha brukt litt mer tid der, slik at juryen fikk et bedre bilde av ham. Den ene som ble observert av to sett psykiatriske sakkyndige sier det slik:

"Jeg synes jo at det X og Y observert meg, det var kort tid. Men de kjente jo meg. Og den konklusjonen de kom fram til, lå jo ikke tilbake å ønske i forhold til A og B. Og de siste trengte jo lengre tid i og med at de ikke kjente meg. Så i helhet var det OK."

Syv fanger mener resultatet var mer eller mindre gitt - slik at tiden spilte ingen særlig rolle:

Steinar: "Du vet, det var jo kun ett besøk. (Han regner tydeligvis ikke med (den andre legen) en gang.) Men de hadde sikkert hatt tid til å ha gjort noe meire, jeg satt jo flere måneder i varetekt. ("Tror du det hadde

ført til et annet resultat?") Det er jo ikke sikkert. ("Hvorfor ikke?") Nei, jeg følte meg forhåndsdømt både når det gjaldt dommen og sikringa."

- eller slik, flere andre betingelser måtte være til stede:

Edvard:"Nei, ikke med de legene der. ("Tror du tiden spiller noen rolle?") Hvis man kan ha en upartisk lege, så vil tiden spille en stor rolle, men ikke med de som vanligvis blir oppnevnt av politiet. Hvis legene er upartiske, så er det jo klart at tiden spiller en rolle."

- som hva formålet er:

Åge:"Det spørres i utgangspunktet hvem de skal representere - om de skal representere den siktede eller påtalemyndigheten. Så lenge de bare var opptatt av å få bekreftet hva slags type jeg var, så er kanskje ikke tidsfaktoren den viktigste. Men hadde de vært opptatt av å fremstille meg som et menneske sånn og sånn, så ville jo tidsfaktoren spilt en rolle. Da kunne jeg jo få sagt mye mer."

Et par mener resultatet ville blitt like galt likevel, tiden spiller ingen rolle, psykiaterne dømmer:

Otto:"Nei, det tror jeg hadde blitt det samme. Dem går jo bare ut for å få så mye som mulig på deg, få på deg sikring."

Olav:"Eh ... (tenker) Det tror jeg ikke. Det hadde blitt like gale likevel."

De to siste av disse 14 som svarer nei, svarer begge 'Nei, det tror jeg ikke' på spørsmålet. Men en av dem - Bendik - fikk dette tilleggs spørsmålet:

("Tror du den tiden legene bruker på observasjon spiller noen rolle?") Det spiller vel en rolle for sikringen, for tillegget i dommen. Først skal myndighetene dømme, og så skal legene dømme. Har en mann fått 10 års dom og 10 år sikring, så har han fått 20 år. Pluss at han er blitt psykiatrisk pasient. Men folk ute vet ikke det, de tror det skal være sånn. Det er all right hvis du har forbrutt deg tre ganger. Men har du forbrutt deg én gang, så får du også sikring. Det er helt vilt. ... En psykiater skal uttale seg på to timer. Men du må leve med et menneske nesten et helt liv for å kjenne det ut og inn. Så det blir perifere uttalelser han kommer med når han kan bedømme et menneske bare på noen timer."

Et par intervjuete er plassert i en gruppe for seg, de svarer hverken ja eller nei på spørsmålet:

Trond: De hadde jo tid på seg, men de brukte den bare ikke på tilfredsstillende måte.

- og den andre 'kunne ikke svare':

Rune: ("Tror du tiden legene bruker under en judisiell observasjon, er av betydning?") (tenker ...) Det kan jeg ikke svare på, altså. ("Du har jo erfaring med det sjøl?") Jeg blei jo observert så kort tid, det med dr. X. ("Hvor lenge snakket du med X?") Nei, jeg var der to ganger. Det tok tre kvarters tid hver gang.

- så da vet han ikke hva han skal svare.

Til slutt føyes til at tre fanger ikke fikk spørsmålet stilt, mens han som ikke snakket med leger overhodet, sier det slik:

"("Tror du resultatet ville blitt annerledes hvis legene hadde snakket med deg?") Det veit jeg ikke. ("Har du tenkt noe på det?") Nei. Jeg har bare hørt hva andre sier om rettspsykiatri, at rettspsykiaterne hjelper retten til å få folk dømt til sikring."

- og så lenge psykiaterne arbeider som dommere, og ikke som upartiske sakkyndige, er resultatet gitt - ifølge mange fanger.

For å oppsummere: De intervjuete fangene er svært opptatt av tiden legene bruker til å samtale med dem.

De fleste synes legene er svært så overflatiske og lett-vinte - noen har bare snakket med legene 20 min. til en halv time.

Men det er ikke så sikkert at resultatet hadde blitt annerledes om legene hadde tatt seg bedre tid. Det kommer delvis av at legene tilhører 'den andre siden', delvis at resultatet anses som mer eller mindre gitt, og delvis av at 'bedre tid', betyr uker, måneder - kanskje år. Dessuten er det mange som benytter anledningen til å slå tilbake mot overmakten og systemet - psykiaterne skulle vært der for å hjelpe en, ikke for å gjøre det verre. For det kan da ikke være en leges oppgave?

4.7. Selve samtalen

4.7.1. Psykiaterne - forklarende og fordømmende under samtalene

Mange fanger har flere ganger uttalt at de synes legene er fordømmende - at de f.eks. opptrer som dommere under samtalene. De intervjuete fikk også et eget spørsmål om dette, det lød: "Psykiaterne - følte du at deres oppgave var å forklare eller fordømme hva som hadde skjedd?"

Hvordan har de intervjuete oppfattet dette spørsmålet? Jeg vil anta at de aller fleste vil^{svare} "forklarende" til alt som ikke ble opplevd som "fordømmende" - når de ble stilt overfor dette spørsmålet, det åpnet ikke for særlige nyanser.

Kort oppsummert svarte 21 at de hadde opplevd legen(e) som forklarende under selve observasjonen, seks sa at legen(e) hadde vært fordømmende, mens ni kom med andre svar. To fikk ikke spørsmålet stilt.

Det er altså en majoritet som den gangen - under observasjonen - syntes legene hadde en forklarende funksjon, eller som ga svar jeg har kategorisert slik. En del har viktige utfyllinger.

Men flesteparten av disse 21 kom med svar som at legene 'skulle undersøke tilstanden', 'finne ut hva som gikk av meg', 'hva slags person jeg var', 'forklare hvordan og hvorfor', 'de var interessert i årsakene' o.l. Nils sier det f.eks. slik:

"Jeg synes dem ... Undersøke hva som hadde skjedd, kan du si. Dem var'ke fordømmende dem to legene, dem var ikke det."

- og Halvard slik:

"(Tenker) Egentlig forklare. ("Hvorfor sier du 'egentlig'?") (Tenker) Det var måten de la det fram på. Det var ikke noe fordømmende i det. Jeg synes det var forholdsvis rett frem og prøvde å vurdere det så nøkternt som mulig."

Noen i denne gruppen er litt forbeholdne:

Markus: (Tenker) " Tenker du nå på under (observasjonen)?
("Ja.") Jeg trodde hennes oppgave var å forklare. Det var derfor jeg gikk der så uforbeholdent, også. Men under selve ... Nei, jeg fikk ikke inntrykk av at ... Hun satt der og spurte meg av og til, ba meg fortelle. Hun virket ikke overvettets interessert i den personen som satt der, skal jeg være ærlig."

Et par er ikke så helt sikre på hva de skal svare:

Fred: "Eneste følelsen jeg hadde, var at de prøvde å få så mye som mulig ut av meg. ("Om alt mulig?") Ja, alt mulig, få så mye som mulig ut av meg på en liten stund. ("Fikk de til det?") Nei. (Ler) De kom ikke så langt."

- mens Pål får følge av mange i sin etterpåklokskap:

"(Legene var) ikke (fordømmende) til å begynne med. Men når jeg hørte på de to i retten, fikk jeg et helt annet inntrykk."

- og som Eldar:

"Ja, jeg vet sannelig ikke, jeg, du. (Tenker) Jaaa ... skal vi se ... (Tenker) Nei, det gikk jo etter hvert opp for meg at det de ville frem til var hvor mye piller og alkohol jeg hadde brukt opp gjennom tiden. Og hvordan min psykiske tilstand var. Men det går jo opp for meg nå at det var for å få sikring på meg, på død og liv. Det var ikke for å hjelpe meg, det var helt klart."

Inkludert i disse 21 som opplevde psykiaternes rolle som forklarende er også dette svaret fra Fredrik:

"Neiii ... liksom, visste jo at han var der for å finne

ut ... ut fra hva han sa ... ja, lissom om jeg var ... om det passa med sikring på meg. ("Forklare, altså?") Nei, jeg blei veldig anspent. Er det gæli det jeg sier nå, og sånt. Sånt tenkte jeg."

Vi forlater nå denne gruppen og går over til dem som syntes at psykiaterne hadde opptrådt fordømmende - seks i alt. Inge begrunner det slik:

"Fordømme. ("Hvordan fikk du den følelsen?") Nei, det virka bare som de fordømte på hvert spørsmål: 'Hvorfor gjorde du ditt, og hvorfor gjorde du datt. Du var da dum som gjorde det', osv. For meg var det bare tull."

Svein er ikke helt sikker:

"Nei, det tenkte jeg ikke over i det hele tatt. Jeg må vel ha trodd at dem satt der for å fordømme meg. Jeg skrev dagbok på den tida, og da skreiv jeg at 'idag har jeg snakket med psykiatere, det går vel rett til helvete'. Så det må vel ha vært det inntrykket jeg har hatt, vel."

De resterende kommer med svar som: 'Legene var forutinntatt', 'jeg var forhånds dømt' o.l.

Den siste gruppen - de ni som kommer med andre svar - har svært forskjellige svar. Men for tre-fire av dem er svaret at de ikke kunne komme med noen mening:

Åge: "Nei, jeg skjønnte ikke helt da hva de gjorde der. Og det skjønner jeg dags dato heller ikke. Det måtte vel være for å se hvordan jeg så ut. Det gikk så fort. Plutselig satt jeg på cella, og da tenkte jeg at de spurte ikke om noen ting - hva i all verden var dette for noe?"

- eller slik:

Georg: "Ingen av delene. Jeg visste enda ikke da helt hva det gikk ut på. De ga ikke inntrykk av noenting som helst. Bortsett fra at han (legen) så sterkt mislikte at jeg ikke hadde vært i militæret. Han mislikte det så sterkt at jeg reagerte på det. Rett og slett."

Et par andre i denne gruppen fikk inntrykk av at legene skulle være til hjelp. Og for n'te gang settes det likhetstegn mellom rettspsykiatere og sikring - denne gang av Johnny:

"Begge deler. Dem skulle jo avgjøre sikringa, da. Pluss at dem skulle hjelpe meg på noen slags måte. ("På hvilken måte hjelpe?") Ja, finne grunnen til at jeg gjorde sånn, hvorfor jeg blei aggressiv i fylla, og ..."

Svært mange opplever altså en relativt åpen atmosfære. Legene virker vennlige, kan vi anta, de færreste fordømmende i tone eller fremferd. De glir inn i sin vanlige legerolle. Som fangene har gitt uttrykk for, er også svært få leger flinke til å fortelle om sin spesielle rolle som rettens sakkyndige, de forteller ikke at taushetsplikten er satt til side. Mange observerer føler seg derfor 'lurt' - noe vi også skal komme tilbake til. Med denne rammen skulle vi kanskje anta at fangen var åpen, at han ikke prøvde å holde noe skjult for legene. Samtidig viser intervjuene at mange av dem som ble observert i utgangspunktet var skeptiske eller avvisende til rettspsykiaterne. Noen hadde vært observert tidligere, noen ble advart av medfanger - og av andre.

Vi kan altså anta at det er med svært blandede følelser 'gjennomsnittsobservanden' setter seg til bords med den observerende legen, med overmakt og apparat.

4.7.2. Åpne samtaler?

Spørsmålet lød: 'Fortalte du dem alt du visste, eller prøvde du å lure dem eller holde noe skjult?'

Og svarene fordeles grovt slik: 17 var åpne, 14 holdt mer eller mindre opplysninger tilbake - mens seks er plassert i en 'tja'-kategori.

Vi skal se på den største gruppen først - de som var åpne. Et svært representativt svar for denne gruppen kan være dette:

Johan: "Jeg prøvde å være så åpen som mulig."

- eller dette:

Mathias: "Fortalte alt jeg visste, rubbel og bit."

I alt 11 ordlegger seg omtrent på denne måten. Jon kommer riktignok med en tilføyelse et annet sted:

"Jeg fortalte (legene) det jeg syns dem burde vite. ("Så det var enkelte ting du syns de ikke burde vite?") Ja, det svarte jeg unnvikende på."

Han er likevel plassert her fordi han på spørsmålet som ble referert innledningsvis, svarte: 'Nei, jeg fortalte alt jeg visste.'

De seks siste i denne gruppen på 17 kommer med forskjellige svar. Eriks strategi var slik:

"Nei, jeg tror ikke at å lure sånne personer er noe, det kanslå tilbake. Når du møter sånne personer, tror jeg det er viktig å være åpen og holde seg ganske konkret til det som har skjedd."

Fredrik tenkte på denne måten:

"Nei, jeg bestemte meg for å være ærlig, si hva jeg mente. Men det slo meg innimellom ... ja ... om det var riktig. Og 'hva tenker han nå' og sånn."

Et par fanger sier de var åpne, men de ble jo ikke spurt om noenting:

Åge:"Nei, nei, nei, det var jo så begrensa det jeg fikk si. De kom med kort resymé over de handlingene som var gjort, fra avhøret (med politiet), og så var det å bekrefte eller eventuelt avkrefte. Hadde de gitt meg sjansen, så hadde jeg jo selvfølgelig snakket i vei, jeg hadde jo behov for å snakke om disse tingene. Jeg var helt åpen, jeg, både overfor politi og det som måtte dukke opp."

Markus:"Du ble jo ikke spurt om noen ting. Jeg fortalte fra én ende. Det var aldri snakk om å skjule eller lure noen ting."

Det var altså ikke alltid dem det sto på.

14 av de 38 intervjuede er plassert i nei-gruppen, de var ikke helt åpne. Over halvparten av disse forteller at de holdt 'litt' skjult, som f.eks. Nils:

"Holdt litt skjult, og. ("Hvorfor det?") Det ville vel høres for følt ut, tenker jeg. Jeg har vært mye på psykiatriske sjukehus, skjønner du. Det var det de spurte om mest. Og så skulle jeg fortelle åssen det var på psykiatrisk sjukehus. Men det går'ke an, det. ("Ville du røpe deg for mye, da ...?") Nei, ikke røpe ... Jeg hadde ingenting å skjule, jeg. Syns ikke det var så følt det jeg hadde gjort. Det jeg ikke hadde lyst til å snakke om, det var trangten til medisin, og så sa jeg at jeg var blitt frisk av angsten min, på grunn av pilla, enda jeg ikke var det."

Her er det altså de psykiske problemene som blir tonet ned. Andre svarer at de underslo opplysninger om sitt rus-forbruk - og at de eventuelt ble voldsomme i fylla: 'for det er en ting dem er veldig glad for å høre om, da har dem enda en ting å slå i bordet med for å få på deg sikring', som Finn sier det. Videre er det en som ikke fortalte noe særlig om sin kriminelle løpebane, spesielt ikke om det som var uoppdaget. Et par ville ikke snakke om ting 'som ikke vedkom legene' som Petter:

"Jeg unnlot å si en del ting, men det var mer personlige ting som jeg mente ikke vedgikk dem. Mange av spørsmålene var overflatiske. ("Så da ga du overflatiske svar?") Ja, sånn at det skulle bli en dagligdags tone. Med hun (ene legen) var det mer blablablabla, for å få bekreftet det jeg sa til (den andre legen). Det var først og fremst (den andre legen) jeg hadde beskjed (av advokaten) om å være åpen mot."

Kun et fåtall prøvde bevisst å holde 'mer enn litt' skjult. En håndfull kommer med svar som dette:

Torbjørn: "Jeg fortalte minst mulig om meg, jeg sa bare navnet mitt og hva jeg hadde arbeidet med."

Fred: "Jeg skjulte meg. Jeg beskyttet meg selv. Jeg prøvde ikke å lure dem, men prøvde å overse så mye som mulig, prøvde å holde så mye som mulig for meg selv. Det er mulig det kom noe ut, kanskje det verste i meg."

Begge tenkte strategisk. Fred er usikker på om strategien lyktes. Avmakten illustreres nok en gang. Vi ser også hvor lite dyptloddende rettspsykiatrien er, legene pirker så vidt bort i dem de observerer.

Otto har erfaring fra før: "Nei, jeg holdt kjeft så mye som mulig. Det var det beste, mente jeg. ("Og forrige gangen du ble observert?")

Da svarte jeg på de forskjellige spørsmåla. ("Så den gangen holdt du ingenting skjult?") Nei. Men du lærer jo når du har vært borti dem én gang, da kjenner du forholda."

De som har vært observert tidligere er en del mer reservert i forhold til legene enn resten. Bare tre av de i alt 11 tidligere observerte forteller at de var åpne, at de ikke prøvde å holde noen ting skjult. 'Du lærer jo ..' som Otto sier det.

De seks siste - de som er plassert i 'tja'-gruppen - kan vi dele i to. Den ene delen, tre i alt, svarer at de kun fortalte legene det de ble spurt om. Og ikke noe mer.

Inge:"Nei, jeg fortalte ikke noe mer enn det de spurte om. Og jeg prøvde ikke å holde noe skjult av det de spurte om."

Oddvar:"Jeg svarte på det de spurte om. Jeg snakket ikke om alt mellom himmel og jord med de folka der. De er jo egentlig mine fiender, kan du si. ... Jeg prøvde ikke å lure de på noen måte. Jeg har jo 11-12 dommer. Jeg tenkte at jeg skulle snakke med de for å vise de hvem jeg er. At jeg ikke var unormal. Hadde jeg vært homoseksuell eller voldtektsforbryter, så hadde jeg aldri snakket med de."

- de som er 'unormale' innen det seksuelle, bør altså holde seg unna, ifølge Oddvar.

De tre siste kom med forskjellige svar. Fangene forteller stadig om måter å legge opp forsvaret på. Steinar sier at han ordla seg på en sann måte 'at de ikke skulle bruke det sann ordentlig mot meg' - ellers var han åpen.

Trond forsøkte heller ikke å holde noe skjult, 'men jeg gikk jo inn for ikke å samarbeide'. Og Dag sier det slik

- om han fortalte alt han visste:

"Nei, gjorde ikke det. Har i grunnen ikke vært så god til å ordlegge meg. ("Men prøvde du å holde noe skjult for legene?") Nei, gjorde ikke det."

Det er ikke alle som er like verbale. Dag hører så absolutt til de mer fåmælte - også da han ble intervjuet i forbindelse med undersøkelsen.

Oppsummeringsvis var altså de intervjuete ganske åpne under møtet med rettspsykiaterne. Mange la ikke skjul på noe, mens enkelte holdt noe for seg selv. Noen ganske få holdt mye tilbake - særlig blant dem som hadde blitt observert tidligere.

Noe helt annet er om de synes de fikk sagt det de ville (se pkt. 4.7.4.) Under pkt. 4.8. forteller fangene at de kom på mye de ville ha fortalt etterpå, etter at observasjonen var over, og hva de eventuelt gjorde med det.

Men først:

4.7.3. Hva ville legene vite?

Svarene er såpass brokete, spørsmålene som ble stilt såpass forskjellige¹⁾ og tellingen såpass vanskelig at materialet her ordnes på en annen måte.

Først kommer en kort oversikt over hva legene spør om - ifølge fangene selv. Deretter gis noen referater fra samtalene med fangene - som eksempler på de temaene legene tar opp med dem som observeres.

1) Særlig når det gjelder 'oppfølgingsspørsmål' - spørsmål de intervjuete ble stilt for å få dem til å snakke mer om det svaret de ga på 'hovedspørsmålet' o.l. Dessuten er mange stilt forskjellige spørsmål på sparket.

Enkelte fanger gjennomgår forskjellige psykologiske tester. Hva slags tester det er tale om - og hva den som testes, synes om det - kommer i et eget punkt. Til slutt svarer fangene på spørsmålet om de synes legene var ute etter noe de ikke spurte om.

Hva spurte legene om?

Svært mange - rundt halvparten - svarer at legene nesten bare (eller bare) var opptatt av negative ting. Bare noen få mener at de ble spurt om positive ting - det vil si opplysninger som kunne tale til ens fordel. Det er også noen få som mener at psykiaterne var opptatt av begge deler, så vel det positive som det negative - alt skulle frem.

Og hvilke temaer kretser rettspsykiaterne rundt, ifølge fangene?

Bakgrunn og oppvekst og problemer knyttet til dette ser ut til å være sentrale emner. Legene spør ofte om observandens familieforhold, om barndom og skolegang, om forholdet til venner og arbeid. Dette finner også Ellingsen (1985) i sin gjennomgang av 1980-erklæringene (s. 24-25). Det virker også opplagt, skal man kunne uttale seg om hvordan en person er i dag, hjelper det selvfølgelig godt å kjenne hans historie. Men ikke alle har fått slike spørsmål - fire-fem svarer nei.

Alkohol- og narkotikabruk er også en 'gjenganger'. Som det allerede er blitt antydnet flere ganger til nå, er spørsmål om voldsheter i fylla, alkoholforbruk o.l. noe som går igjen. Ganske mange fanger legger skylden på det som har skjedd - årsaken til lovbruddet - på alkoholen. 'Hadde det ikke vært for brennevinet', får en stadig høre - og: 'Nå er det slutt, jeg har bestemt meg for aldri å røre en dråpe mer.'

At man skylder på alkoholen, er noe vi alle kjenner til. Årsaken ligger i selve alkoholen - eventuelt det narkotiske stoffet. Dette er en teori som er svært utbredt, men som møter stadig større motstand på så vel medisinsk (se f.eks. Fekjær (1981)) som på sosiologisk hold (se f.eks. Schivelbusch (1980)¹)).

Også Eitinger og Retterstøl er svært opptatt av alkohol og narkotika. I 1984-utgaven av læreboken på 220 tekstsider brukes hele 80 sider utelukkende til gjennomgang av rusmidlene og deres virkninger. Rusmidler står altså sentralt i rettspsykiatrien.

Et tredje tema er lovbruddet og situasjonen rundt lovbruddet. Men ikke alle opplevde at legene var særlig interessert i dette - i alle fall seks svarer at de måtte bringe dette på bane selv, eller at legene ikke ville høre noe om det.

For det fjerde er legene ofte opptatt av fangens forhold til sex, til kvinner og eventuelt til sitt eget kjønn. Dette gjelder særlig hvis fangen er siktet for sedelighetslovbrudd.

Hvordan bruker så psykiateren de opplysningene han eller hun får, i hvilken forståelsesramme settes de? Ellingsen (1985) skriver (s. 181):

"(D)et er personen, individet, personligheten eller karakteren som er rettspsykiatriens tema. Miljøet, situasjonen, samfunnet eller observandens omgivelser med et vidt begrep, er bare interessante størrelser i den grad de dokumenterer observandens "innvendige", personlige avvik."

1) Schivelbusch beskriver bl.a. hvilke virkninger man opp gjennom historien har tillagt de forskjellige nytelsesmidlene. F.eks. blir aggresjon i alkoholrus sett på som sosialt akseptert i vår kultur - mens det kan være helt uhørt i andre kulturer.

Hvis psykiaterne prøver seg på mer sosiale forståelser av fangen, får de på pukkelen av Den rettsmedisinske kommisjon, det er ikke gangbar rettspsykiatri. Det kan kanskje forklare noe av psykiaternes opptatthet av alkohol og andre rusmidler: En egenskap ved individet fører til alkoholisme som fører til noe i individet som fører til lovbrudd. Alkohol kan f.eks. føre til at bremsene kan svikte. Eitinger og Retterstøl (1976) skriver bl.a. (s. 137):

"Alkoholikeren er disponert for en rekke tilstander som kompliserer livet, bl.a. narkomani og kriminalitet. ... Alkoholisme og narkomani er ofte koplet sammen. Det samme er alkoholisme og kriminalitet. Også her regner man med at de samme tendenser i mennesket som disponerer for den ene tilstand, disponerer for den andre. Med sin ustabile og lett påvirkelige personlighet havner alkoholikeren lett i miljøer hvor kriminalitet er vanlig. Når han har fått nedsatt sine hemninger og kontrollmekanismer på grunn av alkohol, ligger også den kriminelle handling nær. Bremsene er da ikke på."

I den samme læreboka finner vi et annet sted (s. 51):

"De hyppigste tilstander som kommer under begrepet 'varig svekkete sjelsevner' er reduksjonstilstander ved giftstoffer. I denne forbindelse spiller alkohol og narkotika en fremtredende rolle. Her bruker man ofte betegnelsen 'mangelfullt utviklete og varig svekkete sjelsevner' hvis observanden på forhånd har vært sterkt avvikende i sin personlighet, og dette avvik har vist seg å være av vesentlig betydning for at han er blitt avhengig av alkohol og/eller medikamenter."

Misbruk av alkohol og stoffer ses for det første som resultatet av et trekk i individet - både i vår kultur og i rettspsykiatrien. Alkoholen føyer seg for det andre pent inn i rekken av faktorer som kan ha betydning for lovbrudd, slik rettspsykiatrien ser det. For det tredje står rusmiddelbruk/misbruk sentralt i vurderingen av eventuelle varig svekkete sjelsevner.

Rettspsykiateren leter altså ikke etter faktorer som kan forklares ved miljø eller samfunn. Perspektivet rettes tvert om 'inn-

over', til årsaker som ligger i individet.

Fangene beskriver

Svein: "Ja, han (ene legen) tok med det som var, han var ærlig både overfor seg sjøl og meg. ("Men (den andre legen)?") Han var bare ute etter å få meg mest mulig i sikring. Da hadde han gjort en god gjerning for samfunnet. ("Så det var bare negative ting han var ute etter?") Ja. ("Hva spurte legene om - i grove trekk?") Nei, akkurat som jeg var en drittunge. Hvor mye fire og fire var, presidenten i USA og hovedsteder og sånn. En psykisk utviklingshemma kunne svart på det de spurte meg om. Og han (andre legen), da. Han spurte masse, eller påstod at jeg hadde drevet med dyresex og greier. Og alkohol, han var jævlig på det med alkoholen, gitt. Men brennevin, det kommer jeg aldri til å røre mer. Det var jævlig å se hvordan jeg kunne miste besinnelsen på grunn av brennevinet. ("Spurte de mye om bakgrunnen din, barndom osv.?") Ja. Forholdet til foreldre, søsken, venner ... ("Var det mye spørsmål rundt selve drapet?") Nei, det var i grunnen ikke det. ("Syns du de stilte ...") (avbryter) Jeg fikk det inntrykk av spørsmålsstillinga at dem undervurderte meg. Jeg kan fortelle hvordan det var med en liten historie fra verkstedet her. Jeg skulle skru i en skrue, og så kommer det en betjent på 20 år og skal forklare meg hvordan jeg skal skru! Sånt var det jeg følte i forhold til de psykiaterne, og. ("Syns du psykiaterne stilte viktige spørsmål?") Nei. Bare tull, kan du skrive. ("Hva syns du de skulle spurt om?") Nei, dem kunne spurt om hele livet mitt generelt og ikke bare tull. Jeg har tross alt ni-årig skole og vært til sjøs og vært i 50 land. Og så spør de etter hovedsteder! De skulle spurt om normale ting - dyresex, det er ikke normalt, det!"

Stig som har blitt observert to ganger, og som i tillegg har solid erfaring fra psykiatrien, sier det slik:

"Jeg hadde inntrykk av at de bare var ute etter negative ting. Dystre ting - resultatet virker jo veldig dystert, veldig skremmende. Du har jo ingen fordeler av det. Det er ikke til personens hjelp på noen av punktene. Jeg har aldri opplevd at de har stilt spørsmål om godhet, om kjærlighet, om ømhet. En ting de er veldig ute etter, det er alt det som har med det seksuelle å gjøre, hvordan du stiller deg overfor jenter og alt sånt noe. ("Ble du dømt i en sedelighetssak?") Nei, nei, det var ikke spørsmål om det. ... Men likevel var det det dominerende, spørsmålene rundt det seksuelle."

'Det seksuelle' skulle en tro hadde med godhet, ømhet og kjærlighet å gjøre. Men ikke slik psykiaterne bringer det temaet på bane - ifølge fangen. Da blir det vondt og dystert.

Åge opplevde det ikke som dystert - det var ikke 'noenting'. Han sier:

"Det blei jo bare negativt, de ville bare ha meg til å bekrifte. Jeg sa bare ja, ja - det var en komprimert referering av de handlingene jeg hadde gjort, da. Så utover det var det liksom ingenting, det var det som var så jævla sprøtt. ("Hva syns du de burde spurt om?") Jeg mener, de handlingene jeg hadde gjort, det hadde politiet tatt seg av. I og med at de var psykiatere tenkte jeg at de var interessert i meg som person, hvordan jeg var, hva årsakene til at dette her skjedde, var - det visste jeg jo knapt sjæl. Det er ikke så lett å sette ord på det, for jeg veit ikke den dag i dag hva jeg kan vente av en psykiater. Men jeg har kanskje ikke truffet de rette psykiaterne, heller. Men i og med at det hadde betydning for saken min som sådan, så trodde jeg også at det hadde betydning hva slags menneske jeg var, hvordan det var fatt med meg osv. I dag så ser jeg jo at det var rett og slett dumt å tru på noe sånt, at de hadde noen annen funksjon enn å være med på å få meg dømt."

Mange fanger sier at legene 'vrir' alt en sier til noe negativt, slik som Trond:

"Du så jo det når de innhentet opplysningen angående den katte-episoden (han hadde som unggutt hoppet ut i iskaldt vann for å redde en kattunge) - at legene sa at det var for å overgå de andre, tapperhet utvist for å skryte til omgivelsene. ("Det er et eksempel på det negative?") Ja. De så liksom ikke motivet helt klart. Det var jo min katt, en liten kattunge. Jeg ville redde katta, ikke vise meg for de på kaia. ("Hva spurte legene om i grove trekk?") De spurte meg om aggresjonsformer, om jeg var mye eller lite sint, og om jeg spiste godt til frokost. Interessert i omgangskretsen min var de også, men ellers gikk det på sak - og det som hadde skjedd - slik de oppfatta det. Det var jævlig lite av dette jeg svarte på - mye av spørsmåla hadde lite og ingenting med saken å gjøre. ("Hva syns du de burde spurt om?") Det vil jeg ikke ha sagt noe om. Men de burde i hvert fall sett bort fra politirapportene, og så kunne de jo lagt litt mer tyngde i å komme inn på meg. Det var bare: 'Du har begått en fæl forbrytelse, og vi kommer til deg for å se om du var sinnssyk. Og hvis du ikke er sinnssyk, så må du i det minste være mangelfullt utvikla på sjela - når du kan gjøre noe sånt'."

Som vi tidligere har sett, er selve lovbruddet en sentral faktor i diagnostiseringen.

Et annet sted forteller Trond om ett av spørsmålene han fikk:

"Jeg husker spesielt godt at jeg blei bedt om å beskrive forskjellen på en sardinboks og en malingsboks. 'Er det noe forskjell på det, da?' spurte jeg. Og da skreiv (den ene legen) at 'observanden kunne ikke gi et fornøftig svar på et såpass relevant spørsmål - hvilket tyder

på at personen ikke er som han burde være ...' eller noe sånt. Dette var forresten et av hans første spørsmål, og det sier seg selv at dette ikke ga meg inspirasjon til særlig lange samtaler med disse folkene."

Et flåsete svar kan altså få store konsekvenser, sier Trond videre. Makten er skjevt fordelt ...

Noen fanger mener at legene arbeider ut fra feil teori, de leter etter symptomer på årsaker som ikke fins, som Geir:

"Ja, de ga uttrykk for at de var ute etter ting som ville tale positivt for meg. Men det kom i liten grad fram i retten. ("Men under samtalene - var de stort sett interessert i negative ting der også?") Ja, jeg hadde inntrykk av det. Det virka som om de hadde en teori de gikk ut fra og arbeida ut fra det. Ikke noe objektive, da. ("Og den teorien deres var gal?") Ja, altså, de kom aldri til bunns i dette her. De mente at hovedårsaken var alkohol. Jeg fortalte hvordan jeg hadde opplevd de siste årene med store søvnproblemer og med nerver, rett og slett. Men de svarte at alkohol var hovedårsaken."

Også Mathias mener legene prøver å finne årsakene i noe som ikke er. Han forteller - etter først å ha beskrevet hvor kort tid legene brukte:

"På de 20 minuttene hadde han finni ut at jeg hadde gifte foreldre, at økonomien i barndommen var bra, at jeg hadde hatt en bra barndom. Og da opplevde jeg det merkeligste jeg har opplevd, han (legen) sa at han syntes det var rart at barndommen var bra! Han sa at alle med drap og sånn prøvde å unnskylde seg med at de har en sånn dårlig barndom. 'Det kan godt være det,' sa jeg, 'men du skal ikke få meg til å si at jeg har hatt en dårlig barndom'. ... Ettersom jeg forsto, så skulle jeg svare at jeg hadde hatt det jævlig vondt, at jeg var slått av foreldra mine

osv. Det irriterte meg noe enormt."

Det var ikke bare Mathias som mente legene var på feil spor når de lette etter årsaker i barndommen, flere kom inn på det:¹⁾

"Det var mye om utdannelsen, og hvorfor jeg hadde gjort disse handlingene. Jeg klarte niende med ganske gode karakterer, men jeg var skolelei. Jeg kom inn på yrkes-skolen, men så gadd jeg ikke likevel - jeg kom inn på en annen linje enn det jeg søkte på. Så jeg jobba istedenfor. Så var det jo mye speed, og så blei det jo mye brekk og forskjellig. Det har gått slag i slag heile veien, inn og ut av fengslet. Men jeg har ikke gitt opp.

Så spurte legene om familien, og om en søster som har hjerneskade. Det var vel ikke grunnen til at jeg var kriminell. Men det spurte de mye om. Og så har jeg en slektning som har mista armene sine, det spurte de òg mye om. Bare tull, vet du. Jeg blei kriminell fordi jeg var nysgjerrig. Jeg liker stoff godt. Jeg har alltid sett på stoff som en nytelse - men jeg må dempe det, det må jeg. De skal alltid fram til om du er skilsmisbarn osv., de skal skylde det på familien, alt mellom himmel og jord. Det kan de ikke gjøre i mitt tilfelle, i hvert fall.

Jeg kan tenke meg at de har skrevet at det må ha skjedd noe etter at slektningen min mista armene. Men det er ikke grunnen. Jeg kom inn i en sånn ungdomsgjeng, og det blei stoff og sånn. Det var i grunnen det som skjedde. Jeg har vært en villbasse, kan du si."

Et annet sted sier den samme mannen at en alltid skal bli sett på som en taper - han ser på seg selv som en vinner.

Også Edvard kretser rundt det samme, legenes leting etter 'årsaken(e)' - og hvordan de tolker:

1) Historien er lettere omskrevet.

"Ja, de spurte for eksempel ... Jeg skada en person (i forbindelse med lovbruddet), de spurte om hva jeg syns om det, at jeg skada han. Det var et uhell, og jeg sa at det var forferdelig synd. Men jeg fikk vite det at jeg skulle syns det var mye mer synd, det stod i konklusjonen, det, at det var 'følelsmessig avvik'. Men det er det eneste jeg kan finne som var noe positivt, at jeg hadde anger. Men det blei jo brukt mot meg, da. Men ellers kan jeg ikke finne på at de spurte om noe som kunne telle til min fordel. ("Ellers var det bare negativt?") Ja, jeg hadde inntrykk av at det bare var bang, bang, bang ... Spørsmåla kom sånn. Og han blei jo veldig interessert i alkoholforbruket mitt etter at han leste forklaringen til kameraten min - som sa at jeg blei ganske gæern i fylla.

Første gangen jeg blei observert, så spurte de om barndommen min, om oppveksten. Det var (en lege). Jeg sa at jeg hadde hatt en ålreit oppvekst, det var ingen skilsmisser eller noe sånt. Men likevel kom de fram til at jeg hadde hatt en jævlig barndom. Det kjente ikke jeg igjen! Men hun prøvde altså å få det til min fordel - vanskelig oppvekst og greier. ("Hva spurte legene om nå siste gangen - utenom alkoholen og angeren?") De spurte ... (tenker) Ja, dem spurte om forholdet til foreldre ... til kamerater ... om familien ... pengeforbruk ... ("Var det spørsmål om selve situasjonen rundt lovbruddet?") Nei. Ja, dem ... Nei, jeg kan ikke huske at det var noe spesielt. Dem spurte jo om hvorfor jeg hadde kommet i den situasjonen der, det gjorde de jo. ("Fikk du inntrykk av at det var en viktig del av observasjonen?") Eh ... (tenker) De spurte jo litt rundt det, vet, du, grunnen til at jeg hadde gjort det. Jeg skyldte noen penger og sånn, da, som jeg måtte betale - og det forklarte jeg. Jeg sa jeg skyldte en fyr 30 000 kroner, og da spurte han om det var vanlig at jeg lånte så mye penger. Jeg sa at jeg hadde lånt et par-tre tusen kroner før, men

det var alt. Men i rapporten ble dette gjentatt gang på gang, så det virka som flere summmer, og som om jeg rota mye med økonomi og sånn, at jeg lånte så mye penger en gang i måneden! Det virka sånn på rapporten. Og så spurte de om det jeg blei tatt for (forrige gang), om det var første gangen jeg hadde gjort noe kriminelt - og så sa jeg da at jeg ikke alltid har vært Guds beste barn - for det var første gangen jeg fikk dom. Og i rapporten skriver han: 'Observanden antyder at han har vært med på mye kriminelt han ikke har blitt tatt for.' (Ler) Fy faen! Det viser jo ganske tydelig åssen innstillinga er."

Bare et fåtall av de intervjuete mener at de har hatt en god oppvekst, til tross for psykiaternes motsatte konklusjon (for dette fåtallet). Hos i hvert fall én fange er det samsvar mellom egen og psykiaternes konklusjoner på oppveksten:

Erik:"Nei, det var ... Dem var mer interessert i alt. Hos meg var det ikke særlig negativt, min barndom var nok en glansperiode i forhold til mange andres. ("Hva var det legene ville vite?") Årsaker fra barndommen som eventuelt hadde ført til at jeg hadde kommet ut på gale veier, at jeg ikke hadde utviklet meg slik jeg skulle. ("Det var altså mange spørsmål omkring barndom og oppvekst?") Ja, spesielt familieforhold. Og om jeg hadde vært ute i kriminelle miljøer og sånne ting."

Konklusjonen ble at det hverken var mangelfullt utviklete eller varig svekkete sjelsevner - og følgelig heller ikke sikring.

Det er mange som forteller dramatiske historier fra sin oppvekst, en oppvekst som psykiaterne stort sett er ganske opptatte av - som Leif:

"Ja, det var akkurat sånn de prata, at det var til min fordel, og så var det stikk motsatt i retten. For å si det rett ut, så kommer jeg fra et sånn helveteshjem, jeg, skjønner du. (Han forteller om mye vold foreldrene imellom og fra foreldrene mot barna.) Og så hadde jeg dårlige karakterer på skolen."

- og hva ellers spurte psykiaterne om? Leif forteller videre:

"Rettspsykiaterne spør om 'hva gjorde du den og den dagen på det og det klokkeslettet'. Ingen husker sånt no'. Det er det du blir dømt på. Og så konkluderer dem med varig svekka og greier. ("Dømt - mener du sikring?") Ja. Fordi du ikke husker, da er du mangelfullt utvikla eller hva det heter. At du ikke greier å svare på spørsmåla med en gang. Det er sånt dem ser på. Du veit jo hele tida at du sitter i et press, og at du ikke må svare gærnt. Og da får du ikke svart med en gang."

Det er viktig ikke å 'svare gærnt' - det er det mange som er opptatt av.

Det er ikke bare barndom og oppvekst som står i fokus - også selve lovbruddet. Og hos enkelte bare det:

Bendik:"Kun saken. ("Det vil si din situasjon rundt drapstidspunktet?") Ja, hendelsesforløpet, ja. Det var det snakk om. ("Var det spørsmål om bakgrunn og oppvekst?") Skal vi se ... Det var det bare politiet som spurte om. Det var bare om hendelsesforløpet, press-situasjonen. Og så var det forholdet til kona og ungene, da. ("Opplevde du det som relevante spørsmål?") Ja, jeg mener da det. Det var ikke noe vrient å svare på, i hvert fall. Det blei ikke noe komplisert før statsadvokaten kom. Han gjør det svartest mulig og bruker kompliserte uttrykk for å forvirre fienden. Det er jo

statsadvokatens jobb, det - åssen type jeg er - og hvor farlig jeg er, og sånn."

Noen mente at en ble testet - legene skulle se reaksjonen:

Petter: "Du skjønner, sånn som de gjør det, så skal de innynde seg, og så kommer det stikkpiller, og du blir paff. Sånn at de kan se på reaksjonen din. ... ("Hva spurte legene om?") Vanlige ting. Hvordan det gikk i fengslet, hvordan jeg følte meg. Hvordan det gikk med min mor. Akkurat som det skulle vært min bror eller søster jeg snakket med, for så vidt. ("Var det mye om situasjonen rundt lovbruddene?") Nei, ikke i det hele tatt. Jeg måtte sjøl bringe det på bane."

- her kom altså situasjonen rundt lovbruddet knapt på bane i det hele tatt. Men til tross for 'stikkpillene', syns han at legene stilte viktige og relevante spørsmål - om 'vanlige ting'. Det syns ikke Dag:

("Hva spurte legen om?") De sa det atte ... Husker ikke akkurat. De spurte åssen det var med meg, åssen jeg følte og sånn. ("Spurte de noe om oppveksten din?") Nei, i grunnen ikke. ("Var det viktige spørsmål som ble stilt, syns du?") Nei, i grunnen ikke. Det var mer dagligdagse spørsmål. ("Fortell litt om det?") Ja, de spurte meg hvordan det sto til. Forklarte jo at de skulle være rettspsykiatere for meg."

- det virket ikke som om dialogen lege-observand har flytt særlig lett i det tilfellet.

Det er vanskelig å gi noen særlig oppsummering - utover det som ble antydnet innledningsvis: at legene synes å være opptatt av barndom og oppvekst, alkohol og andre rusmidler, om situasjonen rundt lovbruddet og til sist

seksuallivet. Fangene mener at det stort sett er det negative rundt disse emnene det blir spurt om - og i hvert fall trukket frem senere, i erklæringen og i retten. Det kommer vi tilbake til.

Like fullt kan kanskje et sitat fra Bjarne oppsummere en del:

"Dem var jo ute etter litt som kunne være til min fordel. Men likevel mener jeg at det som var til min fordel, blei brukt mot meg i retten. Det er litt vanskelig å svare på. Jeg hadde vanskelig for å bli klok på dem. Det ene øyeblikket sa (den ene legen) at jeg var bevisstløs i gjerningsøyeblikket, det neste øyeblikket at jeg ikke var det. ("Hva spurte legene om?") De ville vite om barndom, oppvekst, selve forbrytelsen, forholdet til mitt eget kjønn, det annet kjønn. De skulle dissekere min psyke, noe de selvfølgelig ikke klarer i løpet av et par-tre timer. ("Spurte de om relevante ting, syns du?") Eh ... Relevante ting spurte dem om, men hva dem gjorde med dem tinga, det er en annen sak."

Noen teorier rundt manglende forståelse

'De klarte selvfølgelig ikke å dissekere min psyke.'
Tre fanger har interessante teorier om hvorfor det ikke går - utover at legene bruker for liten tid, utover den skepsis fangene har.

Den første av disse tre begrunner den manglende forståelsen i den totalt forskjellige religiøse verden han og legene lever i. Et sted sier han:

"Jeg regner meg selv som en karismatiker. Vet du hva det er? ("Jaaa ..?") Jeg er jo pinsevenn og har opplevd en del ting med Den hellige ånd som jeg prata om med de. Det var derfor de syns det var en vanskelig dialog, at det var vanskelig å forstå. Det sa de begge legene i retten."

Til dette sier han et annet sted:

"Når det gjelder (den ene legen), har jeg en personlig mistanke om at han har et svært negativt forhold til det karismatiske, og at det kan være årsak til at han kom så skjevt ut som han gjorde. Når en psykiater ikke tror på sånt, blir det gjerne sett på som et sykdomsbilde."

Konsekvensen av dette blir:

"En kan vel si det sånn at hvis en skal dømme en åndelig, så bør det være en åndelig som dømmer."

Med andre ord: Det må være mennesker som forstår hverandre, som lever i den samme begreps- og åndelige verden.

Også Edvard kommer inn på noe av det samme - men på en helt annen måte. Han beskriver først et sted sitt forhold til sin far:

"Fattern for eksempel har et helt annet syn på meg enn hva som er reelt. Han forstår ikke meg, og da kan han ikke gi noe riktig inntrykk heller."

Han trekker videre en sammenligning mellom sin far og legene:

"Jeg merka jo det at det var like vanskelig å snakke med dem som med faren min. De har sin oppfatning klar før du er ferdig med setninga. Sånn som med far min for eksempel - jeg sitter og forteller han noe, og før jeg er ferdig med setninga, så blir jeg så forbanna for jeg veit hva han vil svare før jeg er ferdig. Han ser på det jeg sier på en helt annen måte! Og sånn er det med de legene, og, de har ferdiggjorte oppfatninger, de oppfatter det på en helt annen måte. Det er så forskjellige miljøer, sant!"

Og hva skjer da?

"(Legene) gjør det på en gal måte, for de kommer fra et annet miljø enn hva jeg kommer fra, de forstår alt på en annen måte. De har en radikalt annen oppfatning. La oss si at det var noen som hadde vært på livet sjøl, ... noen sånne leger eksisterer vel ikke, men at de hadde hatt med seg en sønn, i hvert fall, sønn at de har forutsetning for å vurdere opplysninger sjøl, at de får forutsetninger de ellers ikke har. ("De kommer fra en annen verden?") Ja, en helt annen ... Dem er jo høyt lønna og sånt noe, det er andre miljøer de vanker i og sånt noe. Så da har de lett for å misforstå, da."

Legene skulle altså ha vært 'på livet' - eller i det minste hatt 'med seg en sønn'. Og i tillegg, for at man skal bli kjent:

"Jeg syns dem burde fyre en rev på meg, og gangen etter ha med en dram. Det er i sånne situasjoner du lærer folk å kjenne, ikke når du svarer under de andre betingelsene."

Den tredje - Leif, som bare kort refereres her - kommer også inn på de forskjellige verdener, hva som 'gjelds':

"Det var ikke noe spørsmål om snekring og trykking og sånt som en kan. Sånt spør dem aldri om, det du driver med. Men helt sinnssyke spørsmål kommer dem med. Rart at dem ikke kommer med kuleramme og klosser du skal sette sammen."

Psykologiske tester - og andre undersøkelser

Det er ikke uvanlig at de oppnevnte psykiatrisk sakkyn-dige søker bistand hos en psykolog under observasjonen. Blant de 38 intervjuete hadde rundt ti også blitt undersøkt av psykologer.

En test er denne:

Markus: "(Den ene legen) spurte om jeg ville gå gjennom noen tester. Jeg sa: 'Ja, jeg er fremdeles interessert i å få innsikt i mitt eget sjeleliv'. Så kom (psykologen) ned (i fengslet) en dag. Vi hadde en innledende prat, og så var det en test jeg skulle gjennom og skulle såkalt assosiere hva jeg så og ikke så i forskjellige blekkklatter. ("Hva syns du om det?") Jeg vet ikke. Jeg så (kun) en blekk-klatt på veldig mange, men på andre så jeg bilder fra biologien, en hodeskalle, beinfragmenter og insekthoder som var sterkt forstørret og sånt. Og så skulle jeg svare på hva som var skremmende og hva som minte meg mest om min mor (i disse klattene)."

Den testen han her beskriver, kalles for Rorschach-prøven. Eitinger og Retterstøl (1976) skriver om denne (s. 37):

"Man bør være varsom med å bruke projektive tests ved en observasjon. Observanden bør ha anledning til selv å bestemme hva han vil meddele om sitt sjeleliv. I en projektiv test som f.eks. Rorschach-prøven, kan observanden komme til å meddele opplysninger om seg selv som han ikke er klar over han gir (meddelelser om ubevisst sjeleliv, jeg-styrke, m.v.). Det er derfor nå den alminnelige oppfatning blant sakkyndige at slike prøver ikke bør anvendes i observasjoner."

Man skal altså ikke 'lures' til å fortelle noe om seg selv som man ikke har valgt. Men det skjer altså like fullt. Fangen står ubeskyttet.

Videre er IQ-tester også relativt vanlige. Leif etterlyste kuleramme og klosser en skulle sette sammen. Noen opplever omtrent slikt fra psykologene:

Johnny: ("Hva syns du om (de psykologiske testene)?")
Da hadde jeg mest lyst til å skrike høyt. Det var så idiotisk. De spurte om jeg visste forskjellen på tre og glass, og om jeg visste hva en skje brukes til. Da føler en seg liten! Og forskjellen på en appelsin og en banan! Så var det noe med en hest, om hva den brukes til. Nei,

det var så dumt. ("Du synes det var fornedrende?") Ja, nedverdiggende. De så på meg som en tulling. Og så skulle jeg forklare hva som mangla på en tegning av ei dame. Det var helt vanvittig! Hu mangla nesa og armer og bein, og det kunne jo alle se. Og så skulle jeg huske forskjellige tall, da. Stadig vanskeligere. ("Da blei det litt mer avansert?") Ja, det blei litt mer normalt."

Det var flere som synes det var nedverdiggende:

Olav:"Så var det en psykolog inn i bildet, som sa jeg skulle gjøre det og det ... ("Hva da?") Det var noe puslespill jeg skulle sette sammen. ("Hva synes du om det?") Det var så flaut at! Jeg kjente meg mer som en unge enn som et voksent menneske. Da var det siste gangen jeg var der oppe."

- da var det slutt, observanden hadde fått nok.

Men selv om det var 'idiot-tester', tok enkelte det med godt humør, som Anders:

"Ja, det var en sånn ... Det var ikke dem (legene) som gjorde det, det var det en sykepleier som gjorde. En matematisk test. ("Og det gikk bra?") Jeg har ikke hørt annet. ("Hva synes du om den testen?") Det var en idiot-test, det var det. Jeg skjønner ikke vitsen med å ha en sånn test. Hu sjukesøstera og jeg, vi satt og flippa over den derre testen, vi spøkte og lo. Og hu spanderte lunsj og hu, nede på kantina, etter at vi var ferdig med den idiottesten. Hu sa det sjøl og hu, at hu ikke skjønte vitsen med det der. Nei, hu var grei, hu."

Det var ikke alle som synes de psykologiske testene var like idiotiske, enkelte mente det var interessant. Men hovedinntrykket er at psykologiske tester ses på som nedverdiggende, som passende for barn o.l. I tillegg til

disse rundt 10, er det endel som har vært igjennom psykologiske tester tidligere - og inntrykket er det samme. Mange av fangene har dessuten vært gjennom en såkalt EEG-undersøkelse. Denne undersøkelsen foretas ved at det festes elektroder til hodet og kan avsløre visse former for psykiske forstyrrelser. Ingen av fangene har noen kommentarer til denne undersøkelsen. Men Stig hadde også andre erfaringer:

"Og så var jeg til EEG og hjernefotografering. Da tok de ut noe spinalvæske fra ryggmargen og kjørte litt luft opp i hjernen på meg. ("Det høres vondt ut ...?") Ja, det var helt forferdelig. Jeg svimte av. Og til slutten så grein jeg. Det var virkelig harde saker, altså."

Legene ute etter noe de ikke spurte om?

Vi har altså sett at 'lure-tester' av typen Rorschach-prøven ikke anbefales. Og grunnen til det er ikke minst at 'det underliggende' ved slike tester er svært vanskelig å oppdage for observanden.

Imidlertid ble fangene spurt om de hadde inntrykk av at legene var ute etter noe de ikke spurte om.

14 svarer nei på dette spørsmålet, de syns ikke det. Men det var nå mange rare spørsmål, lell:

"Nei, veit ikke hva jeg skal si til det der, vanskelig å svare på. De kom med så mange sprø spørsmål at jeg lurte på om de trudde jeg var gærn."

Også et par andre svarer nei - men at det var mange rare spørsmål. En sier at det kunne han ikke gi noe svar på - det var jo ikke så lenge han snakket med dem. Ellers er svarene bare 'nei' - og ikke noe mer, eller kanskje med en tilføyelse om at det var åpne, greie spørsmål.

Det er like mange - 14 fanger - som svarte ja. Det mest vanlige svaret i denne gruppen var at legene skulle teste reaksjonene på en - som vi har hørt tidligere: gi 'stikkpiller', for å se hvordan en reagerer. Eller legge en felle:

"Først stilte de spørsmålet straight. Men hvis de ikke var fornøyde med svaret, så prøvde de på en annen måte. Det så ut som tricksing. En felle for meg. ("Holdt du deg unna fellen?") Jeg er ikke idiot, jeg holdt meg unna. Jeg har ikke flis i skallen."

Et annet ganske vanlig svar er at legene prøvde å 'late som' de var leger, mens de 'i virkeligheten' var etterforskere for politiet:

Anders:"Den følelsen jeg fikk, det var at dem skulle få meg til å tilstå noe politiet ikke klarte. Dem gjentok gang på gang at jeg bare måtte tilstå, for 'vi har bevist at du har gjort det' - det husker jeg dem sa. ("Sa de 'vi'?") Ja, dem sa 'vi'. Og derfor tente jeg på alle plugga. ("Hva mente de med å si 'vi', tror du?") Nei, jeg forsto det slik at dem samarbeida med politiet. Og det tror jeg bestemt at dem gjorde."

Ellers er svarene for tre at de nok mente at legene var ute etter noe, men at det ikke var godt å si:

Eldar:"Hadde vel gjerne inntrykk av det, at det var noe spesielt de var på jakt etter. ("Hva da, tror du?") (Tenker) Ja, det er ikke godt å si, gitt. (Tenker) Nei, det var vel det at de hadde en spesiell mening med det, uten at jeg kan utdype det ..."

Det var med andre ord vanskelig for endel å vite hvor det var legene ville.

En ny gruppe på seks er plassert i en 'tja'-gruppe. De kommer med forskjellige svar - hverken ja eller nei. En av dem sier at å snakke til legene, var som å snakke til en vegg - mens Johnny forteller at legene 'skulle vrenge hele sjela mi', men at 'det var mye de ikke fikk greie på'. Fredrik sier:

"Tenkte jeg ikke over. Eller kanskje jeg tenkte på det, men jeg har glemt det nå. Tenkte at det var viktig at jeg sa riktige ting. Men jeg prata vel over meg. Ja, satt og flippa helt ut egentlig. ("Flippa?") Ja, det ... Jeg var vel ikke i stand til å ha noen mening om noen ting som helst. Jeg var dopa helt ned, 150 mg. Nozinan og 450 mg. Truxal og fem Surmantil. Om dagen."

Et fjerde svar er:

Finn: "(Tenker) Ja, jeg visste jo det at de lagde sin egen mening etterpå. Jeg vet ikke, jeg bare satt med den tanken at dette var noe som ble brukt mot meg i retten senere. Jeg svarte kun, og ikke noe mer. Jeg satt med en bitterhet i meg under hele samtalen, jeg visste jo hva dette her gikk ut på."

- mens de to siste i denne gruppen svarer 'vet ikke', det er for lang tid siden.

De fire siste ble ikke spurt. (Eller kom med svar som faller helt utenfor.)

Dette punktet kan oppsummeres slik: Det er åpenbart at mange fanger føler seg svært usikre overfor legene. De vet ikke hvor de har legene, 'hvem sin side' de er på - og hva legene mener med å 'teste en'. Dette er gjennomgående i materialet og det understrekes enda en gang ved dette direkte spørsmålet. Enda en gang - og enda mer uttalt enn før - ser vi kontrasten mellom rettspsykiat-

rien og idealet om lege og helsepersonell som de gode hjelpere.

4.7.4. Fikk observanden fortalt alt?

Som vi har hørt, synes de fleste intervjuete at samtalene med legene var svært korte - plutselig var det over. Videre har vi hørt at nesten halvparten var åpne overfor legene, de pratet villig i vei og prøvde ikke å holde noe skjult.

Under dette punktet svarer fangene på spørsmålet: "Fikk du fortalt legene alt du ville si, synes du?" Tabellen nedenfor gir en grov fordeling av svarene, sett i sammenheng med om fangene hadde fortrolighet til - om de stolte på - legene.

Tabell 4.7.4.-1: Fortrolighet de observerte hadde til legene, sett i sammenheng med hvorvidt de fikk fortalt legene alt eller ei.

	Hadde fortrolighet	Tja ¹⁾	Hadde <u>ikke</u> fortrolighet	Spm. ikke stilt	Sum
Fikk fortalt legene alt en ville	8	3	8	-	19
Fikk <u>ikke</u> fortalt legene alt en ville	2	4	11	1	18
Sum	10	7	19	1	37 ²⁾

1) 'Tja' inkluderer: 'Var nødt til fortrolighet', 'Fortrolig, men var veldig reservert', 'Fortrolig til den ene', 'Var alminnelig åpen', samt 'Både-og'. De fleste heller altså en smule over til gruppen som hadde fortrolighet.

2) 37 - ikke 38 - fordi én som kjent faller utenfor, han hadde ingen samtaler med noen lege.

Av tabellen ser vi først og fremst at de intervjuete fordeler seg omtrent likt mellom dem som synes de fikk fortalt legene alt det de ville si - og de som ikke synes

det, henholdsvis 19 og 18 fanger. Det er imidlertid ganske forskjellige begrunnelser som blir gitt for de forskjellige synspunktene. Det kommer vi tilbake til. Noen hovedtrekk ved de fire gruppene i tabellen nevnes først:

1. En gruppe på åtte (11 om vi tar med 'tja'-gruppen) syns både de fikk fortalt legene alt og at de hadde fortrolighet til legene.
2. På den annen side finner vi 11 som svarte nei på begge disse spørsmålene - de hadde ikke fortrolighet og fikk ikke fortalt alt de ville. Dette kan skyldes at man med manglende fortrolighet heller ikke føler så stor trang til å åpne seg. Eller at man føler at en ikke får presentert seg skikkelig.
3. Videre finner vi hele åtte som ikke hadde fortrolighet, men som likevel syns de fikk fortalt legene det de ville. Grunnen for det var stort sett en skepsis, fangene var knappe og avmålte i forhold til legene - og ville kanskje helst si minst mulig.
4. På den annen side finner vi et par (seks hvis vi inkluderer 'tja'-gruppen) som hadde fortrolighet, men som ikke fikk fortalt legene alt de hadde lyst til å fortelle. For disse var begrunnelsen at det hele gikk så fort, legene kom og forsvant, det var over før en fikk sukk for seg. 'Var det ikke mer de ville vite...?'

Fangene svarer

Vi forlater nå tabellen og går over til de begrunnelsene de 38 intervjuete ga for sine svar. Vi ser på de 19 som syns de fikk fortalt legene alt de ville, først. Blant disse 19 'positive' er det en gruppe på rundt åtte som er litt reserverte. Leif sier for eksempel:

"Ja, det jeg ikke fikk fortalt dem, fikk dem spora opp andre steder. Ringer opp til foreldra mine - hører ingen

steder hjemme ..."

Han mener altså at det fikk holde det som han selv fortalte legene. Og det var kanskje ikke 'alt'? For øvrig er det tre fanger som svarer at de kun fortalte om det de ble spurt om - som Bendik:

"Ja, det det blei spurt om, så - det fikk jeg jo sagt dem."

- eller som Jon uttrykker seg:

"Jeg fortalte dem det jeg syns dem burde vite."

Steinar mener legene foretok for lite undersøkelser om hans fortid:

"Ja, for jeg ville jo helst ikke si noe, i og med at de ikke tok noen undersøkelser fra de plassene jeg hadde vært før, 2½ år på guttehem, som sagt."

Det hele går ganske fort for mange - legene brukte ikke særlig tid, så:

Øyvind: "Det var jo ikke så lenge vi satt der, men vi fikk nå unna en del. Det som plaga meg."

Men den største andelen av denne gruppen på 19 - syv i alt - svarer bare 'ja', de fikk fortalt det de ville si - uten noen videre utdyping eller begrunnelse til intervjueren.

Den andre halvparten - 18 intervjuete - svarte nei på det samme spørsmålet. 13 av disse 18 la årsaken til det på legene, tre på seg selv. Et par svarte på annen måte.

Av de 13 som la årsaken til legene trakk mange frem manglende tid som et viktig moment, som f.eks. Halvard:

"Nei, jeg syns tiden ble for kort for hvert møte. Dessuten hadde legene lagt opp til et visst program de skulle gjennom. Så derfor var det de som fikk kjørt sitt løp, jeg fikk ikke kjørt mitt."

- og i tillegg foregikk altså det hele på legenes premisser. Systemet bestemmer. Markus sier det slik - om tiden:

"Nei, plutselig så var det slutt. Jeg var overrasket, jeg syns jeg så vidt hadde begynt, knapt fått tid til en innledning. Jeg ble stående igjen som et stort spørsmålstegn."

- og en tredje, om han fikk fortalt legene det han ville?

Åge: "Nei, ikke i det hele tatt. Jeg fikk knapt sagt noe i det hele tatt. Og så var det jo så kort tid, og ..."

Et par andre mener at observasjonen var for overflatisk:

Pål: "Det ble for overflatisk tatt på - under observasjonen. Det ser jeg jo på bakgrunn av den korte observasjonstiden."

Flere kommer inn på at 'det plutselig var over':

Mathias: "Nei, han spurte jo kun om ting med familien. Og så sa han takk for seg, 'Vi sees senere'. Så så jeg han ikke før i retten. Det var jeg jævla skuffa over. Jeg trodde jeg skulle se dem ofte, jeg."

Enkelte forklarer det negative svaret med 'situasjonen':

Stig: "Det var mange ting jeg ville sagt mer om. Men en del ting fikk jeg jo sagt. Det har litt med situasjonen å gjøre, du sitter der nervøs og sånt noe."

Svein: "Nei, (jeg fikk ikke sagt noen ting) av det jeg

ville si. Jeg var så forbanna på meg sjøl da jeg kom opp på cella. Jeg hadde sånn respekt for de. Jeg var jo på vakt hele tida, redd for å drite meg ut. I stedet for å si hvordan det var. Men jeg var jo ikke i stand til å si hvordan det var heller, egentlig, jeg var altfor mye ute å kjøre - psykisk."

Som sagt legger rundt tre fanger 'skylden' for sin fåmælt-het på seg selv:

Torbjørn:"Nei ... jeg ville ikke fremlegge de mitt liv, jeg. Jeg skyldte de ikke noe svar."

Finn:"Nei. Nei, jeg var ikke noe interessert i å snakke med dem. Jeg gikk med på den observasjonen for ikke å bli oppfatta som vanskelig og vrang."

Den tredje sa at han 'ikke hadde noe å fortelle dem', det opplevde han ganske fort.

Disse tre er gruppert under nei-svarene, de syns at de ikke fikk fortalt legene det de ville si - av de grunnene som ble gitt.

De siste i nei-gruppen på 18 - et par som svarte på en annen måte - sier det slik:

Dag:"Jeg var ikke helt fornøyd, akkurat, etter at jeg hadde snakka med de. ("Hvorfor ikke?") Nei ... Det kom ikke så mye fram, og jeg visste ikke hvordan saken ville utarte seg. ("Hva mener du med det?") Han sa jo ikke det at han ville gi karakteren varig svekka sjelsevner ..."

- og

Johnny:"Nei. Nei, det var så uvirkelig hele greia. Jeg hadde ikke noen tanker eller meninger om hva jeg skulle

si for å påvirke dem, da. Det var sprøtt hele greia."

Oppsummeringsvis svarer altså rundt halvparten ja og rundt halvparten nei på spørsmålet om de synes de fikk fortalt legene det de ville. Det er imidlertid høyst forskjellige realiteter bak disse svarene. Det er kun et lite mindretall som fikk fortalt legene det de ville på en måte som dengang, under observasjonen, fremsto som tilfredsstillende for fangene. De aller fleste - det vil også si en god del av dem som svarte 'ja' - kom med mer negativt betonte svar. Vi kan dele dem i to hovedgrupper: den ene gruppen er de som selv var reserverte eller tilbakeholdne - 'legene får svar på det de spør om, ikke noe mer', f.eks. - og som av den grunn synes de fikk sagt nok.

Den andre gruppen er de som laster legene for manglende tid og innlevelse. Det var ikke observanden det sto på, med andre ord.

Og resultatet av observasjonen - når den nå er over - hva sier fangene om det? Petter sier det slik:

"Nei, jeg synes hele greia var nokså overflatisk. Etterpå så tenkte jeg at (legen) bare hadde fått tak i ytterste leddet på lillefingeren min. Undersøkelsen var nesten ingenting."

Og hvorfor er det slik? Systemet trenger ikke mer, legene har fått vite det de trenger, nok til å dele ut karakterer: sinnssykdom, mangelfullt utviklete sjelsevner, varig svekkete sjelsevner. Legene er fornøyde, rettspsykiatrien krever ikke mer, domstolen krever ikke mer.

4.8. - og etterpå

Petters utsagn bringer oss over til det siste punktet hvor fangene forteller om sine erfaringer fra observasjonen. Spørsmålet som besvares her lyder: 'Etter at observasjonen var over - kom du da på en masse ting du ville fortalt legene?'

Også her er svarene forskjellige. Den største gruppen svarer nei - dvs. halvparten, 19 av de 38. De hadde ikke mer å fortelle. Syv svarer nei, uten videre begrunnelse.

De siste 12 kan vi dele inn i to undergrupper - de som synes de hadde sagt det de ville, fem i alt, og resten - en ganske sammensatt gjeng på syv. Vi ser på de siste syv først. Dag begrunner svaret med usikkerhet:

"Nei, gjorde ikke det. Følte meg veldig usikker da, så ...
(...) ("Hva var det særlig du var usikker på?") Nei, jeg visste jo ikke hva utfallet ville bli, hvor lenge jeg kom til å sitte i varetekt, og hvordan det ville gå i retten og sånt ..."

Også andre var mer opptatt av den umiddelbare, usikre fremtiden:

Steinar:"Nei, det trur jeg ikke, for da gikk jeg mest og tenkte på sjølve rettssaken, åssen det ville gå, hva jeg ville få i dom og greier."

Noen begrunner svaret med forholdet til leger generelt:

Finn:"Nei, jeg var ferdig med det. Jeg var ikke interessert i å ha noe med dem å gjøre i det hele tatt."

Kjetil:"Nei, jeg gjorde ikke det. For jo mere du forteller dem, jo verre blir det, vet du."

- mens én hadde hatt et dårlig forhold til 'sine' leger spesielt:

Trond:"Nei, overhodet ikke. Så lenge jeg ikke vant fram med å få egne psykiatere, hadde jeg ingenting å tilføye."

For de to siste i denne undergruppen, er svaret for den ene at han var forbanna fordi han ikke skjønnte hva som foregikk, mens den andre sier at han ville glemme.

Som nevnt var det en håndfull på fem som syns de hadde fått sagt det de ville. De fleste av disse virket forholdsviss positive og kommer med svar som:

Erik:"I den perioden jeg snakket med dem, hadde jeg lyst til å prate med folk. Så da fikk jeg sagt det jeg ville."

Bendik:"Nei, jeg hadde forklart det som var, jeg."

Her forlates nei-gruppen, og vi ser på de 14 som svarte ja. De kom på en masse ting de ville fortalt legene, etter at observasjonen var over. Typiske svar er:

Markus:"Ja, jeg ville fortalt en masse mer, for jeg følte jo at vi bare hadde nettopp startet og fått med bare littegranne."

Petter:"Ja, ting jeg syns det var rart at de ikke spurte om. Men jeg kan ikke si konkret hva det var nå. Jeg tenkte på alle de rare sinnsstemningene de kunne spurt om og fått rede på."

Stig:"Ja, etterpå vil jeg si det at jeg kom på ting jeg burde sagt mer om. Men det er jo sånt en har forsøkt å få fram under samtalene. Jeg er jo litt beskjeden person, da, og ikke så flink til å få sagt ting."

- eller:

Mathias: "Det var mye mer jeg kunne tenkt meg å snakke med dem om. Men dem uteblei. Jeg blei jævlig skuffa. Og det virka som dem hadde jævlig dårlig tid da dem var der. Hastverk hadde dem så øra flagra."

Og så videre. Det var mye de hadde å fortelle. De ble derfor spurt om de gjorde noe med det. Tok de kontakt med legen(e) etterpå, f.eks.?

Det var kun to som tok noe initiativ. Og bare én av dem fikk et visst gjennomslag:

Halvard: "Noe fikk jeg frem. ("På hvilken måte?") Jeg ba (advokaten) sende (en psykolog) ned. ("Hvorfor det?") Det var noen tilleggsopplysninger jeg ønsket å få frem."

Den andre - Markus - har dette å fortelle:

"Jeg tok det opp med (legen) at det var noen ting i rapporten (som han fikk lese) som var direkte misforståelser og noen småting. Da blei han forbanna på meg, han ville ikke ta imot noen kritikk - og ba meg gå. Kasta meg på dør. Jeg var rolig hele tida og trakk på skuldrene og gikk. Jeg sa til han at det var rart at det (observasjonen) var over."

Legen var ferdig. Makten har talt. Markus' henvendelse er utidig og irriterende. Fangen må gå med uforrettet sak.

Markus - pluss et par til - er de eneste som forteller at de har lest sin egen rettspsykiatriske erklæring. Om de andre ikke spurte om det, ikke visste at de kunne spørre eller ble nektet å lese den, vites ikke. Hovedregelen er at man har tillatelse til det, jfr. Røstad (1964):

"Det er et prinsipp i vår straffeprosess at siktede har rett til såkalt aktinnsikt - til å gjøre seg kjent med alle dokumenter i hans sak." (s. 172)

Røstad skriver videre at unntak kan gjøres "for å forhindre skadevirkninger hos observanden ved at denne møter en avslørende beskrivelse av seg selv". (s. 173)

Men tilbake til dem som hadde mye å fortelle, men som ikke gjorde noe med det - dvs. 12 av de 14 intervjuete i denne gruppen. Hvorfor gjorde de ikke noe? En sa at han ikke visste hva han kunne gjøre - ganske enkelt. De fleste kommer med ganske resignerte svar, som Johnny:

"("Hvorfor gjorde du ikke noe med det?") For da var jo hele undersøkelsen over, da. Tenkte det var for mye bry å oppsøke han fyren igjen. ("Bry for deg eller for ham?") Begge to. Eller mest for meg sjæl, da. Det er ikke sikkert det var så viktige saker. Skjønt en veit aldri."

Og Stig:

"("Hvorfor gjorde du ikke noe med det?") Det har vel med det å gjøre at det var ferdig, saken. Hadde inntrykket at dem kanskje ikke ville høre mer på meg. Det er vanskelig å svare på det der, det kan jo godt hende at dem ville høre på meg. Men jeg gjorde ikke noe forsøk."

Men skal ikke bry legene med lille, uviktige seg - makt- og statusforskjellene kommer klart til uttrykk.

Legene var 'ferdige' - det går igjen, også hos Edvard som i tillegg hadde lest erklæringen:

"Det var en masse jeg ville ha forandret på da jeg hadde lest rapporten og som jeg ville ha skrevet på en annen måte. Men da var det jo ferdig, så det var ikke noe å gjøre med det. ("Hvorfor ikke?") Nei, jeg måtte bare få tatt opp disse punktene i retten, da. Rapporten var jo ferdig og konklusjonen klar. Jeg kunne jo ikke få dem til å skrive den på nytt fordi jeg ikke var enig."

Men det er ikke alle som føler avmakt, noen har andre synspunkter:

Petter: "Nei, (jeg gjorde) overhodet ingenting, for jeg visste hvor 'mye' de lette. Jeg ville ikke legge ting på gullfat for de, at de skulle få lagd sine egne meninger som ikke stemte."

Geir har også mye mer han kunne fortalt:

"Ja, jeg (hadde) jo det, men etter hvert var jeg glad for at jeg ikke fortalte det. For jeg fikk en mer og mer negativ holdning til de psykiaterne. Jeg kunne aldri tenkt meg å gå inn i en samtale med han (ene legen) mer, det har jeg sagt mange ganger. Jeg følte rett og slett at han lurte meg."

Det er mange som føler seg snytt:

Mathias: ("Hvorfor gjorde du ikke noe med det at du ikke fikk sagt alt du ville?") Jeg gikk jo fremdeles og håpte at de skulle komme igjen. Og så skulle jeg plutselig opp i retten. Jeg tenkte at det jeg ikke fikk sagt til dem, det skulle jeg si i retten. Men jeg hadde følelsen av at de hjalp til på den siden, som politispioner, holdt jeg på å si."

Men det er det mer passive, underdanige - avmaktsfølelsen - som går igjen. Legene tilhører 'den siden' som den siste sa - dvs. maktapparatet, motstanderne. Og selv er en bare en fange, langt ned:

Svein: ("Hvorfor gjorde du ikke noe med det du hadde å fortelle?") Nei, for den gangen var jeg så svak psykisk at jeg ikke turte noen ting. Jeg var jo jævla skyldbetyngt og skamfull og flau. ("Hva var det du ville fortelle legene?") Jo, noe å la det jeg sitter og forteller

deg nå. På en mer menneskelig måte. Jeg har tenkt i mange år på det der nå. Og jeg vil snakke med (legen) igjen."

Dette var sitater fra gruppen på 14, de som etterpå kom på en masse ting de gjerne ville ha fortalt legene. Men bare de aller færreste gjorde noe med det. Vi avslutter med et sitat fra en av dem, Åge. Han ville svært gjerne snakket med legene, ikke for å få endret rapporten eller konklusjonen, eller for å bedre sin posisjon overfor rettsapparatet på noen måte. Men fordi han holdt fast på sin oppfatning av hvordan en psykiater kan være i håp om at de kunne bidra til å forklare både for ham selv og for omverdenen hvorfor han hadde gjort de grove lovbruddene:

"Ja, etterpå fikk du tid til å tenke på det, så det var en masse ting du gjerne ville ha sagt. Og spurt dem om, og. Men det ble det aldri mulighet til. ("Gjorde du noe med det?") Nei, gjorde ikke det. Det var lik/som vanskelig nok fra før. Jeg hadde ikke oversikt over hvorfor jeg hadde gjort det (= de straffbare handlingene) - bortsett fra at jeg ville snakke med (legene) om det."

Den siste gruppen består av fem. To av dem fikk ikke spørsmålet stilt - mens tre kom med 'tja'-svar. To av dem svarer omtrent slik:

Eldar: Det jeg gjorde, det var å angre på alt jeg hadde sagt til (legen), da når han ikke holdt taushetsplikten. Taushetsplikt - har han ikke det?

Det er altså at de skjønnte noe de ikke kunne skjønt før og følelsen av å ha blitt sveket som melder seg. Den tredje ble svært forvirret etter at legene hadde vært og snakket med ham:

Torbjørn: "Eh ... Når en får høre det bardust, det med mangelfullt utvikla, da sitter en kanskje og tenker litt ... Jeg var såpass sjokka ..."

- og noe mer svar gir han ikke.

Oppsummeringsvis kan vi altså si at nøyaktig halvparten - dvs. 19 - svarte at de ikke i etterskudd tenkte på en masse de ville fortalt legene. De hadde med andre ord sagt det de ville. Men de er ikke dermed fornøyde. Det gjelder en stor andel av de 19. Svar av typen 'jo mer du forteller, jo verre blir det' illustrerer det.

En litt mindre gruppe på 14 kom på en masse de ville fortalt legene etter at observasjonen var over. De fleste av dem synes at tiden med legene hadde vært for kort - som Petter sa om legene: 'De hadde bare fått tak i ytterste leddet på lillefingeren min'. Det var kun to som tok kontakt med legene etterpå for å få korrigerert eller supplert erklæringen. De resterende 12 gjorde ingenting - for 'Hva kunne en gjøre?', 'Legene var jo ferdige', 'Jeg tenkte bare på rettssaken' osv. Overmakten var for stor.

Også under dette punktet er det et ganske entydig bilde som skisseres av møtet mellom lege og observand. Det illustrerer den store makt- og statusforskjellen mellom partene. Denne illustrasjonen føyer seg pent inn i rekken av det fangene forteller om det meste rundt observasjonen. Det illustrerer den avmakten - maktesløsheten - fangene opplever. Og det illustrerer hvor lite det er legen trenger.

4.9. De det gikk 'bra' med - og én til

4.9.1. De som ikke fikk sikring

Det var i alt syv av de 38 som ikke fikk sikring. Det er altså en relativt liten gruppe. Svarer disse syv

systematisk forskjellig på de spørsmålene som er behandlet ovenfor? Grunnen til at dette tas opp særskilt er muligheten for at man kan la sine svar farges av hvordan det senere har gått. Problemet blir med andre ord: Er denne gruppen på syv systematisk mer 'fornøyd med' - eller mindre kritisk i forhold til - møtet med legene?

Svaret er nei. På svært mange spørsmål er denne gruppen vel så kritisk og avvisende som de resterende 31. Ett sted i fremstillingen ovenfor er en liten forskjell understreket - nemlig på spørsmålet om tiden legene brukte - se pkt. 4.6.2. De som ikke fikk sikring oppgir at de har snakket med legene litt lenger enn resten - rundt en halv time mer med hver lege. Det må understrekes at tallene er må.

For øvrig finnes ingen forskjeller av betydning. Derfor kommenteres heller ikke den ene forskjellen ytterligere - utover at det antakelig skyldes tilfeldigheter.

Beskrivelsen av en 'gjennomsnittsobservasjon' som gis nedenfor under pkt. 4.10 passer altså like godt på begge gruppene.

En grunn til at vi ikke finner noen forskjell kan være at hele seks av disse syv ble gitt en sikringsbetingende diagnose av legene. Legene fant altså at hver av disse seks led av 'mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner' - samt at legene i noen av disse seks tilfellene konkluderte med fare for gjentakelse.¹⁾

De ble av retten likevel ikke idømt sikring. Det var med andre ord 'på håret' som en av dem uttrykte det. De

1) Det minnes om at legene fra 1978 er blitt fritatt for å foreta vurderinger omkring faren for gjentakelse. Fem av disse seks ble arrestert i 1979 og senere.

har med andre ord ikke legene å takke for at de ikke fikk sikring. Disse seks kan på samme måte som de andre ha all mulig grunn til å oppleve legene som tilhørende "den andre siden", som farlige og uberegnelige. I tillegg er nok det å få stempelet "mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner" ille nok i seg selv.

Den syvende som ikke fikk sikring, Erik, ble ansett som "normal", det vil si at legene ikke konkluderte med noen sikringsbetingende diagnose. Dette "visste" denne karen også selv, konklusjonen fra legenes side overrasket ikke. Han er derfor, ikke uventet, relativt fornøyd med møtet med legene. Ikke desto mindre er han kritisk til rettspsykiatrien generelt og til sikring spesielt. Han er sitert flere ganger ovenfor i dette kapitlet.

4.9.2. Ingen prat med noen lege

Som nevnt flere ganger, er det en kar som forteller at han ikke hadde noen samtaler med noen leger overhodet. Han sier det slik:

"Det har ikke vært noen rettspsykiatrisk observasjon. ("Hvorfor ikke? Nekta du?") Jeg veit ikke hvorfor. Jeg blei innkalt en gang, og så blei det avlyst. Jeg skulle på (et sykehus) i (en by). ("Så du har ikke snakket med noen psykiatere?") Nei. Og han advokaten jeg hadde, ville ikke dra det fram (i retten). ("Så det var ikke noen nekt fra din side?") Nei. Men jeg hadde kanskje nektet hvis de hadde kommet og jeg hadde fått sett dem. ("Visste de at du kanskje kom til å nekte?") Nei, dem visste ikke det, dem kjente ikke meg. ("Har du vært observert tidligere?") Nei. ("Har du vært straffet før?") Jeg har hatt en 90 dagers dom. ("Det var besynderlig...") Ja, og så sto dem (legene) i retten og sa at de hadde snakka med meg så og så mange ganger. Jeg sa til advokaten min at det var løgn, men han bare dyssa det ned. ("Hvilken advokat var det?") En fra (hjembyen), NN. ("Hvor mange ganger sa legene at de hadde snakket med deg?") Han sa åtte eller ti ganger.

("Hvorfor sa han det, tror du?") Nei, du vet, dem får jo dekke for de tinga dem gjør for retten. ("Du hadde aldri sett disse legene i noen sammenheng tidligere?") Nei, jeg så dem i retten. Og det var mer enn nok.

Han sier videre at han heller ikke har hatt noen kontakt med vanlig psykiatri tidligere.

("Så du har aldri snakket med noen psykiater noen sinne?") Nei, ikke før jeg kom hit. Hun er jo psykiater, hun legen her. Men da hadde jeg fått dommen min og alt.

Til gjengjeld hadde legene innhentet opplysninger andre steder fra, (bruken av komparentopplysninger behandles mer siden, i kapittel 6):

"Ja, det hadde dem gjort. ("Hvorfra da?") Nei, det var fra... overalt. Det var bare falske opplysninger som dukka opp. ("Var det fra skole, arbeidsgivere, sykehus, familie, naboer ...?") Ja, noe sånt, ja. Jeg veit ikke hvor dem har henta opplysninger fra. Foreldra mine hadde fortalt dem (d.v.s. politiet, ikke legene) hvordan det var, men det kom ikke fram i det hele tatt. ("Så foreldrene dine var positive?") Dem har vært positive hele tida. ("Men du vet ikke hvor de andre opplysningene kom fra?") Nei, det har jeg ikke fått vite.

Han opplever altså en total umyndiggjøring - med sikring på toppen av straffen som resultat. Han var meget indignert, og han mente seg uskyldig dømt i tillegg. Han arbeider derfor med å få saken gjenopptatt til ny behandling i retten.

4.10. Oppsummering

4.10.1. En gjennomsnittsobservasjon

Jeg har forsøkt å lage en syntese av intervjuene - rundt spørsmålene om møtet med legene. Denne "gjennomsnittsobservasjonen" har følgelig aldri funnet sted, men presenteres som en slags idealtypisk kortfattet oppsummering av det fangene forteller.

Vi forestiller oss altså en mann på rundt 30 år som sitter varetektsfengslet siktet for et ganske alvorlig voldslovbrudd. Han har litt erfaring med alminnelig psykiatri fra før - det var noen problemer med alkohol og med nervene, men ikke så veldig alvorlig. Med rettspsykiatri har han derimot ingen erfaring, han har jo knapt vært i fengsel før. Han har heller ikke hørt noe særlig om det, det har aldri angått ham.

En dag får han beskjed om å komme ut av cella og ned på besøksrommet, han skal snakke med en lege. Dette kommer litt overraskende, han vet knapt at sakkyndige leger er blit oppnevnt. Men på den annen side er det godt å komme ut av cella. Tiden i varetekt er hard. Og ensom. Det er hyggelig å snakke med noen, å føle seg som menneske. Varetekten og tanken på det han sitter fengslet for, er såpass hard at han er svært deprimert og nedfor. Noen medisiner han får, roer nervene noe ned, men han synes nå at han blir litt sløv og utafor av det.

Det er altså godt å få snakket med noen, kanskje særlig med en lege. Kan legen bidra til å gjøre alle de rare tankene han har, litt klarere?

På besøksrommet sitter en lege han aldri har sett før. Legen presenterer seg og begynner samtalen med en gang. Fangen forteller i vei, han er åpen og pratevillig og vil snakke om det meste. Det er nok en og annen ting

han synes legen ikke burde vite - det er sånt som legen ikke har noe med.

Men det blir aldri noen god samtale. Møtet med legen blir en skuffelse. Stemningen er dårlig, og han får ingen fortrolighet til legen. Særlig blir han skuffet over at legen bare konsentrerer seg om noen få ting, noen ganske få sider ved en. . Det er jo så mye som kunne komme frem i en samtale med en psykiater. At samtalene foregår i det triste besøksrommet, gjør heller ikke saken noe bedre. Han får dessuten inntrykk av at legen arbeider mot ham - eller i hvert fall ikke for ham. Nøytral var han ikke, det er nå sikkert. I etterhånd skjønner han óg at legen ikke sa noe om hvilken rolle han hadde, at han var rettens sakkyndige og hadde opplysningsplikt til retten - det hørte han ikke noe om. Han sa heller ikke noe om sikring, at resultatet av dette her kunne bli sikring. Det var på samme måten med den andre legen han møtte noe senere.

Legene har dårlig tid, de tre-fire samtalene han hadde med dem begge til sammen, gikk fort. I løpet av noen få timers samtale er de fornøyde. Fangen sitter igjen og føler seg snytt: "Var det alt?" Legene spurte jo nesten ikke om noen ting. Det var noen spørsmål om barndom og oppvekst og om alkohol og hvorfor han ble så sinna. Men man kan da ikke bli kjent med noen på så kort tid? Og det var ikke han det sto på, han var åpen og villig til å snakke - selv om det som sagt var enkelte ting som ikke angikk legene og som han holdt skjult. Legene ga jo inntrykk av å ville forstå dette her, de skulle finne ut hva som gikk av ham, så vidt han forstod det.

Han føler seg nesten lurt. Og han hadde også hatt en vag fornemmelse av at det var noe som stakk under, at det var ett eller annet legene var ute etter, men som de ikke sa noe om. Men hva det var...?

Tilbake på cella. Igjen og igjen tenker han på de få og korte samtalene. Det var nå ikke det - skulle de bli ordentlig kjent med en, krevde jo det både uker og måneder - så om de brukte en time fra eller til, spilte vel egentlig liten rolle. Resultatet var nok gitt. Følgelig er han litt usikker på om han fikk fortalt legene alt det han ville. På den ene siden var det jo lite som kom frem - men på den andre siden virket ikke legene særlig interesserte, hastverk som de hadde. Han svarte på det han ble spurt om, ikke noe mer. Og det var kanskje like greit? Sikring ble det i alle fall. Og at rettspsykiatere betyr sikring, det har både han og andre her på Ila erfart.

"Jo mer en forteller, jo verre blir det", tenkte han etter en stund i varetektscella, når observasjonen ugjen-drivelig var over. Han hadde ikke noe han ville tilføye. Nå fikk han konsentrere seg om selve rettssaken...

4.10.2. Avslutning

Fangenes erfaringer med møtet med de observerende legene er utførlig beskrevet. Alle de 38 intervjuete har fått uttale seg flere ganger. Det som sitter igjen er hvor massiv avvisningen av legene og deres arbeid er.

Hvordan skal dette forstås? På den ene siden har vi den sivile fangen uten kunnskaper innen psykiatri, en "underdog" så godt som blottet for makt og innflytelse. På den andre siden har vi legen, ekspertisen, som er nært knyttet til maktapparatet. Hans funksjon i forhold til fangen er å legge grunnen til rette for ekstraordinære kontrolltiltak. Rettsapparatet forventer av legen at han skal - eller ikke skal - komme med konklusjoner om den observertes sinnstilstand som kan rettferdiggjøre de ekstraordinære kontrolltiltakene. Legen er gitt et par karakteristikk - diagnoser - ikke-psykiatriske konstruksjoner som er skapt i samarbeid mellom jurister og

medisinere i 1920 årene: mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner (se Ellingsen (1985:109 flg.)). Ellingsen konkluderer etter sin analyse av sjelsevnebegrepene (s. 202):

"Sjelsevnediagnosene gir rom for og rommer i praksis sterkt sprikende avvikspresentasjoner."

Innen rettspsykiatrien ser det ut til å være visse symptomer som gjelds. Rettspsykiatrien konsentrerer seg om enkelte felter og utelater mye. Dette kan kanskje forklare den ekstremt korte tiden legene bruker: "Hvis A + B + C, så mangelfullt utviklete sjelsevner; hvis D + E + F, så varig svekkete sjelsevner".¹⁾ Det forklarer kanskje også at fangene syntes det var så mye usagt, at det var så mye mer som hørte med i bildet.

Systemet krever altså ikke grundighet, for legen kan det hele gå fort.

Videre faller de rettspsykiatrisk sakkyndige utenfor kontroll. For det første faller den sakkyndige utenfor medisinenes kontroll, den selvstyrende kontrollen som består i å konstatere om pasienten blir friskere eller ei. For det andre faller han også utenfor den rettslige kontrollen, den kontrollen som består i det kontradiktoriske prinsipp. Legen blir ikke eksaminert i hvordan han har gått fram, hans faglige integritet og ekspertise tas for gitt av de øvrige aktørene i retten. Da gjenstår to kontrollører: Den rettsmedisinske kommisjon og den observerte selv. Den rettsmedisinske kommisjon får kun servert det skriftlige produktet av observasjonen. I den skriftlige erklæringen fremgår svært lite om fremgangsmåte, tid, om opplysningsplikten er ivaretatt (Ellingsen (1985:85 flg.)). Kommisjonen skal kontrollere om det som kommer frem i erklæringen er i tråd med gjeldende rettspsykiatri. Det er det som oftest.

¹⁾ Sjelsevnediagnosene kommer vi tilbake til i kapitel 7.

Da gjenstår den observerte selv. Klienten - med ekstrem lav status: fange og alvorlig lovbrøyer. Eventuelle protester fra fangens side kan avfeies som subjektive, uvitenskapelige og forståelige i kampen for egne interesser. Det blir kanskje derfor lett for mange leger å falle for fristelsen til å fordunkle eller underslå sin spesielle rolle som premissleverandør for særkontroll. Hvis legens rolle ikke blir eksponert, vil det i svært mange tilfeller lette arbeidet, den som observeres blir mer samarbeidsvillig.

Det blir et møte over en avgrunn - hvor den ene parten representerer makten, ekspertisen, begrepsbruken og troverdigheten. Han er den viktigste brikken i spillet om ekstraordinær kontroll.

Den andre parten er en fange.

Kap. 5. RETTSFORHANDLINGENE

5.1. Innledning

Det neste skritt i prosessen mot den som blir observert, er rettsforhandlingen. Observasjonen er ferdig, en sakkyndig erklæring er forfattet. Saken er ferdig etterforsket, og den skal opp til doms. Andenæs (1962b) skriver om hvordan den rettspsykiatriske erklæringen blir presentert:

"..domstolen får en psykiatrisk vurdering av dem, uttrykt i beskrivende, moralsk nøytrale uttrykk. Den psykiatriske erklæring har sykejournalens preg. Den er preget av ønsket om forståelse og behandling, og det er ikke til å unngå at dette også øver sin virkning på påtalemyndighet og domstoler" (s. 162).

Dette kapitlet tar opp hvordan den dømte i tilbakeblikk opplevde rettsforhandlingene og særlig legenes rolle i retten.

De fleste av de intervjuete fikk sin sak pådømt i lagmannsretten. Det skyldes lovbruddenes alvorlighet. Som hovedregel skal alle "saker angående forbrytelser, som kan medføre strengere straff enn fengsel i 5 år, samt saker angående forsøk på sådanne forbrytelser" behandles i lagmannsrett som førsteinstans (Straffeprosessl. av 1887 § 19, og Straffeprosessl. av 1981 § 6).

I de tilfellene hvor det reises ren sikringssak, skal by-/herredsretten være førsteinstans.

5.2. Rettens aktører - og andre tilstedeværende

5.2.1. Dommer og jury

Det er påfallende at så godt som ingen kommer inn på dommernes rolle. Riktignok ble ingen heller stilt noe

spørsmål om dette. Men fangene ble heller ikke stilt særlige spørsmål om de andre aktørene i retten. Likevel har mange meninger om aktor, jury og advokat. Men dommerne går altså fri.

Dette kan ha flere årsaker. Her antydes noen. For det første blir kanskje dommeren sett på som et nøytralt fagmenneske. Han følger bare boka, det er loven som bestemmer. Han lytter høflig og oppmerksomt til begge parter, han tar ikke parti - og går fri.

For det andre er det juryen, og ikke dommerne, som avgjør skyldspørsmålet i lagmannsretten. Dommerne måler ut straffen. Og er man ifølge juryen skyldig i lovbruddet, så er det "lite" dommerne kan gjøre.

For det tredje er dommerne selv lite aktive under rettsforhandlingene. Det er stort sett advokat og aktor som har ordet - ved siden av vitner og tiltalte selv.

Og for det fjerde sitter dommeren i en slags uangriplelig opphøyd verdighet. De er opphøyd også fysisk; som oftest sitter de på et podium litt høyere enn de andre. Verdigheten kommer til uttrykk ved at dommerne ofte er middelaldrende eller eldre menn iført svarte kapper.

Av disse (og sikkert flere) grunner fjernes dommerne fra kritikk og indignasjon fra den tiltaltes og dømtes side. Det kan også tenkes å være helt omvendt: Det er så opplagt at dommeren er ens motstander - det er jo til syvende og sist han som avgjør det hele - at det ikke engang er verdt å nevne. Men jeg tror det ikke. Vi ser det også i aviser at dommeren får en meget beskjedne rolle. I rettsreferater leser vi spalte opp og spalte ned om tiltalte, vitner, aktor og forsvarer - og helt til slutt i artikkelen står det kanskje: "Retten administreres av lagdommer NN..."

På den annen side er mange fanger opptatt av juryen. Noen av dem kommer inn på juryen uopfordret, andre på spørsmål fra meg. Flere av dem mener at fagfolk, f.eks. jurister, er mer kompetente enn juryen som består av legfolk. Leif kritiserer juryen slik:

"Ikke med en hel del bønder og folk som hater ungdom og som ikke har peiling på noe. De svarte ja på alt... Det må være en jury som er voksen for sin sak, som har peiling på noe. De fleste har aldri vært i retten en gang. Da er det bedre med en politijury - eller advokatjury, som har peiling."

Også Nils ville heller overlatt hele ansvaret til juristene: "Det er noe tull hele juryen. Dem har ikke greie på sikring, dem, og varig svekka sjelsevner. Husmødre og vanlige arbeidsfolk som ikke har peiling på hva sikring er. Hadde dem hatt erfaring, så hadde det vært noe annet."

"Hadde dem hatt erfaring..." Jeg spurte ikke hva han mente med det. Men det er nærliggende å anta at han heller vil bli dømt av sine likemenn, folk som har vært gjennom det samme, folk som "har peiling". Dette minner mye om det noen fanger kommer inn på i forhold til legene; de kommer fra en helt annen verden, med en annen forståelsesramme og -måte, de kan derfor ikke gripe essensen, det viktige, i observandens sjeleliv (se ovenfor s. 143 flg.). Tilsvarende blir det med juryen. En sjømann sier det direkte:

"Sånn som i saken min... Hadde det vært sjøfolk i retten min, så hadde det vært noe helt annet. Men i retten min, så var det bønder fra øvre (innfylket)... På den lista som de trekker fra, der kommer det aldri noen sjøfolk. Så det blir bare bønder og folk fra distriktet i en lagrett. Men om det er kvinnfolk eller mannfolk som sitter i lagretten, det spiller ingen rolle, altså."

Igjen blir altså avmakten understreket. Det blir en prosess som skjer over hodet på den siktede/tiltalte. Det er mennesker med manglende forståelse som tar de avgjørende beslutningene, slik fangene ser det. Men de som har en definert plass i systemet, som dommerne og andre jurister, går lettere fri for kritikk.

5.2.2. Aktor og forsvarer

Disse to aktørene vies liten plass her. Det skyldes dels at nesten ingen ble stilt spørsmål om dette, og dels at få tar opp deres rolle på eget initiativ i noen særlig grad. Men i samtalens løp kommer de aller fleste med små bemerkninger.

Når det gjelder aktor, blir selvfølgelig han (sjelden hun) sett på som den største motstanderen (kanskje ved siden av legene). Han spiller sin rolle som han skal, han "skal selvfølgelig få meg dømt", slik én sa det. Det virker ikke som de ser på aktor med blide øyne - men heller ikke med noen særlig fordømmelse. Ingen sier at de har hatt en grei eller forståelsesfull aktor, men det kreves eller forventes kanskje heller ikke?

Av forsvareren forventes rimeligvis noe annet. Noen forsvarere lever opp til forventningene, mange ikke - ifølge dem som kommer med noen ytring om advokaten sin. Det som svikter hos forsvareren, er særlig at han (også her sjelden hun) gir lite informasjon, kom sjelden med advarsler, gode råd eller forberedelser på møtet med de rettspsykiatrisk sakkyndige. Noen forsvarere mente at møtet med legene ville være av det gode for den siktede, til den siktedes store forargelse i etterhånd.

Videre er det et ankepunkt mot forsvareren at han sto for lite på, var for lite oppmerksom under hovedforhandlingen - kort sagt for passiv. Denne oppfatningen kan dels komme av at advokaten var for passiv, men den kan også komme av

at mange siktede og tiltalte har overdrevne forestillinger om hva advokaten kan gjøre og på hvilke trinn i prosessen. Advokaten er, eller burde være, den sterkeste og viktigste støttespilleren, ofte er han den eneste. At forventningene derfor blir store, er rimelig.

5.2.3. Publikum og presse

Rettsforhandlingen i Norge er åpen. Det vil si at alle som vil kan være til stede - som hovedregel. Dette er bl.a. begrunnet i almenhetens kontrollmuligheter av domstolenes virksomhet; dens gjøren og laden skal ikke være skjult for folk flest. Overgrep mot den tiltalte skal ikke kunne finne sted. Dessuten skal avisene kunne skrive om saker av "almen interesse", særlig av hensyn til straffens almenpreventive virkning. Begrunnelsen er at det må bli kjent hvordan det går med dem som forbryter seg, ellers ville straffens avskrekking mot andre blir mindre.

Vi finner altså begrunnelser som dels tar hensyn til retten og den tiltalte, og som dels tar hensyn til almenheten. (Om disse og andre grunner, se f.eks. Andenæs (1984:127-136).)

De intervjuete ble stilt spørsmålet: "Var det folk til stede i rettssalen mens de sakkyndige vitnet?" 25 svarer ja på dette spørsmålet, 11 svarer nei, mens to ikke fikk spørsmålet stilt (hvorav én selv ikke var til stede under rettssaken).

Ja-gruppen på 25 kan vi dele i to: 15 som ikke reagerte særlig på at det var publikum og/eller presse til stede - noen synes tvert i mot at det var positivt - og 10 som reagerte klart negativt.

Vi lar de med negativ innstilling slippe til først. Leifs utsagn er typisk:

"Ja, fullt av folk. Flere skoleklasser. ("Hva syns du om det?") Helt sinnsykt. ("Hvorfor det?") Det kan jo være folk i slekta som kjenner deg - og som skryter av det etterpå. Og så skriver dem stiler og greier. Det ser ikke ut til at dem tenker på dem som står tiltalt."

Torbjørn: "Det var jo lagretten, aviser og... ("Hva syns du om det?") Jeg følte meg nokså... motlaus. Det var jo bare negativt sagt om meg, ikke noe positivt. Alle ansiktene retta mot meg. Det var nedverdiggende. At de kunne gå såpass langt med et menneske uten at advokaten greip inn! Sitte der og diskutere at jeg gikk ut (fra skolen) med de karakterene... Og sitte der og analysere meg om jeg var dum eller intelligent... Å, herregud!"

Også andre kommer inn på at folk stirra på en, som Mathias: "Det var fullt hus hele tida. Men det verste var at alle folk stirra på meg hele tida, at jeg var den største og kraftigste. At de så på deg med et hatefullt blikk..."

Flere nevner avisene og det de skrev, som Åge: "Åh... Jeg blei dømt i X-ting, der er det plass til 250, pluss to benkerader til journalister. ("Hva syns du om det?") Det var jo spesielt ille fordi så mye personlige forhold innen familien blei trekt fram og referert i avisene. Det er jo helt sprøtt når det er andre mennesker innblanda sånn."

Det er som oftest svært personlige ting som kommer fram i retten, og disse ti syntes det var "nedverdiggende", "sinnsykt", "pinlig" osv. at dette kom offentligheten for øre - særlig når det i tillegg blir referert i avisene.

Men på den annen side er det noen, som nevnt, som syntes det var positivt at det var noen utenfra til stede:

Bjarne: "Ja. Jeg sa det at jeg ikke har noe å skjule. Derfor så mener jeg dørene bør være åpne. Og at det med

sikring kommer almenheten for øra, hva slags grunnlag dem har for å ilegge sikring. Og det tror jeg ikke psykiaterne likte så godt!"

De øvrige blant de 15 som ikke reagerte på at folk hørte på, gir forskjellige svar, som denne karen:

"Det var smikk fullt. ("Hva syns du om det?") Personlig hadde jeg ingen innvendinger mot det - jeg var likevel forhåndsdømt. Det var spørsmål om jeg ville ha dørene lukket mens de sakkyndige vitnet. Det kom jo litt frem om familien osv. Til det sa jeg nei, for jeg hadde ingenting å skjule."

Andre svar er ganske enkelt at de "ikke reagerte på det", at de "ikke tenkte over det", at det bare var ukjente i salen, så det var "greit nok". En var så "deprimert at jeg ikke reagerte noe særlig på det".

Blant de 11 som ikke hadde publikum til stede, svarer syv "nei" på spørsmålet - uten noen tilføyelser. To fikk døren lukket, en av dem var Otto:

"Nei, det holdt dem på å gjøre. Men det ~~ne~~kte jeg, så da tømte dem hele salen. Advokaten min sto på, da dem (legene) begynte med sitt. ("Hvorfor ville han tømme salen?") Det passer seg ikke da, at hele verden skal høre hva dem kommer med. Det er det ikke vits i."

At det også kan ^{ha} betydning for hva som kommer frem, med publikum til stede, blir understreket av Edvard:

"Ikke tilskuere - unntatt noen politifolk fra Politiskolen. ("Hva syns du om det?") Jeg syns det var bra at det ikke var publikum der, for da hadde jeg ikke kunnet angripe legene, sagt det jeg ville. Da hadde jeg kanskje blitt hemma."

At man føler seg liten og alene i en fremmed verden som tiltalt, er ikke særlig vanskelig å forstå. (For én beskrivelse av dette, om løsgjengere i retten, se Kalberg (1971:129-149).) Med publikum og presse til stede, blir ikke saken særlig lettere for mange. Særlig ille blir det når de sakkyndige vitner, med intime enkelt-detalyer som brettes ut for offentligheten.

Men dette bildet er ikke entydig. Noen syntes det var bra at pressen var til stede, dermed kom det frem "hvor lite" psykiaterne har å fare med. Det er altså offentlighetsprinsippets kontrollfunksjon som trekkes frem.

For det fleste virker det som om det var ett fett, de brydde seg ikke. Jeg vil anta at for mange av disse dreier det seg om en laissez-faire-holdning som er skapt av lovbruddet, fengslingen, varetekten, avhørene, observasjonen... De orker simpelthen ikke "ta igjen", de må få det hele på en slags avstand, komme inn i en mer eller mindre sløv døs hvor det er lite som betyr noe fra eller til. Overmakten har blitt for stor, de har resignert.

5.3. Legenes rolle

Men det er først og fremst legenes rolle som beskrives. Fangene ble spurt om de hadde tillit til legene, til deres arbeid som sakkyndige vitner i retten. Videre får vi høre om leger som sjelden eksponerer noen uenighet - og at det virker som om legene ser på den judisielle observasjonen og opptredenen i retten som rutine.

5.3.1. Tillit under rettssaken?

I sammenheng med spørsmålet om legene var enige seg i mellom i retten, ble de intervjuete spurt om de hadde like mye/lite tillit til dem begge.

Svarene fordeler seg grovt slik: Kun tre hadde tillit til begge psykiaterne, både under selve observasjonen og under rettsforhandlingene. To av dem ble ansett som sinnsyke og fikk ren sikring. Videre var det ti som hadde mer tillit til den ene (i varierende grad) enn til den andre, mens 13 hadde like lite tillit til dem begge (eller alle). Tre gir andre svar - "varierende tillit", "tenkte ikke særlig over det" - den tredje hadde ikke samtaler med noen leger over hodet og svarer: "Nei, jeg kjenner dem ikke, aner ikke hvem dem er". Ni fikk ikke spørsmålet stilt.

Vi skal se litt nærmere på svarene fra de 23 som enten ikke hadde noen tillit overhodet, eller som bare hadde tillit til den ene. (Det er bare disse som gir noen særlig utførlige svar.) Tilliten var heller liten. Bjarne som var kritisk og opprørt hele veien, sier det slik:

"Jeg hadde vel litt mer tillit til han (ene). Men jeg prøvde å svare like greit til begge, under observasjonen. Skjønner du hva jeg mener? (Den ene) virket litt mer menneskelig."

Dette er et forholdsvis typisk utsagn fra denne gruppen. Men det er dessverre litt uklart om de svarer på dette spørsmålet med utgangspunkt i rettssaken eller observasjonen. Noen skiller klart, som Georg:

"Ja, akkurat like lite tillit til begge. ("Men den gangen?") Da fikk jeg mest tillit til han (ene) før retts-saken."

- men da sprakk altså den tilliten. Markus som selv fikk lese rapporten, har dette å si: "Ja, tillit! Etter å ha gjennomlest det hele - lest rapporten - så var det ikke mye tillit igjen. Det var jo ikke mennesker jeg ville oppsøkt som psykiatere i fri tilstand. Det var lite å hente der.

Jeg fikk jo en slags tvil til den psykiatriske stand, jeg gjorde nok det."

Så da tiden for rettssaken kom, "var det ikke mye tillit igjen".

Uten at det fremgår direkte av materialet, vil jeg anta at mange som nok hadde (en viss) tillit i begynnelsen - under observasjonen - mistet denne tilliten i retten.

5.3.2. Legene - et team

Et interessant spørsmål er om legene eksponerer noen slags tvil om sine observasjoner eller konklusjoner, og videre om de uttrykker noen slags uenighet seg i mellom. Ellingsen (1985) opplyser muntlig at han i sitt grunnlagsmateriale finner liten slik tvil; legene virker for det første relativt sikre, og for det andre er de stort sett enige. Og det er vel også det retten ønsker. Retten ber om en ekspertuttalelse fra oppnevnte sakkyndige, en uttalelse som ut fra rettens interesse bør være mest mulig absolutt i formen, slik at retten kan bygge på den i sine videre avgjørelser. Hvilke problemer det kan skape når tvil en sjelden gang eksponeres, fremgår av Aftenpostens referat fra en rettssak (morgennummer 14.12.1984). I denne saken ble den tiltalte funnet ikke sinnsyk:

"Under hovedforhandlingen påpekte de to sakkyndige at de selv ikke var i tvil om sine konklusjoner, men de ville heller ikke utelukke at andre rettspsykiatere kunne komme til at tiltalte var sinnsyk i gjerningsøyeblikket. Denne uttalelsen foranlediget en lengre debatt mellom forsvareren og de to sakkyndige.

- Vi er langt på vei ute i rettsløsheten hvis et tilfeldig valg av sakkyndige skal avgjøre om en tiltalt er sinnsyk eller ikke, sa (forsvareren). Han fant det sterkt kritikkverdig at de sakkyndige i saken i "sin faglige fortreffelighet" overhodet ikke ga rom for tvil - når de samtidig fastslo at andre psykiatere kunne ha ment noe annet.

Forsvarerens antydning om at han ville ha begjært ytterligere sakkyndige oppnevnt hvis han på forhånd hadde hatt kjennskap til den faglige uenigheten blant psykiatere, førte til at lagmannen ba om en pause for å vurdere situ-

asjonen. Forsvareren begjærte etter konferanse med tiltalte saken utsatt. Retten trakk seg tilbake, men avsa kjennelse for at saken likevel skulle fortsette med de to oppnevnte sakkyndige."

Her oppsto problemer. Rettsvesenet har behov for en rettspsykiatri som fremstår som objektiv. Retten er nødt til å ha sikre og klare holdepunkter, som den kan bygge på i sine videre avgjørelser.

Men på den annen side er det nok åpenbart at faktisk uenighet, faglig usikkerhet, ønskes eksponert i retten - i den grad noe slik er til stede. Dette kan imidlertid ikke gå for langt. Hvis f.eks. alle (eller de fleste) var uenige, eller usikkerhet (nesten) alltid kom til uttrykk, måtte rettspsykiatrien rimeligvis avskrives som hjelpevitenskap for retten. Da ville grunnlaget for rettens videre behandling omkring skyld og sikring bli for dårlig. Følgen er kanskje at psykiaterne føler et slags forventningspress i retning av enighet? Og at rettspsykiatrien dels som en del av kontrollapparatet gir rom for å "bøye av" for et slikt press, og dels som fag gir rom for stor grad av enighet?

I den sivile del av psykiatrien er det ikke slik. Høyt kompetente fagfolk kommer i kontrollerte eksperimenter frem til ganske forskjellige resultater. Olsen (1982) går i sin magistergradsavhandling gjennom rundt 20 forskningsrapporter om emnet - og hun konkluderer (s. 96):

"Sammenfattende må en kunne si at muligheten for lik vurdering av forskjellige psykiatriske eksperter synes relativt lav. Ser en på diagnosen "alvorlig sinnslidelse" som en hovedkategori, vil jeg anta at det ville herske enighet rundt 60 % av tilfellene."

Hun understreker videre at enigheten blir langt mindre når det dreier seg om psykiatriske diagnostiske undergrupper. Det får konsekvenser for rettssikkerheten (s. 96):

"For spørsmålet om rettssikkerhet har disse opplysningene den konsekvens at en må stille seg kritisk til - og i

hovedsak svare negativt på - det spørsmål om det vesentlige grunnlag for rettssikkerheten overhodet er til stede. Vi vet nå at det ikke i liten utstrekning skjer en ulik vurdering av ellers like forhold, noe som i sin tur indikerer en heller liten grad av forutsigbarhet/forutberegnelighet."

Hvordan det er innen rettspsykiatrien, vites ikke. Ellingsen (1985) antyder at det neppe er særlig bedre. Han setter de bortimot optimale situasjonene eksperimentene som refereres hos Olsen (1982:92-96) er foretatt under, i kontrast til rettspsykiatrien hvor en opererer med ikke-psykiatriske diagnoser i høy grad og hvor det er lite - eller ingen - grunnleggende debatt om faget og dets diagnoser. Han skriver at det ser ut til at "sjelsevnediagnosene" rommer "alt og intet" og fortsetter (s. 202-203):

"Det er sannsynlig at sjelsevnediagnosene ville ha vist sin ubrukelighet i vanlig psykiatri. Kategorien hadde blitt så vid at den ikke hadde gitt noen anvisning på passende behandling. I rettspsykiatrien opplever ikke legene noen slik negativ feedback og kan dermed uforstyrret fortsette."

Rettspsykiaterne får liten feedback fra sitt eget fag, medisinen. Fra jussen og rettsapparatet får de feedback - en feedback som i hovedsak er positiv.

Fangene forteller

Noen særlig uenighet legene i mellom, var det lite av. Ifølge 29 av de 38 fangene var legene enige (eller i all hovedsak enige)¹⁾ seg i mellom i retten. Ti av disse gir ikke noen særlige utdypninger av sine svar, bortsett fra en som understreker: "Ja, de var ikke villige til å forandre på et komma en gang, jo."

¹⁾ "I all hovedsak" betyr at uenigheten legene i mellom ikke var av særlig strafferettslig betydning, f.eks. én lege mener at den observerte lider av både mangelfullt utviklete og varig svekkete sjelsevner, mens den andre finner bare mangelfullt utviklete sjelsevner.

I tillegg har vi syv (av de 29) som ikke merket noen uenighet, av den grunn at det bare var én lege som vitnet i retten:

Anders: "Det var bare en lege som sa noe i retten, det var han overlegen. ("Men konklusjonen var de enige om?") Det fikk jeg aldri vite noe om. Men det så sånn ut for meg at den ene karen ikke hadde noe han skulle ha sagt, han bare jatta med, på en måte."

I dette tilfellet var de to observerende legene fra det samme sykehuset og i et over/underordnet forhold til hverandre. Anders reagerer negativt på det.

Åge kommer inn på Den rettsmedisinske kommisjons rolle: "Ja, dem må vel ha blitt enige på sengekammerset. Det må dem jo, for dem må innom Den rettsmedisinske kommisjon først, er det ikke så?"

Det var kun i to tilfeller hvor uenighet av betydning kom til uttrykk i retten. Pål forteller: "Forskjellen var såpass stor at aktor dreiv (den ene legen) ut over sidelinjen, og (den andre legen) blei den dominerende rettserklæringen det blei tatt hensyn til. Fremdrevet av aktor. Det som jeg fikk sikring på, var at (den andre legen) og retten anså meg for å være en person med mangelfullt utviklete sjelsevner og at det var fare for gjentakelse. Og så sier (den ene legen) at han var i sterk tvil om jeg var en person med mangelfullt utviklete sjelsevner. Men det passet aktor svært dårlig. Så det skal sies til aktors fordel at han var svært dyktig."

Litt senere i intervjuet sier Pål: "Og hvis det var motsetning mellom psykiaterne, burde de oppnevne nye, for da er det jo noe galt... Lagretten må jo sitte og slå kron og mynt om hva for en de skal tro på."

Trond opplevde også uenighet. Han forteller: "De hadde to konklusjoner. Den ene psykiateren mente at jeg ikke

hadde vist meg som spesielt farlig, bortsett fra drapet. Da ble det en diskusjon mellom dommer, aktor og psykiaterne, og dommeren mente at lederen for teamet, (dr. NN), måtte få gjennomslag for sitt syn, at det var fare for gjentakelse. Begge var imidlertid enige om at jeg hadde mangelfullt utvikla og varig svekka sjelsevner. (Den ene legen) mente at det var en viss fare for gjentakelse av straffbare handlinger, mens han andre mente jeg kunne drepe påny."

Fire intervjuete svarer vet ikke og lignende ("vet ikke hva de prata om", "husker ikke, var dopa av tabletter"), mens to ikke fikk spørsmålet stilt (hvorav den ene ikke var tilstede i retten selv).

Det gir oss én tilbake, Leif gir dette svaret: "Nei, den ene, den kvinnelige, sa ikke et ord i retten. Det var den mannlige som leste opp. Han sa det flere ganger til meg at 'sikring, det får du ikke', og så står han der og leser opp, og så blir det sikring."

Konklusjonen blir at det - slik fangene ser det - sjelden eller så godt som ikke uttrykkes noen særlig tvil eller uenighet. Legene kan kanskje noen få ganger være uenige om spørsmål som er relativt ubetydelige for rettsavgjørelsene (som usikkerhet om den observerte lider både av mangelfullt utviklete og varig svekkete sjelsevner - eller bare én av delene).

Og i de to tilfellene der det var betydelig uenighet, gikk likevel saken videre. I det ene tilfellet ble den ene "drevet ut over sidelinjen", det ble i all hovedsak bare tatt hensyn til den andre legens konklusjoner - og i det andre tilfellet fikk "lederen" for temaet gjennomslag. I og med at han var "leder" ble han kanskje sett på som den med mest tyngde, den mest solide psykiateren?

Legene blir altså et team som arbeider seg frem mot enighet både i premisser og konklusjoner. Og hvis legene i

felleskap uttrykker tvil som på en eller annen måte er i strid med gjeldende rettspsykiatri, passer Den rettsmedisinske kommisjon på (se Ellingsen (1985:178-184) og Warberg (1978:69 flg)).

5.3.3. Rutinearbeid

Noen leger brukes som psykiatrisk sakkyndige svært ofte. I Ellingsens grunnmateriale fra 1980 er det særlig fire leger som går mye igjen - alle med 14 eller flere slike oppdrag i 1980 (det meste var 23 observasjoner på én lege i løpet av 1980).

Blant de "fire på topp" i denne intervjuundersøkelsen, finner vi de samme fire navnene. Disse fire hadde observert henholdsvis syv, syv, seks og fire fanger blant de intervjuete.¹⁾ Også de videre nedover på listen over antall observasjoner, er i all hovedsak de samme såvel i 1980-materialet som i intervjumaterialet.

Det er altså noen få psykiatere som går igjen. For dem utgjør judisielle observasjoner en mer eller mindre omfattende del av arbeidstiden og -innsatsen. Det må også bli en viktig del av inntekten - nesten et levebrød. Blir arbeidet en rutine?

En klar majoritet av fangene mener at det var rutinearbeid legene utførte, og at det var negativt for dem. Bare tre kommer inn på at det kunne være noen slags prestisje over arbeidet, som Johan:

"Prestisje, ja. ("Var det bra eller dårlig for deg?")
Dårlig. ("På hvilken måte da?") Ja, at de ville forsøke å mele sin egen kake. ("Og den kaken, det var...?")

1) Dette er minimumstall, ikke alle fangene husker navnene på legene. Videre opererer disse svært ofte "i par", slik at to og to av dem observerer den samme personen.

Det var sikring."

Hva Johan mener med prestisje, er jeg litt usikker på. Men han er antagelig av den oppfatning at legene kun ivaretar sine egne interesser; å få sikring på observanden. Andre leger kan ha andre interesser, slik Svein ser det:

"Ikke prestisje... Eller både-og. Både prestisje og rutine. ("Hvorfor prestisje?") Fordi atte... Jeg vet ikke hva jeg skal si... Hvis jeg var overpsykiater og fikk det tillitsvervet å vurdere en såpass viktig sak, så ville jeg gjøre det beste ut av det. 'Jeg er sjefspsykiater dr. (NN), jeg kan alt', det er klart at det går prestisje i det. ("Er det negativt eller positivt for deg?") Det er negativt, det er klart det. Vet ikke helt hvordan jeg skal forklare det der, jeg. Dem skal være best, 'det er vi som bestemmer' - sant?"

Svein tar det for gitt at legene ser på observasjonen som "en såpass viktig sak". Det er det heller få som gjør. Blant de 26 som mener det gikk rutine i arbeidet, er de aller fleste svært negativt innstilt til det. Det blir som en hvilken som helst vanlig jobb, en jobb det blir lagt lite engasjement og følelser i. Leif sier: "Ja, som en vanlig jobb... På sin måte."

Torbjørn: "(Den ene legen) sa at det var mye en 'fillesak'... Jeg fikk inntrykk av det var mye rutine. Kanskje han lettere prøvde å overtale meg med på den måten der."

Det ble sikring ut av "fillesaken". Markus sier det slik: "For meg virket det veldig som rutine, som det var om å gjøre å bli ferdig med det. ("Var det positivt eller negativt for deg?") Nei, slik det var for meg, så falt det negativt ut, at det bare var en jobb å bli ferdig med, at tidsfaktoren kom med i bildet på den måten, at en ikke bruker mer tid enn høyst nødvendig. Jeg vet ikke, men jeg tenker av og til etterpå at retten kjøper det uansett. Og

hvis du da ikke har en forsvarer som passer på, så kan retten svelge hva som helst. Og da sitter du der med en sikring på nakken!"

Forsvareren passet på i Markus' sak, han fikk ikke sikring.

Noen få mener det var positivt at det var rutine, som Jon: ("Hvorfor det?") Nei, for da spurte han om det som var til nytte både for meg og for retten, da. ("Da holder han en nøytral rolle?") Ja."

Jon fikk sikring. Det fikk også Otto: "Nei, dem har jo bare blitt satt til jobben sin. Det er rutine, det. ("Er det bra eller dårlig for deg?") Nei, det kan jeg ikke svare på. Dem har vel sin plikt, og den må dem vel bare følge. Det er vel riktig fra dems side. ("Hva da?") Nei, det er myndighetene som setter dem opp. Det er jo egentlig ikke dumme folk, de har jo sin jobb. Men fra vår side, så er det jo jævla dumt. Men det får en jo ikke gjort noe med, så..."

Det er også flere som mener det var uheldig at enkelte psykiatere gikk igjen og igjen. Geir forteller: "Jeg syns jo det er en dårlig ting at en psykiater som stort sett bare driver med dette her, som dr. NN, skal gå igjen fra sak til sak. Det kan fort bli for lite objektivitet ute og går. De blir for mye prega av det de driver med. Pluss at hvis de har en negativ erfaring med en som har gjort en viss forbrytelse, at de lett kan ta det med seg over til den neste. ("Altså ut fra forbrytelsen og ikke personen?") Ja. Så det er veldig uheldig at det er en psykiater som går igjen fra sak til sak, uansett hvor i landet det er."

Den siste gruppen på ni fanger fordeler seg på to som ikke fikk spørsmålet stilt, tre som svarer "vet ikke" og fire som kommer med andre svar som: "Legene er redde for å risikere bråk" og "Dem dreit i meg så lenge dem fikk

lønninga si".

Kort oppsummert kan vi altså si at legene, ifølge fangene, ikke inngir særlig tillit, de utgjør et team og ikke to selvstendige personer som kan være faglig uenige, og at de utfører et rutinearbeid som faller negativt ut for den som observeres. Noen prestisje ligger ikke i arbeidet.

Vi går nå ett skritt videre og lar de intervjuete fortelle om det legene^{sa} i retten, det bildet som ble presentert av fangene. Stemte dette bildet med det fangene trodde legene skulle gi?

5.4. Bildet legene ga

Et av spørsmålene lyder: "Da du kom i retten, og den rettspsykiatriske erklæring om deg ble lest opp da de sakkyndige vitnet - var det bildet legene ga av deg, det bildet du trodde de skulle gi?"

Leif svarer: "Nei, jeg visste ikke at de skulle gjørra det i det hele tatt. Leste opp hele fortida mi - jeg gikk ut av retten, jeg, nekta å være til stede. Ramsa opp alt fra fortida mi, sånn som en prøver å komme vekk fra. Det er som å bli dytta ned i den møkka en prøver å komme opp fra igjen, det."

Leif tilhører den halvparten på 19 som opplevde at legene ga et annet bildet av dem enn det de hadde trodd. Hele 12 av dem er spesielt negative.

Ytterligere 12 svarer at de ikke ble særlig overrasket over legene, fem av dem "hadde ikke ventet annet".

Seks fanger ¹⁾ kommer med forskjellige svar som "vanskelig

1) Den 38. var selv ikke til stede i retten.

å si", "alt gikk i surr den dagen", "husker ikke", "var omtåka, fulgte ikke særlig med". Steinar opplevde det slik: "Av rettssaken husker jeg nesten ingenting, for da hadde jeg fått noe medisiner av legen. Så jeg var endel omtåka."

En utlending kommer også blant disse seks. Hans opplevelse var: "Jeg vet faktisk ikke, så lite ble oversatt av hva den sakkyndige sa i retten. Jeg vet ikke." Utlendinger møter særlige problemer i strafferettsvesenet. For en beskrivelse av det, på grunnlag av intervjuer med utlendinger, se Kongshavn (1981:19-30). Om bruk av tolker i rettsvesenet generelt, se Falck (1984).

Tilbake til de 19 - halvparten - som svarer nei, legene ga ikke det bildet fangen, den tiltalte, trodde at legene skulle gi. For noen var bruken av leger overrumplende og uventet "hele veien". Anton svarer slik på spørsmålet:

"Jeg hadde ikke tenkt at det skulle være leger i det hele tatt. Jeg hadde trudd at jeg skulle blitt informert om det av min advokat. Jeg tror han var like forbausa som meg over at de kom."

Typiske svar er f.eks. Kjetil: "Nei, jeg hadde ikke regna med det derre der. ("Du hadde håpt på noe annet?") Ja, i og med at de sa at det gikk så bra, så hadde jeg håpt på noe bedre. Da de kom i retten, gjorde de kuending, vet du. Det ble et helt annet bilde."

Eldar: "Det var de negative sidene med meg det ble lagt vekt på. Det synes som det var det som telte i den sammenhengen der. De positive ble gjemt og glemt."

At "de positive sidene ble glemt", kommer mange inn på. Geir: "Nei, altså, jeg hadde ikke inntrykk av de ga noe bilde. De leste denne rapporten som var et resymé av mitt liv - med mest vondt og lite godt."

Bjarne: "Det som kom fram under samtalene, blei jo vrenget og vridd på etterpå. Alt betød noe annet enn det jeg egentlig hadde sagt, i rapporten dem la fram etterpå. Det bare hjalp meg ned i driten, for å si det sånn."

Noen var forberedt på en mer eller mindre negativ konklusjon fra legenes side - og svarer derfor ja på spørsmålet. Inge sier: ("Det var som venta?") Ja. ("Fortell litt om det?") Nei, det er ikke så mye å fortelle. Jeg blei tatt ut som en skikkelig jævel. Visste ikke hva jeg gjorde, liksom, mente de. ("Og det gjorde du?") Det gjorde jeg, ja. Dem vil jo fram til det som er jævligst, vet du."

Kun noen få, rundt 6-7, svarer "ja" uten særlig tilføyelser. Helge: "Ja, jeg må regne med det. Det var det vi hadde snakka om."

Otto, som hadde vært observert tidligere, sier det slik: "Ja. Det visste jeg jo fra før av. Det er jo det samma som kommer opp."

Oppsummeringsvis kan vi si at de fleste fangene er negative: Enten opplever de at legene gir et annet bilde enn det fangene trodde de skulle gi - og det bildet de observert prøvde å formidle - eller så er mange blitt så negative når de kommer så langt som til retten, at de "ikke venter annet" fra legehold.

På denne bakgrunn er det ikke særlig overraskende at vi får heller negative svar på spørsmålet: "Ble opplysninger du ga til legene brukt på en gal måte i retten?" ¹⁾ Av de

1) Spørsmålet "Hadde du gitt viktige opplysninger som ikke ble brukt i retten?" ga i svært stor grad samme type svar og behandles følgelig ikke særskilt her.

30 som gir svar på spørsmålet (åtte faller utenfor: fem fikk ikke spørsmålet stilt, to svarer "vet ikke", og én snakket ikke med leger over hodet), kan 17 karakteriseres som særlig negative. Særlig er det mange som mener at legene vrir og vrenger på det som er sagt under samtalene:

Bjarne: "Ja, det blei vridd og vrengt. Min betydning av ordene kom ikke frem. Det er som å lese Bibelen - hvor det samme stykket kan ha forskjellig betydning og støtte deg, alt etter hvilken stemning du er i."

Noen mener at opplysningene forsåvidt var korrekte nok, men som Svein sier: "De ble ikke brukt galt, men lagt fram på en gæli måte. ("Hvordan mener du?") Ja, sånn at det hele tiden skulle være negativt for meg."

Vi får altså høre den samme historien også på dette spørsmålet. Fangene mener å si én ting, legene tolker det til noe annet - observanden mener å ha gitt et nyanisert og variert bilde av seg selv, legene bruker bare det negative.

Noen forteller at de ikke ga særlig opplysninger - så legene hadde i grunnen ikke mye å bygge på:

Åge: "Jeg fikk som sagt ikke gitt noen særlig opplysninger, men... Jeg kan ikke si noe, egentlig, om det. Alle opplysningene de hadde, fikk de jo av politiet, så..."

Steinar: "Nei, jeg hadde jo ikke gitt noen særlige opplysninger til legene."

Men noen mener alt kom frem, alt som var sagt under observasjonen - opplysningene ble ikke brukt galt. "De var ikke noe urettferdige på den måten", ifølge Mathias. Halvard som "så vidt" slapp sikring, sier det på denne måten:

"Nei, jeg syns de tacklet jobben ganske fint. Men det som er beklagelig, det er samtalesystemet mellom legene og meg. Jeg hadde ingen peiling på hva det gikk ut på før det ble servert i retten. Så jeg visste ikke hva det gikk ut på før det var over. ("Så du ville gjerne ha lest erklæringen på forhånd?") Jeg ville gjerne visst hva det gikk ut på. I hvert fall sånn noenlunde. ("Hva var det særlig du ville visst?") Alt! Hele skjemaet, hvordan de hadde greid å finne ut at jeg var en sånn person. For da slapp jeg å drite meg ut i retten. Jeg hadde ingen utgangspunkt for å vite hvordan jeg skulle oppføre meg i retten. Jeg måtte derfor bare være den jeg hadde vært overfor de sakkyndige - under observasjonen, som i retten. Og da påstod de sakkyndige at jeg ikke hadde utviklet meg i det hele tatt. Men det hadde jeg gjort. Jeg måtte stå i retten og spille så ressurs svak som de sakkyndige hadde møtt meg."

Denne historien understreker kanskje nok en gang hvor lite legene - og retten - "trenger inn i" den enkeltes skjebne og sinn. Litt lenger ute i intervjuet sier Halvard, etter at han hadde fortalt hvordan han og advokaten hadde lagt opp forsvaret, og jeg spør om dette ikke var et høyt spill: "Høyt spill, ja?! Og det var et spill, fra begynnelse til slutt."

- et spill hvor innsatsen er svært høy og mulighetene til gevinst svært små, og et spill hvor det er heller få av de tapende som kjenner de avanserte og vanskelige spillereglene. Det er juristenes og medisinerens verden og forståelse som angir reglene. Den siktede/ tiltalte har en forvirrende og maktesløs rolle og opplever at hans syns- og standpunkter har liten eller ingen innflytelse.

5.5. Hjulpet eller sveket?

På denne bakgrunn er det ikke særlig oppsiktsvekkende at kun to følte seg hjulpet av legenes innsats. Bjarne

beskriver hjelpen slik:

"Jeg føler jo... en... Det var en snev av hjelp i og med at jeg ikke fikk mer enn fem års sikring, og at dem bare satte mangelfullt utvikla sjelsevner. ("Hva ville alternativet vært?") Det ville vært varig svekka sjelsevner, ikke sant?"

Jon mener det var til fordel for seg det han fortalte til legene under observasjonen: ("På hvilken måte til fordel?") Hvis jeg ikke hadde hatt de sakkyndige legene til å legge det fram, så trur jeg at jeg hadde fått en del strengere dom."

I tillegg kommer ytterligere to som svarer at de dels følte seg hjulpet, dels sveket - både-og. Ti fanger gir forskjellige svar, svar som varierer fra sterk for-dømmelse, som Finn: "Nei, jeg bare følte at dem gjorde en jobb for aktoratet, som dem var oppnevnt til. Det var en del av rettssaken mot meg. Det eneste var bitterhet, det følte jeg hele veien."

- til mindre følelsesladde utsagn som Øyvinds: "Jaaa... Jeg vet ikke. Jeg følte at de var nøytrale."

En fikk ikke spørsmålet stilt; det gir oss 23 igjen som enten svarer at de følte seg sveket (ni i alt) eller i det minste ikke hjulpet (i alt 14). De som ikke følte seg hjulpet - men som heller ikke ville bruke et så sterkt ord som "svik", begrunner det slik:

Anders: "Jeg hadde ikke hjelp av dem. ("Men sveket - ikke det heller?") Nei, for hele tida var dem på politiet si side, hele tida var dem mot min person, så... det fikk jeg jo inntrykk av. Så sveket kan jeg jo ikke si jeg blei."

Kjetil: "Jeg blei i hvert fall ikke hjulpet. Jeg fikk jo sikring på grunn av uttalelsene fra dem. Det var

jo ingen som hadde regna med at jeg skulle få sikring. Det var legene som fikk i stand det."

Trond: "Ah... Jeg følte meg ikke hjulpet. Men heller ikke sveket - jeg ante jo hvilken vei det gikk. Jeg visste at de ville ha sikring på meg."

De ni som følte svik, kommer med svar som Geirs: "Sveket. Jeg følte det at her var ingen hjelp, at dette var politifolk som ville ha meg dømt og ferdig med det."

Andre svar er: "Sveket. Med stor S", - og: "Jeg følte meg enormt sveket", - eller rett og slett: "Sveket!" Edvard anklager legene på følgende måte:

"Nei, jeg følte meg sveket av legene, for de sa at de ikke skulle legge ned påstand om sikring, det sa han, han (ene legen). Han bløffa, for å holde meg der... Han sa det rett ut: 'Du er en høyst normal ungdom, ikke sinnsyk og mangelfullt utvikla eller varig svekka sjelsevner' - det sa han etter første gangs besøk."

Bitterheten er stor mot legene, selv om det i Edwards tilfelle ikke ble sikring. Men det var ikke legenes fortjeneste.

5.6. Oppsummering.

Gjennomgående møter vi igjen en negativ holdning til legene. Igjen og igjen er det psykiaterne som "nedlegger påstand om sikring", som "vil ha sikring" på en. Og den ene psykiateren er sjelden noe bedre enn den andre - i hvert fall ikke når det kommer til stykke, det vil si til rettsforhandlingen. Da er legene så godt som alltid enige seg i mellom, mange av dem "vrir og vrenger" på det fangen har fortalt, alt blir endret til det verre. Så selv om fangene kan ha møtt hyggelige og interesserte leger under selve observasjonen, opplever mange av dem et

svik når saken skal opp til doms. De fleste syns "svik" er et for sterkt ord, men hjelp var det så avgjort heller ikke. Noe positivt resultat ble det for de aller, aller færreste.

Juristene går lettere fri for kritikk enn psykiaterne. Juristene har en definert plass i systemet, mens legenes rolle opprinnelig er en annen: som omsorgsmennesker, lindrere og behandlere - og ikke som "aktors sterkeste kort" slik de blir som rettspsykiatrisk sakkyndige. De trer altså ut av sin egentlige rolle som leger og inn i en annen; noe som skaper svært sterke reaksjoner hos dem som observeres.

Kap. 6. PERSONVERN?

6.1. Komparentopplysninger

Ved siden av selve samtalene, som utgjør det viktigste element under den judisielle observasjonen, brukes også en rekke andre kilder for å få fastslått den siktedes mentale tilstand. Røstad (1974) skriver:

"De sakkyndige gjennomgår til bruk for sin undersøkelse saksdokumenter og innhenter opplysninger om observandens slektsforhold, skolegang, arbeidsforhold, kriminelle karriere etc." (s. 226).

Deretter understreker Røstad at samtalene "utgjør det sentrale ledd i observasjonen" og fortsetter:

"Ofte har de sakkyndige også samtaler med nære slektninger, og undertiden søker de opplysninger om ham gjennom korrespondanse med nærstående."

I tillegg er det vanlig å innhente opplysninger fra behandlende sykehus og leger - foruten eventuelle tidligere rettspsykiatriske erklæringer. (Se også Ellingsen (1985:23-24).)

Hvilke regler gjelder for innsamlingen fra alle disse ulike kildene? Eitinger og Retterstøl (1976) skriver (s. 34):

"Den sakkyndige har (...) ikke adgang til å innhente opplysninger fra andre sykehus, skole, arbeidsgiver osv. om en observand, med mindre denne gir sitt samtykke til det, og det er opplyst i henvendelsen at det gjelder en judisiell observasjon" (uth. her).

Observanden skal samtykke - om det foregår skriftlig eller muntlig er i prinsippet uten betydning. Observandens tillatelse trenges ikke for legenes samtaler med venner, familie o.l.

I dette kapitlet spørres de intervjuete om det ble innhentet opplysninger om ham andre steder fra, om han eventuelt ga samtykke til dette og hva han synes om innhentingen.

6.2. "De visste veldig mye"

26 svarer at legene hadde innhentet opplysninger andre steder fra, ni var litt usikre - eller de svarer at legene kun hadde snakket med kona eller lignende, mens bare tre svarer nei på spørsmålet.

Og hvor var det legene gikk, hva slags opplysninger hentet de inn? "Nei, det var skolesituasjonen bl.a. Fra arbeidslivet, hvordan jeg hadde klart meg der. ("Fra sykehusene (hvor han hadde vært tvangsinnlagt)?") Ja, de fikk papirene fra XX, da. ("Familie osv...?") **J**eg har ikke familie. Men jeg har vært gift og skilt to ganger, så..."

Lignende svar kommer fra mange. Legene undersøker skole, arbeidsgiver, sykehus, familie, venner. Det kan være til dels ganske omfattende undersøkelser:

"Ja, i hvert fall etter at jeg kom til (et psykiatrisk sykehus hvor observasjonen ble foretatt), da forstod jeg det sånn at de hadde foretatt ganske mye undersøkelser. Jeg fikk vite at min mormor hadde vært sinnsyk, og at min mor hadde vært arrestert og nesten hadde vært sinnsyk."

Svein: "Ja, det er jeg helt sikker på. De visste jo omtrent alt om meg."

Men helt sikre på hvor legene henter alle disse opplysningene fra, det er på langt nær alle:

Inge: "Det har de nok gjort, for de visste veldig mye."

("Hvor fikk de alt fra, vet du det?") Aner ikke."

Det blir en prosess som foregår over hodet på mange.

Av de 38 svarer altså 12 nei på spørsmålet om legene hadde innhentet opplysninger andre steder fra - inkludert de litt usikre.

På spørsmål om de hadde gitt noe samtykke, tillatelse, til at legene kunne innhente opplysningene, fordeler svarene seg slik blant de 26 som blir igjen: To svarer "vet ikke", "ikke godt å si", mens hele 14 sier at de ikke hadde gitt noen tillatelse - noe legene altså ikke tok hensyn til. På den annen side ga ti fanger tillatelse, men flere av dem tar viktige forbehold:

Leif: "Dem henta alt, samla alt dem kunne få ut. Uten tillatelse. Utenom skolepapirer, da måtte dem ha tillatelse. ("Ga du dem tillatelse da?") Jada. ("På hvilken måte da?") Ja, han skreiv det ned sjøl, da, og så skulle jeg skrive under bare."

Johnny: ("Ga du samtykke?") Ja, det var mens jeg lå på XX sykehus. Men da var jeg så dopa på medisiner at jeg ikke visste hva jeg svarte på. Jeg fikk jo morfin, da, mot smerter og greier."

Det virker som om noen av fangene ikke helt har visst hva de gjorde da de ga tillatelse. Enkelte sier kanskje ja og ha og føler at innflytelsen er heller liten. Johnny forsetter:

("Hva syns du om det at det blei innhenta opplysninger om deg andre steder fra?") Nei, det syns jeg var litt dumt. At de bare kunne gå i forskjellige arkiver og hente opplysninger om meg. Men det hadde de vel gjort i alle tilfelle. Det er jo litt skummelt, på en måte. ("Hvorfor det?") Akkurat som Gud og hvermann kan gå i arkivene. En føler seg jævlig hjelpeslaus."

6.3. "De snuser fram den gamle dritten"

24 fanger ble spurt om hva de synes om det at legene innhenter opplysninger. Nøyaktig halvparten, 12, er negative, ni er positive, mens de tre siste kommer med andre svar, som Nils som ikke hadde blitt spurt om noen tillatelse:

"Hvis en nekter, så er det mistenkelig, og hvis du ikke nekter, så kommer papira på bordet. Men jeg hadde ikke så mye å skjule jeg, altså."

De ni positive gir varierte svar. Noen sier ganske kort at det var OK, at det var greit. Eilert kommer med tilføyelsen: "Jeg var jo interessert i å komme til bunns i disse problemene." Noen tar forbehold, f.eks. Fredrik som syns det var OK at de sjekket sykehus:

"Men alt det andre, det er bare... Herregud! Hvordan og hva på skolen, det har jo veldig lite med det å gjøre. Det at jeg var bråkmaker på skolen, det var noe dem greip fatt i, vet du."

For Oddvar var det på en helt annen måte: "Det var helt fint, det. På skolen var det ingen problemer, jeg hadde gode karakterer. Når jeg har klart vanlig skolegang, så må jeg være normal, vet du."

Det ble nå sikring like fullt. Bendik som "bare" fikk vanlig straff, kommer med dette hjertesukket: "Jeg har plettfri vandel, jeg. Men du vet åssen du er. Du kom kanskje opp i en slåsskamp for ti år siden, og så kommer det opp i retten. Det er jo så sykt det der."

De som er negative, kommer med slike svar:

"Jeg likte ikke det, jeg, på grunn av det at når... Fordi et menneske har kommet i en krise- eller konflikt-

situasjon i samfunnet, da er man jo litt stressa. Da b de man blitt mer beskytta, etatene burde beskytte meg. De burde sagt at 'han var jo sjuk', at 'han har vært i en konfliktsituasjon'. De skal ikke vise sånn i retten. Det er jo etatene som skulle hjelpe meg, som fikk sikring på meg. Det strider mot all logikk. Det er et voldsomt viktig tema. De skal ikke forverre problemene mine og dømme meg. Der er det misligheter på personvernet."

Svein: ("Hva syns du om det at de innhenter opplysninger andre steder?") Jeg syns det er helt vanvittig, det skulle ikke gå an i det hele tatt. ("Hvorfor ikke?") Nei, det er mye i ditt liv som du ikke vil at andre skal vite. De snuser fram den gamle dritten, den du er ferdig med. Det fins ikke noe mer umenneskelig enn psykiatere. Du må kunne bli ferdig med det gamle etter hvert."

Kontrasten til en vanlig lege blir særlig sterk i det som Svein forteller. Den vanlige legen kan gjerne vite alt, også om egen og familiens fortid, han skal hjelpe. Rettspsykiateren har en kontrollfunksjon, ens fortid blir brukt mot en, de "snuser fram den gamle dritten".

Ikke bare bruker legene ens fortid mot en, mange fanger har ikke engang oversikt over hva som kommer frem, f.eks. fra familien, slik Rune forteller:

"Jeg går ut fra at de har snakka med familien. ("Syns du det er OK?") Nei. ("Hvorfor ikke?") Nei, fordi det blir altfor personlige forhold. Dem har jo vært med på tvangsinnleggelse, ut fra deres personlige syn på meg. ("...som ikke stemmer med virkeligheten slik du ser det?") Jeg veit jo ikke hva dem har sagt."

Rune var ikke alene om å mene at avgjørelser blir tatt

over hodet på en. Igjen får vi høre om avmakten - på alle trinn i prosessen. Noen får ikke vite hva som er sagt, andre får ikke vite hvem som har sagt noe:

Trond: ("Hva syns du om det at de innhenter opplysninger?") Jeg mener det er helt forkastelig fordi vedkommende det gjelder - og i stor utstrekning hans forsvarer - mister kontrollen med det som skjer. Jeg har ingen garanti for at psykiaternes intervjuobjekter utelukkende består av venner av meg. Det kan jo godt hende at folk jeg på ett eller annet tidspunkt har vært i trottene på, vil sluke en slik intervjumulighet og benytte sjansen til å ta hevn. Hverken jeg eller min forsvarer fikk vite hvem som dekket seg bak psykiaternes opplysninger i retten - og i rapportform. Forsvareren ville vite hvem kildene var, men det ble avvist av hensyn til taushetsplikten. Psykiaterne sa også at det ville svekke psykiaternes rolle i fremtiden om de ikke kunne garantere full beskyttelse av sine kilder. Det forteller jo en hel del om hvor råttent det rettspsykiatriske opplegget er her i landet."

Nå ville neppe Trond forlange at legene bare skulle snakke med gode venner, men han blir oppbrakt når han ikke får vite hvem som sier hva og i praksis blir fratatt muligheten for kontroll og korreksjon. Det blir en skjult prosess hvor en er fratatt de kontrollmulighetene som ligger i straffeprosessen som har strenge krav til bevisenes styrke.

6.4. Oppsummering

Det virker som om fangene - de siktede, observerte og tiltalte - i svært liten grad opplever at de har muligheter til kontroll og korreksjon. Da er det heller ikke underlig at mange syns det er helt OK at legene graver frem ting som taler til ens fordel, mens de samtidig kan synes det er forkastelig at de "snuser fram den gamle

dritten".

Videre virker det som om en del leger ikke tar det absolutte kravet om samtykke fra observanden særlig alvorlig. Derved utleverer sykehus, skoler, sosial-etater osv. opplysninger som de ikke skulle gitt. Dette er det all grunn til å rope et varsko om. Konsekvensen blir at man ikke lenger kan stole på sin behandlende lege, sin sosialarbeider. Det kan slå brutalt tilbake på en mange år senere. Personvernet blir uthult. Er det slik at rettssikkerheten står i veien for legenes ønske om en adekvat undersøkelse? "Må" andre kilder brukes på denne måten når den som observeres er lite samarbeidsvillig, forteller lite selv?

Domstolen burde være stedet hvor slik rettssikkerhetsgarantier blir passet på. Ingen av fangene forteller at dommeren - eller andre i retten, som forsvareren - har stilt legene spørsmål om dette. Det må blir en total overkjørsel.

Kap. 7. DIAGNOSER OG PROGNOSE

7.1. Innledning

De mest brukte diagnosene i rettspsykiatrien er "mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner". Videre blir noen diagnostisert som "sinnsyke". Dessuten er det i svært mange tilfeller konkludert med "fare for gjentagelse" i følge legene.

Dette kapitlet er bygget opp slik at vi først får høre fangenes syn på sjelsevnediagnosene, diagnoser de er svært opprørt over - og hvordan de selv forstår disse diagnosene. Fangene forteller også om synet på prognosen "fare for gjentagelse" - før vi får høre om fangens eget selvbilde. Avslutningsvis drøfter jeg hvilke konsekvenser observasjonen, diagnosene, prognosene og sikringen kan ha for fangenes syn på leger generelt.

7.2. Sjelsevnebegrepene

Eitinger og Retterstøl (1976 og 1984) sier om diagnoseparet: "Begrepene mangelfullt utviklete og varig svekkete sjelsevner er rent juridiske konstruksjoner" (s. 48 og 63). De er altså "oppfunnet" av jurister - dog i intimt samarbeid med medisinere (Ellingsen (1985:109 flg.)). Dette har ført til problemer for legene. Eitinger og Retterstøl (1976) skriver videre:

"Selv om det i forarbeidene til lovens utforming¹⁾ har vært en del forutsetninger om hvilke tilstander som

1) Den någjeldende sikringsparagraf med tilhørende rettspsykiatriske begreper, ble vedtatt i 1929.

skulle regnes under disse begrepene, har først den senere utvikling og tradisjon ført til et noenlunde enhetlig bruk av disse begrepene i rettspsykiatriske erklæringer" (s. 48-49).

"Noenlunde enhetlig" - legene har altså fortsatt problemer. Disse begrepene har da også vært under sterk kritikk. Eitinger og Retterstøls konklusjon er at sjelsevnebegrepene er "en betegnelse som etter hvert er blitt så alvorlig belastet at den snarest mulig bør forandres" (1976:51 - en oppfordring som blir gjentatt i 1984-utgaven).

Hvilke tilstander fanges så opp av dette begrepsparet? Odd Steffen Dalgard (1966) og Hans Jacob Stang (1966) gjorde hver for seg en undersøkelse av dette. Eitinger og Retterstøl (1976) oppsummerer Dalgards og Stangs konklusjoner slik (s. 49):

"Grovt sett kan man si at den rettspsykiatriske konklusjon 'mangelfullt utviklete sjelsevner' svarer til diagnosene psykopati, oligofreni og seksuelle perversjoner, mens konklusjonen 'varig svekkete sjelsevner' hovedsaklig svarer til alkoholisme og narkomani med følgetilstander, organisk hjernelidelse og i noen tilfelle nevrose." 1)

1) Ifølge Eitinger og Retterstøls egen fremmedordliste bakerst i boken (1976:198-205), defineres disse forskjellige tilstandene slik: Psykopati, mangelfull harmoni av sjelelivet, oftest utviklet på grunn av medfødte anlegg og/eller avvikende oppvekst-situasjon; avvikende sjelsegenskaper, som individet eller samfunnet lider under. Sosiopati, defineres ikke i fremmedordlisten, men på s. 76 sies det at brukes om 'antisosiale og asosiale personligheter'. Oligofreni, åndssvakhet, psykisk utviklingshemning. Perversjon, avvik. Alkoholisme og narkomani, defineres ikke. Organisk hjernelidelse, defineres ikke. Nevrose, nervøs lidelse av ikke-sinnsykelig natur, som regel forårsaket ved konflikter i livssituasjoner (ytre konflikter eller indre konflikter mellom motstridende bevisste eller ubevisste tilbøyeligheter). Alle disse tilstandene behandles utførlig i boken. I 1984-utgaven brukes de samme definisjonene i en tilsvarende fremmedordliste.

Dette var noen ganske få ord om psykiaternes syn på sjelsevnebegrepene. Hva mener så de som står på den andre siden og får disse merkelappene på seg?

7.2.1. Stigmatisering

Stigmatisering kan forstås som "stempling" - i negativ forstand. Fangenes dom er så godt som samstemmig: De opplever det som svært negativt og som et stempel å få diagnosen mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner.

De sier det er et stempel - de sier det er et krenkende skjellsord, at de opplever seg som å bli utskjelt for å være åndssvake, unormale, idioter, tullinger, gale, sinnsyke og evneveike. Stempelet karakteriseres som stygt og som en spott fra samfunnets side. Det er sterkt belastende, også fordi folk bare får høre negativt om en og fordi en blir sett på som farlig.

For noen er det vanskelig og ømtålelig å ta opp under intervjuingen. De svarer unnvikende og mumlende og synes ikke det er lett å fortelle intervjueren hvilken konklusjon legene kom med.

"Varig svekkete sjelsevner" sees på (om mulig) som enda verre enn "mangelfullt utviklete". For de 20 som enten fikk denne diagnosen alene eller sammen med mangelfullt utviklete sjelsevner, blir det en enda sterkere belastning. "Varig svekka" oppleves av noen som en mer endelig dom:

Bjarne: "Fordi når du har mangelfullt utvikla, så kan du forandre sjelsevnene dine, men det kan du ikke når du har varig svekka. Det er sånn jeg har finni ut dem mener det."

Også jurister og medisinere kritiserer begrepsparet og mener det virker stigmatiserende og krenkende (se f.eks.

Wilberg (1970:21-22), Schwenke (1970:111), Bratholm (1980:552), Eitinger og Retterstøl (1976:51), Warberg (1978 b))

Eitinger og Retterstøl (1976) understreker at "sjelsevner" ikke må "betraktes som synonymt med intelligens". Denne understrekningen ser ut til kun å nå de mer akademiske kretser. Fangene ser ganske forskjellig på det.

Finn: "Nei, jeg er helt i mot uttrykket. Skal du gå ut fra uttrykket, så er du helt stakk stein idiot. Er du mangelfullt utvikla og det der, så skulle du tru at du ikke var i stand til å ta eksamen, for eksempel, eller ta en avgjørelse, eller... Sånt ser jeg det!"

En massiv og kraftig avvisning fra fangene. Stempelet er kraftig, og det sitter, slik det også gjorde i 60-årene (Mathiesen (1965)).

7.2.2. Fangenes forståelse av "sjelsevner"

Hvordan forstår så fangene dette begrepet, den diagnosen de har fått pådyttet seg? Jeg har delt fangenes forståelse og analyse i tre grupper: Den ene gruppen består av de 19 som finner begrepsparet uforklarlig, den andre gruppen består av de 12 som mener at diagnosen kan passe på alle, mens den tredje gruppen består av fire fanger som mener at diagnosen kan passe på noen, men ikke på dem selv.

Disse tre måtene å forstå og analysere på fra fangenes side, er selvfølgelig ikke gjensidig utelukkende. I alt 14 er rubrisert i bare én gruppe, ni i to og én i alle tre. Tilsammen faller 24 av de 38 intervjuete i én eller flere grupper. De 14 resterende er holdt utenfor i denne sammenhengen.

Fangenes måte å se sjelsevnebegrepet på sier noe om rettspsykiatrien. Men det kan også si noe om fangenes måter å beskytte seg på, mot noe som oppleves som et kraftig og ritualisert overgrep mot selvfølelsen. Hele veien er det

først og fremst krenkelsen som er fremtredende og som de intervjuete er mest opptatt av.

"Et stort sekkebegrep"

Halvparten av fangene, 19 i alt, har vanskelig for å forstå sjelsevnebegrepets innhold.

Leif: "Lurer på om de veit hva det står for, jeg? Hvor finner du de uttrykkene henne - i hvilke bøker?"

Trond: "Jeg har ganske enkelt fått et stempel som en figur med mangelfullt utvikla sjelsevner. Men bortsett fra at det er en legalisert forhåndsdom i 15-20 år - utover den vanlige straffen - vet jeg egentlig ikke hva diagnosen innebærer. Det må jeg ærlig bekjenne!"

Leif og Trond er typiske representanter for denne gruppen. Og når fangene spør hva "sjelsevner" er, får de ikke noe svar:

Georg: "Hva er det for noe, da? Det kan ingen gi et svar på, hva det er for noe."

Geir: "Altså, jeg må si at jeg til den dag i dag ikke har fått forklart hva mangelfullt utvikla sjelsevner betyr."

Flere sier det samme: de har spurt de sakkyndige om hva som ligger i begrepene, uten å få noe tilfredsstillende svar. Enkelte hadde egne teorier om hvorfor det var så vanskelig å få vite det. Pål svarer på spørsmålet om hva han syns om sjelsevnebegrepet:

"Nei, jeg har faktisk ikke noen mening om det, for jeg vet ikke hva som ligger i det. Psykiaterne er vel sjøl ikke enige om hva som ligger i begrepet."

En med universitetsbakgrunn og med mangelfullt utviklete sjelsevner, har disse betraktningene. Han fikk selv ikke sikring:

"Første reaksjonen min, det var: 'Helvete, hva er det nå som er galt med meg?' Selve uttrykket lyder jo veldig stygt. Det må være et veldig stort sekkebegrep som de med fordel kunne tatt vekk. Det er jo ikke noe vitenskapelig begrep så vidt jeg har skjönt. Det må være noe som er skapt for rettsbruk, sånn føler jeg det. Jeg tror ingen vitenskapsmann ville innført et slikt begrep som definisjon på en tilstand, som en karakteristikk av en sykdom. ("Er det et belastende uttrykk?") Jeg tror nok mange vil oppleve det som det. Det kommer litt an på en sjøl. Med min bakgrunn - jeg har tenkt litt på det - så opplever jeg det som et stort sekkebegrep. Jeg tar det ikke tungt nå lenger. Men jeg liker det ikke, det er et stygt begrep."

Begrepet er skapt "for rettsbruk". Eilert trekker også frem det: "Det er jo egentlig juridiske begreper som er tatt inn i systemet for at de sakkyndige skal få noe å henge hatten sin på."

Johan: "Det er bare en klisjé de bruker for å få sikring på deg. Det er ikke noe annet."

"En klisjé", "noe å henge hatten på", et uvitenskapelig sekkebegrep. Sjelsevnene er aldri definert teoretisk (Ellingsen (1985)). Ellingsen lurer tvert imot på om de rommer "alt og intet". Fangene sier det samme.

"Nitti prosent av befolkningen hadde vel fått det der..."

Tilsammen 12 fanger mener at sjelsevnebegrepene passer på alle - på vanlig folk - og at en er i godt selskap. De mener altså at begrepsparet er såpass vidt og utflytende at noen hver ville blitt fanget opp av det, såfremt de hadde blitt undersøkt av rettspsykiatrisk sakkyndige. Anders har sågar fått faglig støtte for dette synet:

"Jeg spurte en psykolog som holdt et foredrag her (på Ila) en gang, om hva det var for noe. Ja, det var ikke bare jeg som lurte på det. Og han sa at mangelfullt utvikla, det var vi alle sammen. Og det har han jo rett i - vi er jo ikke alle likt utvikla. Noen er skarpe på et område og blotta på andre. For eksempel jeg har greie på motorer, men ikke særlig greie på psykologi, mens han ikke har særlig greie på motorer. Han sa at det aldri skulle vært lov å bruke det uttrykket."

De fleste i denne gruppen ser på legenes stempling som noe automatisk, noe som skjer når det er rettspsykiatere i bildet:

Kjetil: "For nitti prosent av befolkningen hadde vel fått det der hvis de hadde gått gjennom en sånn test."

Man har ikke mye sjangs, ifølge Inge: "Det var bare å få meg dømt. De skal få fram om du har mangelfullt utvikla sjelsevner - eller varig svekka sjelsevner. Uansett. Om det hadde vært deg eller en betjent eller kongen, så hadde det vært mangelfullt utvikla sjelsevner."

Det er ikke bare betjenter og konger en ville vært i selskap med om rettspsykiaterne hadde dukket opp:

Eilert: "Vel, altså, jeg har lest litt omkring dette her med mangelfullt utviklete og varig svekkete sjelsevner, og jeg har jo tenkt mer at det er mange ute i samfunnet som ikke er straffa, som kunne komme inn under en slik beteg-

nelse. Det er jo en betegnelse som blir satt på et menneske og som ikke er så artig. (...) Nei, jeg tar det med ro, det med varig svekkete sjelsevner. Det fikk jo Hamsun også!"

Trond: "Jeg vet ikke hva det egentlig innebærer. Jeg pleier å si at jeg er i godt selskap - Hamsun fikk samme etikett."

Hamsun kan være god å ha. Mathias benytter sjansen til å ta igjen overfor legene: "Hvis noen spurte meg om hva jeg synes om han psykiateren, så ville jeg si at han hadde varig svekkete sjelsevner. Stillferdig og distré type og i det hele tatt. Plutselig drømte han seg bort og så ut av vinduet..."

Ellingsen (1985) konkluderer etter sin gjennomgang av alle 1980-erklæringene (s. 201-202):

"... at kasuistikkene viser at sjelsevnediagnosene i praksis har et vidt nedslagsfelt når det gjelder avviksbeskrivelene:

- Vi ser store variasjoner i avvikenes grovhet.
- Avvikene går i diametralt motsatte retninger hva avvikenens meningsinnhold angår.
- Sjelsevneavvikene påvises på basis av alt fra enkeltstående kriminelle handlinger til det som presenteres som massive avvikstilstander.
- Avvikene påstås på bakgrunn av karakteristikker som varierer sterkt i målbarhet og verdifrihet. Vi ser alt fra presise resultater fra nevrologiske resultater til subjektive formidlinger og tolkninger av observandens oppførsel under observasjonen."

Som vist i kapittel 2 - om jus og tall - får rundt ni av ti observerte en sikringsbetingende diagnose. Ellingsen skriver at sjelsevnediagnosene ser ut til å fange opp "det meste". Fangene sier det samme. Det eneste fangene har til felles, er at (nesten) alle har begått alvorlige lovbrudd. Er lovbrudd kriterium på "sjelsevner"? Ellingsen trekker i sin avhandling frem flere erklæringer der den aktuelle kriminelle handlingen "gjøres til det

avgjørende eller eneste kriterium for diagnosen" (s. 166 flg.). Hvis det er slik, illustrerer det svært godt hvilken rolle de sakkyndige legene er tillagt: som premissleverandører for særkontroll for det første og for det andre hvor vide rammer de har; systemet krever kontroll, men kan ikke gå utover visse forholdsmessighetsbetraktninger uten å trekke inn medisinen. Legene er gitt vide rammer, de følger opp i tråd med forventningene.

Geir: "Mitt inntrykk er at når de ikke kan forklare en forbrytelse, så setter^{de} på "mangelfullt utvikla sjelsevner". Men jeg vet jo ikke hva det innebærer, det sier ingen ting. Og det er jo blitt et skjellsord - til de grader, egentlig. ("Skjellsord, fra hvem sin side?") Nei, blant menigmann. Og blant fanger, der er det: 'Nei, har du mangelfullt utvikla, da?' ("Da kan en ikke regnes med?") Nei, da er det noe alvorlig i veien med deg. Det er blitt et uttrykk det der, du sier det f.eks. hvis du får et avslag på noe, så sier du at ledelsen må være mangelfullt utvikla. Så det er blitt et skjellsord."

"Når det ER varig svekka sjelsevner..."

Sikringsfanger er som folk flest. Noen av dem mener at det finnes mennesker som er farlige for andre. Dessuten tror også noen av dem på psykiatri og ekspertise - og på de begrepene som blir brukt. Men de kjenner jo seg selv, det blir vanskelig å akseptere slike merkelapper på en selv. Særlig vanskelig blir det når merkelappene er reservert en liten, tilsynelatende farlig del av lov- bryterne. "Jeg er jo ikke slik..."

Det er få av fangene som forstår diagnostiseringen på denne måten - bare fire i alt. Det er påfallende få, og det illustrerer nok en gang hvor liten tiltro fangene har til de sakkyndige legenes virksomhet.

Eldar er en av disse fire. Han sier om sjelsevnebegrepet: "Jeg skjønner den altså ikke. Og det har jeg god grunn til og. Med det som har skjedd med meg. ("Hva mener du?") Jeg mener det at når de kan dømme meg til fem års sikring, så er hele begrepet uforståelig for meg. (...) Sånn som jeg opplever det med sikring og det med sjelsevner, så opplever jeg det som det samme som åndssvak. Og jeg er ikke åndssvak - tvert i mot. ("Men du mener at begrepet passer på andre her på huset?") Jo, absolutt!"

- og han ber meg sette utropstegn etter "absolutt".
Anton - en av de tre øvrige - ser det slik:

"Altså, når saken er slik at det er varig svekka sjelsevner og følelsmessig umodenhet, så er det greit. Det er jo farlige ord å få på papiret. (...) ("Så du mener altså at sjelsevnebegrepet passer på noen?") Ja. Hvis jeg skal si... eh... fleregangsforbrytere, kan du si. Hvor man har fått sikring flere ganger og er sluppet ut. Der passer det. ("Så det skal mye til?") Det er jo en svakhet når de kommer tilbake sånn på sikring. Det er jo noe som er galt når dem begår samme tingen som dem har begått før. ("Men hva med førstegangslovbrytere?") Ja, hvis han er sjuk, så må dem jo bruke de uttrykkene. Men ellers skal ikke de ordene på papiret i det hele tatt. Dem er ubrukelige."

7.2.3. Avvisning

Vi har behandlet fangenes opplevelser, forståelse og analyse av de stigmatiserende sjelsevnediagnosene. På denne bakgrunn er det ikke overraskende at de avviser legenes vurderinger og konklusjoner. De er ikke enige - eller kan ikke være enige. Men noen unntak fins.

"Jeg er ikke gæern, jeg veit hva jeg gjør"

Rundt halvparten, 18 fanger, svarer nei på spørsmålet om

de var enige i hvordan legene vurderte deres sinnstilstand. Begrunnelsene for uenigheiten er forskjellige. Noen angriper premissene for legenes konklusjoner:

Rune: "Jeg gjorde det utmerka godt på skolen. På real-skolen var jeg blant et fåtall som fikk best karakterer."

Kjetil: "Nei, jeg føler meg jo ganske normal, følger med i det som skjer. Jeg kan ikke si at jeg føler meg mangelfullt utvikla."

Inge: "Nei, dem kan jo ikke bevise det, om det er mangelfullt utvikla eller ei. Det er bare noe dem kommer fram til, som dem tror du har. (...) Nei, jeg er ikke gæern. Jeg veit hva jeg gjør."

Steinar avviser konklusjonene til legene på et mer prinsipielt grunnlag: "For jeg mener det at det er vel så mye miljøet og kamerata du får som gjør at du havner ut på skråplanet. For jeg hadde jo ikke vært borti noe spesielt, da. Det var først etter at jeg hadde vært i militæret at det skjedde store ting etter hvert, da havna jeg inn i en sånn guttegjeng. ("Og det har lite med sjelsevner å gjøre...?") Ja, det har vel mere å si at du har en svak karakter."

Tre av disse 18 kommer med noe mer spesielle grunner til sin uenighet. De kommer jeg straks tilbake til.

Ni av de 18 peker nok en gang på den korte tiden legene brukte på observasjonen; at det er "rart at de kan si det før de undersøker et menneske skikkelig", at det "blir perifere uttalelser (legen) kommer med når han kan bedømme et menneske bare på noen timer", at legene "ikke hadde forutsetninger for å trekke konklusjoner på så kort tid" osv.

Ni intervjuete svarer ja, de var enige i legenes vurdering av deres sinnstilstand. Men i hvert fall femseks kommer med viktige modifikasjoner.

Den ene som ikke fikk noen sikringsbetingende diagnose på seg, var selvfølgelig enig.

Av de øvrige er det bare Olav som helt uforbeholdent sier seg enig i de sakkyndige: "Ja, jeg kan jo ikke si noe anna. Jeg sa at får jeg dommen, så får jeg dommen."

Men Olav syns ikke det er noen hyggelig karakteristikk å få seg tildelt: "Jeg syns det er litt sprøtt, på en måte - om disse herre uttalelsene, om det er svakt eller sjukt..., det lyder jo litt rart."

To som hadde fått diagnosen "sinnsyk", mener at det kanskje kunne stemme, men... Som en sier: "Jeg var vel kanskje det under... det som hendte. Men det gikk nå over litt etter litt." Han stiller seg imidlertid litt tvilende til at han også skulle ha mangelfullt utviklete og varig svekkete sjelsevner.

De øvrige fem svarer dels at de var enige på det daværende tidspunkt, men at de har endret seg radikalt til nå; og dels at de kan være enige i noe, f.eks. at de reagerer atypisk i fylla, at de er impulsive - mens sjelsevne-diagnosene avvises.

"Jeg kan jo ikke være enig"

Som nevnt kommer tre fanger med noe mer spesielle svar på hvorfor de ikke kunne være enige i legenes vurderinger og konklusjoner. En av dem er Åge:

"Nei, jeg kan jo ikke tru det, da ville jeg gitt opp i utgangspunktet. (...) Jeg er jo ikke enig i det synet som kommer fram på meg sjøl, jeg kan jo ikke være det. Jeg veit jo sjøl at jeg ikke er noen brutal voldsmann,

egentlig. Samtidig taler kjensgjerningene i saken for at du er det. Men det er jo to timer i ditt liv, kanskje... Hvis du mente å gjøre det og var et slikt menneske, så ville jeg vært enig med de som sa 'lås inn og aldri slepp ut'."

Det blir for hardt å leve med legenes syn, det må avvises, man kan ikke gi opp. Lignende svar gir Leif:

"Skal jeg gå ut fra sikringen og varig svekka og det derre, så... Du er jo dømt, da, at du ikke skal klare deg her i livet."

- og Bjarne: "Den groveste graden - varig svekka - det er jo virkelig bønn i bøtta. Det betyr jo at legen setter seg til doms over deg og sier at du vil fortsette å være en kriminell."

Bjarne tar konsekvensen av dette slik: "Det var en periode jeg slo opp og så etter hva det betød, det som sto i rapporten. Jeg ville vise dem at det ikke holdt stikk, det at jeg var følelensespsykopat. Dem bruker ikke det uttrykket lenger, men det var det jeg kunne trekke ut av de fremmedorda. Jeg har lest i den rettspsykiatri-boka (Eitinger og Retterstøl? HK). Personlig mener jeg at jeg er en aggressiv alkoholiker."

Ingen av de tre mener at de "er" slik legene beskriver dem. Ingen av dem mener at de ikke kommer til å klare seg her i livet uten å være kriminelle.

Det må være svært hardt å få en sakkyndig "dom" som tolkes som om man er en uforbederlig voldsmann og kriminell. Også et par andre fanger kommer inn på dette på spørsmål om hva de synes om vurderinger omkring faren for gjentakelse:

Fred: "Du får nesten ikke sjangs til å komme tilbake til normalt miljø. Du løper rundt med et stempel på baken din

at det kan skje igjen."

Stig: "På meg virker det faktisk talt som en oppfordring til fortsatt å være forbryter, stempla til å være varig forbryter."

Ingen av de intervjuete ble spurt særskilt om dette, alle de fem siterte kommer med utsagnene uoppfordret. Derfor kan det i høyeste grad være rimelig å anta at mange andre opplever det på samme måten.

Og hvis man blir stemplet som mindreverdige og farlig, så blir man kanskje det lettere også? Nils Christie (1974) peker på denne muligheten:

"(Det er) vel ut fra et almenmenneskelig resonnement grunn til å frykte at klientellet vil være farligere når det kommer ut enn da det kom inn i anstalten. De kommer ut etter å ha vært underkastet særforholdsregler rettet mot farlige forbrytere. Farligheten blir stående som den sentrale begrunnelsen - også for gjerningsmannen. Jeg kjenner ikke til noen undersøkelse av virkningene av - under utfoldelse av stort seremoniell - å bli utropt som helt spesielt farlig. Men det virker i hvert fall ikke helt usannsynlig at man ganske enkelt ble litt farligere av å stemples som farlig!" (s. 133).

Også Bratholm (1980) slutter seg til hypotesen. Han skriver bl.a.:

"Både alminnelig erfaring og psykologisk forskning viser at andres holdninger i positiv eller negativ retning lett kan influere ens atferd" (s. 554).

Denne undersøkelsen kan ikke gi noe svar på dette spørsmålet. Men rimeligheten av teorien styrkes. Og den blir også styrket av fangenes syn på spørsmålet om faren for gjentakelse i sin alminnelighet.

7.3. Fare for gjentakelse

Betegnende nok er det bare et par som mener at det fore-

ligger fare for gjentakelse hos dem selv. Den ene av disse to sier det slik (han ble dømt for å ha opptrådt voldelig overfor enkelte ansatte i offentlige etater):

"Jeg må si meg litt enig med politiet i at det er fare for gjentakelse, at jeg vil gå rundt og fremme mine demokratiske rettigheter. Men jeg er ikke sånn at jeg kommer til å fyke på noen mennesker."

Den andre har under intervjuet flere ganger understreket hvor barsk han er og hvem han hadde truet - han er "helt enig i" at det foreligger fare for gjentakelse hos seg selv.

Av de øvrige er det 15 som totalt avviser muligheten for "å spå", mens 20 mener at det kanskje kunne være mulig i forhold til noen lovbrytere. En fikk ikke spørsmålet stilt.

De mest avvisende, 15 i alt, kommer med forskjellige svar. De aller fleste mener at det var umulig å spå, at ingen hadde forutsetninger for det. Rune kommer med denne tilføyelsen:

"Ja, trass i om en var farlig, så er det en egenskap, og ikke en handling. En blir straffa for noe en ikke har gjort."

Andre er av samme oppfatning, som Trond: "Du kan gjøre én forbrytelse, og du blir dømt for den. I tillegg blir du dømt for forbrytelser du muligens kommer til å begå en gang i framtida. Det er jo fullstendig sprøtt!"

Flere blir opprørt når dette temaet kommer opp - på samme måte som med sjelsevnediagnosene. De sier at "det er høl i hue, for det kan dem ikke vite", at "det er forkastelig" osv.

De 20 som ikke avviser muligheten totalt gir også et mangfold av svar. Noen mener at da måtte betingelsene være ganske forskjellige fra hvordan de er nå:

Anders: "Hvis dem har observasjon over en lengre tid, med kontakt daglig over en halvtårsperiode, da er dem kanskje i stand til å vurdere om det er fare for gjentagelse."

Også Markus mener at grunnlaget i dag er altfor tynt: "Hvis de, med grunnlag i observasjonen min, f.eks., skulle vurdere at det er fare for gjentagelse, så er det utenfor min fatteevne at de kan konkludere med det på et så tynt grunnlag. Og hvis det er like tynt i andre saker, så skjønner ikke jeg at ^{de} har mulighet for å vurdere faren for gjentagelse. I min sak var det ikke fare for gjentagelse, påstod de."

De aller fleste i denne gruppen (rundt 16 av 20) mener at man kan fastslå gjentagelsesfare i noen tilfeller. Følgende svar er typiske:

Fredrik: "Det er jo klart at de har rett når du gang på gang gjør den samme tingen om og om igjen. Men at de kan reagere litt for fort med det, det er sikkert."

Eldar: "Jo, jeg syns det er riktig at det blir idømt på den måten. Jeg har sett så mange av de folkene her. Jeg syns det er helt riktig, absolutt på sin plass for noen av de typene her. Den er ikke til å komme fra, den. Absolutt. Men det blir brukt feil ofte. Dessverre. Derfor skulle de gått sakene mye mer nøye i gjennom før de kom med påstander om sikring. For når sikring blir gitt feil, så er det jo rene katastrofen for den det vedgår."

Det passer for mange andre, men ikke for meg - er essensen i Eldars syn. Han har selv fått sikring og opplever det, på linje med de fleste andre, som blodig

urettferdig. (Hvordan sikringen oppleves, behandles i neste kapitel.)

Også mange fanger mener at noen må "holdes ut av sirkulasjon" - også blant dem med sikring:

Eilert: "Jo, jeg tror nok det at det i mange tilfelle kan være riktig å vurdere den muligheten. Du ser jo det i sedelighetssaker at det svært ofte blir gjentatte handlinger siden. Men da må man se på at det er en sykkelig situasjon, en sykkelig handling."

At man stilles "i bås med" de "syke sedelighetslovbryterne" og "noen av de typene her", oppleves av noen som svært krenkende. Eller i beste fall: en misforståelse. I verste fall kan det oppleves som en stadfestelse: "Er det sånn jeg er, eller...?"

Og da blir man kanskje farlig igjen?

7.4. Friskmelding?

"En vanlig lovovertreder er i en viss utstrekning en likeverdig partner i en moralsk transaksjon. Etter soning har han gjort opp. Men når er han ikke lenger varig svekket, hva er kriteriet på tilstandens opphør?"

spør Nils Christie (1972:308). Det er han ikke alene om: "Og når opphører de mangelfullt utvikla sjelsevnene? Du får ikke noen ny prosess som forteller deg at nå er de varig svekka sjelsevnene forsvunnet og de mangelfullt utvikla blitt utvikla," sier Åge. Han får følge av flere:

"Jeg mener observasjonen burde vært gjenstand for revisjon til stadighet, under fengselsoppholdet. Og det gjelder særlig varig svekkete sjelsevner."

Rune er en av dem som spør seg når faren for gjentagelse ikke lenger blir ansett å være til stede: "Når tid skal

en slutte å være farlig? En kan jo risikere aldri å komme ut att."

I alt seks fanger stiller slike spørsmål. Ingen av dem blir spurt om det. Sannsynligvis er det noe mange er opptatt av. En tidligere sikringsdømt skriver i en antologi at han må gå stille i dørene (Tidligere sikringsdømt (1970)):

"Ja, straks jeg henvender meg til et av våre offentlige kontorer med anmodning om ett eller annet, vil dette kontor straks kunne skaffe seg alle opplysninger det måtte ønske om meg. Hvilket resulterer i avslag på min henvendelse, for jeg er sikringsdømt og en person med mangelfullt utviklete og varig svekkede sjelsevner, selv om jeg har bygget opp en ny tilværelse som både er respektabel og lovlydig, så er det ikke noe offentlig skriv som sier at jeg er psykiatrisk frisk igjen.

Jeg har bedt om en slik attest for bruk ved et offentlig kontor.

Du og jeg, vi forstår visst ikke helt, at man ikke kan bli friskmeldt for en slik psykiatrisk erklæring. For denne erklærings ordlyd sier i virkeligheten ingenting. (...) Denne erklæring er ikke medisinsk, men juridisk formet, fordi loven krever en slik erklæring for at dommeren kan avgi kjennelse for en sikringsdom. Og siden erklæringen ikke er medisinsk kan det ikke gis en medisinsk friskmelding, fordi erklæringen gjelder bare for det tidsrom den er juridisk gjeldende. Du og jeg og heller ikke det offentlig kontor makter å forstå en slik spissfindighet. Man må visst være jurist eller psykiater for helt å kunne fatte dette" (s. 61).

Krenkelsen og stemplingen vedvarer. Fangen får gjort opp gjennom soningen av selve straffen - til en viss grad. Men ved sikringen og de sikringsbetingende diagnosene og prognosene vedvarer fordømmelsen - og straffen. Fangen blir aldri ferdig. De mangelfullt utviklete og varig svekkete sjelsevnene vil stå der.

7.5. Selvbildet

7.5.1. ...og psykiaternes bilde

De fleste fangene svarer nei på spørsmålet: "Stemmer psykiaternes syn på deg selv med ditt eget syn på deg selv?"

Det er bare rundt seks som svarer ja - legenes syn stemte. Den ene er Erik som hverken fikk noen sikringsbetingende diagnose eller sikring:

"Ja. Du kan jo si at jeg fikk litt mer direkte forklart hvem jeg egentlig var. Dem kom jo med reine ord både for meg og for dem i rettssaken, og det stemte overrens med det jeg syns, og det jeg følte."

Forøvrig lyder svarene i ja-gruppen slik: "Ja, syns da det", "kan ikke si noe annet", "ikke så my gærnt". En siste svarer slik på spørsmålet om synet stemte:

"Ja, litt. De fant ut at jeg var inneslutta, da, og litt ensom, og at jeg reagert atypisk på alkohol og sånne ting. Men det var jævlig rart da de leste opp den rapporten. Det var hele livet, 21 år, de hadde fått ned på noen sider. Det var litt rart. Det var helt sprøtt, et helt liv på et par A4-sider. Jeg tenkte etterpå: 'Er det sånn jeg har drivi på, er det sånn jeg er?' ("Var det sånn også?") Ja, mye av det stemte jo."

- men hva med alt det som ikke sto der...?

22 svarer nei. De kommer med svar som at legenes syn "stemte ikke særlig, det var forvridd", "det meste er tatt ut av lufta", "jeg setter meg selv mye høyere enn som så" osv. Eller de sier som Finn:

"Nei, du kjenner deg ikke igjen i det hele tatt, altså. Dem står og snakker om en helt annen person enn den det

dreier seg om. ("'Er dette meg..?'") Ja. Det er helt... Du klarer bare ikke å skjønne det. Det er liksom dem som veit hvem du er, dem er så sikre og... Liksom ikke noe tvil i det hele tatt."

Det blir endimensjonalt og enkelt - i verste fall helt ukorrekt etter fangenes syn. Edvard: "Nei, jeg syns det bare er misforståelser hele veien, jeg."

Markus: "Altså. Det jeg reagerte på med rapporten, det var at den inneholdt en rekke feil, feilsitater fra intervjuet, ting som var misforstått. Faktiske opplysningen som enten var gått hus forbi eller misforstått. ("Men om sinnet ditt...?") Nei, noe stemte ikke. Observasjonen ble avbrutt da bare én side av deg ble lagt fram. Og det var bare den siden det ble lagt vekt på - det var mindre enn halvparten."

Den ene siden, det var den negative. Som også hos Åge: "Det var ikke meg som person som var interessant der, det var det kriminelle, det negative, for å bekrefte at jeg var en fordømt jævel... eller en negativ person. ("Så du kjente ikke deg selv igjen?") Nei. Selv om jeg sjøl hadde veldig liten selvtillit og et syn på meg sjøl som ikke var så veldig bra, så er det jo klart at jeg ikke kan kjenne meg igjen. Jeg har jo visse menneskelige kvaliteter, og dem blei jeg frakjent."

Det skal rak rygg til for å overleve det å bli frakjent alle menneskelige kvaliteter. Trond kommer med dette svaret på spørsmålet om legenes syn stemte overens med selvbildet: "Da kjenner ikke jeg meg selv. Hvis det stemmer det de sier, så må jeg ta avstand fra min egen person."

- og det gjør man ikke, ut fra en rettspsykiatrisk endimensjonal vurdering av en selv. De positive sidene hos seg selv, de er der, uaktet legenes konklusjoner.

Derfor stemmer også noe av det legene sier - ifølge de fleste. Med 22 i neigruppen og seks i ja-gruppen, gjenstår en gjeng på ti - en gruppe som gir andre svar (med unntak av én som ikke fikk spørsmålet stilt). Også mange i denne gruppen er skeptiske til deler av legenes uttalelser:

Geir: "Ja, de opplysningene som kom fram, var jo ting jeg hadde fortalt dem. (...) Men det var ikke mye positive ting som var kommet fram der. Det virket ikke som de var interesserte. Det var stort sett de feiltrinn jeg hadde gjort, de var interessert i."

Geir er satt i denne gruppen fordi han mener opplysningene legene kom med, var korrekte. Men igjen: det var kun de negative sidene legene ville høre noe om. Så bildet blir skjevt også her. Noen kommer med "vet-ikke"-svar, som Torbjørn:

"Du, jeg vet ikke... Når en hører det ordet 'mangelfullt utvikla', så kommer det bardust på en. Jeg har ikke fintenkt på det."

De aller, aller fleste av de intervjuete mener altså at legenes bilde ikke stemmer med selvbildet. Men variasjonene er store: fra total avvisning av legenes syn til å gå med på at "noe", "mye" osv. stemte.

7.5.2. ...påvirket av observasjonen?

Fangene, de observerte, opplever seg svært stigmatisert, utskjelt og at de blir sett på som mindreverdige på grunn av observasjonen, diagnosene, prognosen og - som vi skal se i neste kapittel - på grunn av sikringen. Fangene godtar ikke legenes konklusjoner, og de kjenner seg ikke igjen i de sakkyndiges erklæringer i det mer vide bilde legene søker å trekke opp. Fangenes selvbilde forblir et annet.

Men er fangene blitt påvirket av observasjonen? Har møtet med legene og presentasjonen av erklæringen ført til at de har forandret synet på seg selv på noen måte?

En kunne tenke seg at legene setter i gang en prosess, at den som observeres blir mer oppmerksom på sine svakheter og sterke sider i sjelelivet.

Spørsmålet lyder: "Har observasjonen påvirket synet på deg selv på noen måte?" Bare fire forteller om en utvikling som kan kalles positiv og som ble igang-satt på bakgrunn av observasjonen. Men legene bare startet det hele - med sitt gjennomgående negative syn. Selve prosessen gikk de fire fangene løs på selv:

Eilert: "Ja, du... Altså, sjølve observasjonen har vel ikke gjort at jeg har fått noe nytt syn på meg sjøl. Men det har ført til at jeg har fått en ny interesse for meg sjøl. Jeg har lest om manisk/depressive diagnoser og om alkoholisme og fått mye mer innsikt."

Stig: "Jeg har i hvert fall fått mye mer klarhet... Jeg har fått stadfesta hva jeg har som livsgrunnlag - oppveksten. Men det er mye som ikke stemmer."

Svein: "Det er kun én ting det har slått positivt ut på. Og det er: da dem leste opp i retten, så tenkte jeg at det kan ikke værre meg, det. Da måtte jeg bare legge meg ned etterpå og finne ut hvem jeg var og godta det og bygge videre på det som var positivt."

Åge: "Det er klart at den (observasjonen) skaper... at jeg må tenke: 'er jeg så umenneskelig, er jeg så... ja, så fullstendig på bønn som menneske', Det er klart at jeg har tenkt gjennom saken."

Legenes syn og observasjonen ble ikke sett på som særlig positivt, tvert i mot ble legene opplevd som svært fordømmende. Men det satte i det minste i gang en

prosess, de slår tilbake. Selvrespekten står sentralt.

Samtidig er det tre fanger som selv forteller om en negativ utvikling:

Oddvar: "Det har ikke... Jo, det har det. Jeg føler meg litt mindreverdig. Men jeg vet at jeg ikke er mindreverdig. Men jeg vet at det har påvirket synet hos andre. Og når alle andre ser på deg som en dritt, da blir du en dritt sjøl - og tenker på hevn. Jeg har ikke blitt noe bedre menneske av den sikringen, tvert i mot."

Rune: "Ja, jeg har følt meg forferdelig dårlig og mindreverdig sjøl, etter den behandlingen."

Den tredje sier: "Du er jo dømt, da, at du ikke skal klare deg her i livet."

Men de fleste svarer nei, observasjonen har ikke påvirket selvbildet. 22 faller i denne gruppen. Halvparten av disse svarer "nei" - eller kommer med svært korte tillegg som "kan ikke sidet", "ikke noe sånt noe" o.l.

Det er påfallende mange som er svært knappe i sine svar på dette spørsmålet. De avvises spørsmålet kort og kontant - eller i det minste uten særlig kommentar. Hvorfor gir så mange et negativt svar, når temaet er såpass sterkt for dem ellers? Kanskje det nettopp er fordi det er så sterkt?

De øvrige 11 sier at de har "samme positive syn på meg selv", eller at de har "beholdt det synet jeg alltid har hatt". Inge understreker sin egen upåvirkelighet: "Jeg er meg sjøl. Uansett."

Det samme med Fred: "Jeg er en person som ikke lar sånn virke på meg. Jeg forandrer meg ikke. Eller: jeg har forandret meg, jeg er eldre. Du blir gammel. Hvis jeg ser tilbake til for to år siden, så er det jævlig

dumt det jeg har gjort. Men gjort er gjort, og jeg må sone dom for det."

Fem fanger kommer med forskjellige svar som "vet ikke, har kutta det ut", at "legene må vise en større intellektuell beskjedenhet", at "en blir undervurdert mentalt av fengselsbetjentene" - mens en fjerde sier at han "begynte å lure på om det var de eller meg det var noe galt med". Den femte ville ikke svare på spørsmålet, han sa kort: "Ingen kommentar."

Med fire som forteller om en slags positiv utvikling, tre negativ, 22 som svarer nei og fem som gir forskjellige svar, har vi fortsatt fire av de 38 intervjuete igjen.

Disse fire svarer alle at observasjonen har påvirket dem - men på en litt annen måte. De har endret syn, ikke på seg selv, men på psykiatere:

Johnny: "Jeg er jo den samme gamle, da. Men jeg har liksom fått et anna syn, da, på psykologer og leger og sånt. Jeg skal holde meg langt unna sånne folk i fremtiden, det er sikkert."

Mange blir svært skeptiske til rettspsykiatere, de sverger for seg selv og andre at de aldri skal snakke med den slags mer. Men for noen blir opplevelsen så sterk at de mister tillit til standen i sin alminnelighet. Erfaring med rettspsykiatri fører til skepsis til psykologer og psykiatere - sannsynligvis hos flere enn de fire. Svært mange blant sikringsklientellet, og blant fanger flest, kunne ganske sikkert hatt utbytte av fortrolighet med slike behandlere - hvis det var et tilbud de hadde sett seg tjent med. Men for noen blir altså opplevelsen med rettspsykiaterne en hindring for en slik kontakt.

7.6. Oppsummering

De fleste fangene sier at legenes bilde av dem ikke stemmer med selvbildet, og at selvbildet heller ikke er blitt påvirket av observasjonen.

Samtidig blir de aller, aller fleste svært opprørt over de vurderingene og konklusjonene legene kommer med. Det er åpenbart at temaet opptar fangene sterkt og at mange ser på det som en befrielse å få snakket om det til en utenforstående.

Observasjonen har avgjort ikke gått upåaktet hen. Fangene føler seg utskjelt og nedverdige. Om de sier at observasjonen ikke har påvirket deres selvbilde, så har den i hvert fall provosert selvbildet kraftig. Fangenes konklusjon er klar: De er bare ikke enige med det som legene kommer med.

Samtidig ser mange fanger interessante trekk ved rettspsykiatrien. De ser hvor intetsigende sjelsevnebegrepene er, at diagnosene kan romme alt og intet, men at de er nødvendige for at legene "skal få noe å henge hatten sin på" som Eilert sa det. Legene er selv ikke fornøyde med sjelsevnebegrepene, men juristene krever at de skal bruke dem.

Observasjonen, vurderingene og konklusjonene får ikke bare konsekvenser for fangenes syn på seg selv. Det får også konsekvenser for noen fangers syn på lege/psykiaterstanden generelt: de vil ikke ha mer med "den slags folk" å gjøre.

Til sist påpeker noen av de intervjuete - uoppfordret - det for dem helt urimelige i at man ikke kan få noen friskmelding. Når er sjelsevnen blitt utviklet og svekkelsen opphørt? Når er man ikke lenger farlig? Fangene går med disse stemplene på seg "til evig tid". Den teoretisk eneste mulighet for å bli friskmeldt, blir

faktisk at man ved en eventuell ny observasjon, på bakgrunn av et nytt (alvorlig) lovbrudd, blir sett på som "normal".

Og kanskje hele denne prosessen, hvor man "under utfoldelse av stort seremoniell" (Christie), stemples som psykisk avvikende og farlig, kanskje virkningene av denne prosessen kan være farlighetsskapende i seg selv?

Kap. 8. UFORUTSIGBARHETEN - PÅ SIKRING

8.1. Innledning

Sikring er som tidligere nevnt juridisk sett ikke straff, men skal "tjene samfunnets behov for beskyttelse mot lovbrudd", iflg. Wilberg (1970:21) som viser til en dom avsagt av Høyesterett i 1968 (Rt. 1968:859). I tillegg har behandling av lovbrøyteren stått mer eller mindre sentralt i hele perioden sikring har eksistert (se f.eks. Christie (1982:21-28)).

Sikringstiden angir en ramme, en maksimaltid, som kan utvides. En sikringsdømt kan når som helst bli løslatt (eller gjeninnsatt) etter vedtak fra Fengselsstyret, når den dømte først er besluttet tilbakeholdt i sikring i anstalt av statsadvokaten.

Som sikringsdømt blir en altså sittende på ubestemt tid. Hvordan virker dette på fangene? Den norske litteraturen omkring sikring og rettspsykiatri har i svært liten grad tatt opp dette spørsmålet med utgangspunkt i de sikringsdømtes egne erfaringer. Noen løse antydninger fins. Etterkrigstidens rettspsykiatriske nestor, professor Gabriel Langfeldt skriver f.eks. i sin lærebok (1959) bl.a. (s. 169):

"Det er ingen tvil om at sikringen i mange tilfelle føles helt urimelig og blir et tilleggssode."

Også i NOU 1974; 17 "Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner", forfattet av såvel jurister som medisinere - foruten en kriminolog - finner vi lignende betraktninger (s. 79):

"Det er en påkjenning å utholde en tidsbestemt fengselsstraff og deretter en sikring på relativt ubestemt tid, ikke minst i de tilfelle hvor sikringen går ut på fortsatt anbringelse i anstalt under fengselsvesenet. I

Fengselsreformkomitéens innstilling, som ble avgitt 25. juni 1956, sies det slik: 'For de sikringsdømte vil det alltid ligge nær å se det slik at straffen er samfunnets gjengjeldelse av forbrytelsen, og at den påfølgende sikring er et tilleggsonde de ikke har fortjent og som de derfor vanskelig kan forsonne seg med.' (...) Denne kritikken har utvilsomt noe for seg."

Men hva som skjuler seg bak disse betraktningene, finner vi lite om. Et viktig unntak er Thomas Mathiesens studie av Ila (1965). Han skriver bl.a. (s. 93):

"Unpredictability of release looms large in the minds of inmates, running as a main theme through the interviews with the author. The following statements are extremely typical:

The worst thing is the uncertainty about the time here. In a prison, you know exactly how long you're going to stay. (...) (But) here you're in suspense from day to day!
I would rather stay (in a prison) than here, because there I would get out at a definite time."

Den amerikanske langtidsfangen Jack Henry Abbott skriver (1982:133-134):

"Soningstida er den rettslige straffen. En mann fengsles for x år. Så sitter han i fengsel i x år, og så slipper rettsvesenet ham ut. Det er utholdelig fordi han kan måle det, uansett hvor utålelige forholdene i fengselet er. Om han legger igjen en hånd eller et øye, slipper han likevel ut.

Men når den rettslige straffen er ubestemt, blir han dømt på nytt til en lengre straff hver gang en eller annen betjent får lyst. (...)

Sinnets forhold til tid er fundamentalt. Hva kan sinnet tenke når mannens skjebne har blitt gjort så usikker at han ikke kan forutse den neste dagen eller den neste timen? (...)

Jeg må, for å unngå å bli psykisk nedbrutt, se i øynene at jeg må sone nitten år på dagen. Jeg kan derfor ikke 'tro på' de irriterende løftene om at jeg, som alle de andre, kommer til å slippe fri før hver dag av min 'ubestemte' dom er sont."

Tiden står svært sentralt. Når en mister kontroll over tiden - når andre bestemmer ens tid, og når denne tiden ikke er utmålt en gang for alle, oppstår uforutsigbar-

heten og uvissheten. Tilfeldighetene vil lett synes å råde.

De 38 intervjuete fangene har mange opplevelser fra og tanker omkring disse spørsmålene.

8.2. "Du blir sittende på lykke og fromme"

Som hos Mathiesen kan det sies at Runes uttalelse er "ekstremt typisk":

"(Sikring) er en forferdelig urettferdig måte å gi folk lange straffer på. Jeg sitter jo på en like lang dom som folk som sitter for mord. Jeg risikerer å sitte her lenger enn folk som sitter for mord bare fordi jeg slo til en politimann. ("Hva er det verste ved sikring?") At en risikerer å sitte inne så lang tid. Det er et sjangsespill når tid en vil komme ut igjen. ("Det vet en aldri?") Nei, det kan en aldri vite. ("Og hva syns du om sikringens innhold?") Nei, det er vanlig fengsel, det. En risikerer like lang tid i fengsel som... ("Som...?") Som sikringstida går ut på."

Dette er gjennomgående i så å si alle intervjuene. Og uttalelsene er til forveksling like Jack Abbotts. Jack Abbott satt, og sitter fortsatt, i fengsler som rommer en brutalitet og materiell dårlig standard som overhodet ikke kan sammenlignes med våre fengsler (noe hans bok er et meget sterkt vitnesbyrd om). Pinen ved å sitte inne er opplagt forskjellig. Men den er også relativ - i forhold til andre aktuelle straffereaksjoner og i forhold til det samfunnet en kommer fra og skal til etter fengselsoppholdet (se Christie (1982:11)). I alle fall oppleves pinen ved å sitte på uviss tid - i det ubestemte - som svært sterk i begge tilfeller.

8.2.1. Planleggelser?

I prinsippet skal man slippe ut fra lukket sikring når det ikke lenger foreligger noen spesiell fare for nye (alvorlige) straffbare handlinger. Dette er selvfølgelig helt umulig å måle. Det heter at man skal se på lov-

bruddets art, hvor lang tid en har sittet, på sikringsfangens personlige utvikling og på om det foreligger et tilfredsstillende opplegg ute for den mulige løslatte. Dette opplegget kan bestå av arbeid, bolig, et "positivt" miljø og lignende. Når man vet hvor vanskelig det er å få arbeid og bolig generelt, og hvor mye verre det er å oppnå disse godene for den utslåtte gruppen av mennesker sikringsklientellet stort sett rekrutteres fra, virker det bortimot umulig for de sterkt stigmatiserte sikringsfangene å få orden på disse grunnleggende livsforhold. Og, det viktige her, man skulle tro at det var umulig å komme ut fra Ila. Slik er det selvfølgelig ikke. Men poenget er at man ikke rår over egen skjebne i særlig stor grad.

Det er svært få som nevner akkurat dette som noe stort problem, at det er vanskelig å få arbeid og bolig ute. Eilert sier: "Det kan jo bli endel problemer, ikke minst fordi arbeidssituasjonen er så vanskelig." Han er likevel optimistisk: "Jeg har all grunn til å se positivt på framtida."

Påfallende mange ser "positivt på framtida" - faktisk et solid flertall. Og snaut halvparten av fangene med sikring sier de enten har en jobb å gå til eller til sin egen familie, at de har et arbeid som venter eller skolegang som skal påbegynnes eller fullføres. Det som da blir gjennomgangstonen, er at det er sikringen som står i veien for å komme ut til det gode som venter - og ikke omvendt, at det skulle være mangel på f.eks. arbeid og bolig som hindre løslatelsen:

Geir: "Du sitter på ubestemt tid, du kan ikke planlegge noe fremover, du blir så lite motivert til å foreta deg ting."

Edvard: "(Du) veit aldri når du kommer ut. Du får aldri forberedt deg til løslatelsen. Du har f.eks. skaffet deg jobb og et sted å bo, og du ser lyst på framtida. Og så

får du avslag på løslatelsen."

Anton: "Jeg har stått positivt på for å komme ut i samfunnet. Men dem bryter bare ned her. ("Så du er usikker akkurat nå?") Ja. Jeg mista min skoleplass fordi jeg ikke kom ut. ("Hvor var det?") X yrkesskole."

Finn: "Du veit jo aldri når du blir løslatt. Du kan jo ikke drive og få tak i leilighet og greier så lenge du ikke har peiling på når du blir løslatt."

Petter som selv ikke har sikring, svarer slik på spørsmålet om hva som er det verste ved sikring: "Usikkerheten er absolutt det verste, for de vet aldri når tid de går. De kan ikke skaffe seg jobb skikkelig eller en leilighet skikkelig for de vet jo aldri når de blir løslatt."

Kun et mindretall sier dette så klart og uttalt som i sitatene ovenfor. De ble heller ikke stilt noe eget spørsmål om dette. Men intervjuene etterlater et meget sterkt inntrykk av at fangene, både de med og de uten sikring, vurderer det slik at sikringen står i veien for arbeid og bolig, at sikringen gjør at en ikke kan planlegge, at sikringen systematisk dreper initiativ av denne typen fra sikringsfangenes side.

8.2.2. Hva er verst ved sikringen?

Så godt som alle svarer "usikkerheten", "at du aldri vet når du går" eller lignende på spørsmålet om hva som er det verste ved sikring, også de syv som ikke har sikring selv. En av disse syv har dette å fortelle:

"Jeg hadde regna med 4-6 år for forsøk på ran. Det sa (advokaten) også at jeg ville bli dømt for. ("Så 11 år var litt av et sjokk?") Det blei ikke et sjokk på grunn av den uvissheten som hele tida var der frem til saken, det er en enorm påkjønning. Så da jeg først fikk ni år -

det blei anka til Høyesterett av påtalemyndigheten, og der fikk jeg 11 år - så gjorde ikke det så mye. Da visste jeg hva jeg hadde å holde meg til. ("Det forteller kanskje litt om den usikkerheten folk som sitter på sikring må oppleve?") Ja, nettopp. Det er en forferdelig påkjenning."

Han fikk altså dobbelt så lang straff som både han og advokaten hadde trodd. Likevel var dommen en lettelse, det uvisse ble bragt til en ende.

At varetekt, tiden i fengsel frem til tiltale og dom, er en lidelse, understrekes også i Finstad og Gjetviks varetektsundersøkelse (1980:107):

"Varetekt innebærer en knugende uvisshet. Riktignok kan varetektsfangen i likhet med sin kollega soningsfangen telle dager - men han/hun kan ikke telle dem ned. Avslutningen er uvis - en fengslingsfrist kan forlenges. 'Det verste her er at du ikke veit noenting, du veit ikke hva som skjer fra dag til dag', ble det sagt."

"...kan ikke telle dem ned". Og hvordan er da sikringen? "Det er verre enn varetekt, du veit jo aldri når en kan gå", forteller Johnny.

Jeg vet ikke om Johnny er typisk, hans utsagn kom uoppfordret. Men sikringsdommer lyder vanligvis på fem år, og det er vesentlig lengre tid enn noen varetekt.

8.2.3. Umyndiggjørelse og avmakt

Fangene blir spurt svært lite om sikringen spesielt, undersøkelsen dreier seg først og fremst om rettspsykiatri og legenes rolle. Men for de intervjuete er dette tett knyttet sammen. Og sikringen dreier seg for dem om enda større grad av ansvarsfratagelse, umyndiggjørelse og avmakt enn hva en vanlig tidsbestemt straff gjør. De fleste opplever en svært tilfeldig maktanvendelse:

Fred: "Hvis du gjør bare én feil, så blir du sittende på sikring. Hvis du er løslatt på fri sikring og gjør en feil, så blir du sittende igjen. Og det er samma faen hvor lenge."

Åge: "Du er 100 % umyndiggjort, du blir aldri ferdig med dommen. Du er fratatt ansvaret for deg sjøl. Du er i grunnen fratatt alle menneskelige kvaliteter og rettigheter. Hvis jeg ser kynisk på det, så er det jo en ganske omfattende hevn fra samfunnets side når du har gjort noe virkelig stygt."

Også Svein kommer inn på ansvarsfratagelsen: "Innholdet i sikringen gjør at du hele tida er pressa inn i en tvangssituasjon. Folk som ikke får ansvar, kan heller aldri lære å ta ansvar."

Og hva blir konsekvensen? For noen dreier det seg om å tilfredsstille fengselets antatte (og riktige?) krav:

Otto: "På sikring må du bare jatte med til du går. Og hvis du ikke gjør det, så blir du sittende. Det er min erfaring."

Noen av dem som ikke selv har sikring, sier det samme, som Markus: "Jeg tror det oppleves som en veldig stor belastning (å ha) sikring. For de får en veldig stor usikkerhet inn med hensyn til løslatelse. Det har lett for å virke at de i enda høyere grad må oppføre seg 'ordentlig', at de må smile og bukke på de rette stedene til de rette personene. Det virker i hvert fall ikke styrkende og oppbyggende på dem som har sikring. (...) Sikringen som den er i dag, er ingen hjelp annet enn at den gir en tilleggsstraff på toppen av dommen. Et Damokles' sverd, 'er du ikke snill gutt, så blir det verst for deg sjøl'."

Bendik, som "bare" fikk en meget lang dom, sier: "Og når du først har fått sikring, er det enda verre for

deg å si sin mening. Da har du ikke lov å si din mening, da! Du blir bindi i både armer og bein. Jeg er bare bindi i beina, jeg."

Det er få opprørstendenser å finne blant sikringsfangene, opprør mot sin situasjon. En liten håndfull arbeider for å få en ny observasjon - og dermed sikringen opphevet. Svein er en av dem, han har lang dom pluss sikring:

"Jeg skal kjempe med nebb og klør, jeg, for å få det bort. NN, han klarte det. Han er det eneste mennesket jeg kjenner som har klart det. Sikring - bare ordet! Det er et stygt ord."

Eilert skal få siste ordet her. Han utsagn rommer avmakt, umyndiggjørelse, usikkerhet og ansvarsfratagelse. Han svarer på spørsmålet om hva som er det verste ved sikringen:

"Jo, det er nok det at man liksom blir gjenstand for folks forgodtbefinnende, de skal bestemme når du skal slippe ut. Det er ikke noe sikkert program, du blir sittende på lykke og fromme uten å vite noen ting."

8.2.4. "Jeg syns sikring er all right, jeg"

Det er svært få av de intervjuete som avviser bruken av sikring totalt. De fleste mener likevel at sikringen er gal slik den fungerer i dag, man burde heller fått behandling. Og behandlingen skulle foregått på et annet sted enn Ila, enn i et fengsel.

Men det er tre-fire sikringsfanger som godtar sikringen. De har alle solid erfaring med psykiatrien og med institusjoner fra før. La oss kalle dem Mons, Einar, Toralf og Sverre her.

Mons har følgende å si om dommen sin: "Det hadde blitt fram og tilbake hele tida (i retten), at jeg hadde kommet fram til det jeg hadde gjort. Da hadde jeg gjort det ferdig. Jeg hadde kommet til og gjort det på samme måten. ("Så du ville gitt deg selv (det du fikk, straff og sikring)?") Ja."

Men det er ikke så helt greit å sitte på sikring, mener Mons: "Sikring synes jeg er litte granne rart. Jeg syns det er rart å ha sikring. ("Hvorfor det?") Jeg syns det høres så fælt ut på en måte. For å si det rett ut, så synes jeg det er litt grusomt, på en måte. ("Hva er det grusomme?") Jeg syns det er rart at dem kan dømme sikring på folk. ("Hvorfor det?") Det er så mye rart med den sikringa, atte. ("Hva er det rareste, syns du?") Bare å kjøre folk inn i fengselet fordi de tar en pils eller noe sånn, eller fordi de begynner å krangle."

Det er neppe så ille at sikringsdømte i frihet må inn på Ila igjen på grunn av en flaske øl, men det er ille nok at det oppleves slik.

Den andre av disse fire, Einar, ble svært lettet da han fikk dommen sin. Han hadde trodd han skulle fått mye mer: "Jeg følte meg 20 år yngre da jeg gikk ut. ("Så det gikk mye bedre enn du hadde trodd?") Ja, jeg var forberedt på 10 år, jeg. ("Syns du sikringen er OK?") Ja, for nå når jeg har sittet på sikringa, får jeg tid til å tenke meg litt bedre om, på hva jeg skal gjøre i framtida. Jeg har bestemt meg for at nå skal det være slutt."

Einar er litt mer positiv til sikringen enn Mons: "En ting er sikkert, at en må passe seg for ettertiden. ("Hvem da?") De som har sikring. ("Hvorfor det?") Jo, fordi hvis du kommer borti noe straffbare handlinger i sikringstida, så ryker du inn igjen. ("Så det er et lite

pluss med sikringen?") Ja, at en må passe seg så en ikke kommer borti nye straffbare handlinger. Og en må heller ikke glemme at en har sittet inne."

Mons og Einar har begge både straff og sikring. Toralf og Sverre har kun sikringsdommer. Toralf mener 10 års sikring var vel mye:

"Kanskje fem år eller noe, fem års sikring. ("Sikring er OK?") Ja, det er all right, det. Det eineste er det uvisse, hvor lenge en blir sittende."

Også Toralf er forholdsvis positiv til sikringen generelt: "Jeg synes sikring er all right, jeg, for sånne som ikke veit hva de gjør; på grunn av alkohol eller tabletter med i spillet. Og kanskje er dårlige ved siden av."

Sverre svarer slik på spørsmål om han syntes han hadde fått en rettferdig straff: "Ja, jeg går ut fra det. Jeg har ingenting å sammenligne med, jeg har aldri vært straffa før. Men jeg syns det var mye..."

Sikringen synes han ikke særlig om. På spørsmålet: "Hva er din mening om sikring?", svarer han:

"Nei, jeg vet ikke hva det står for, jeg. Jeg vet ikke hva som er forskjell på sikring og straff. Jeg syns jeg føler det sånn at sikring er som straff, jeg, nesten verre enn straff. ("Hvorfor er sikring verre enn straff?") Ja, da må en som regel sitte tida ut, men på straff så går du på 2/3. ("Hva er det verste ved sikring?") (Litt forsiktig svarer Sverre:) Det er uvissheten, da. Jeg har ikke noe å sammenligne med... Men det måtte jo være en fordel å vite sånn noenlunde når du slipper ut igjen, og ikke sitter her i det uvisse."

Han har dessuten enda et poeng, som gjelder dem som har sikring alene: "Og så er det det at du ikke får trukket

fra varetekten, du må jo sitte den omigjen."

Varetektstiden trekkes fra den dommen en får - ved vanlig straff. Men hele systemet med fratrekk faller rimeligvis sammen ved sikring - en tidsubestemt reaksjon.

Mons, Einar, Toralf og Sverre

er de mest ettergivende og godtakende i forhold til spørsmålet om sikring. Samtidig tilhører i hvert fall tre av dem den mest utslåtte gruppen blant de 38 intervjuete. De har dessuten som sagt solid psykiatrisk og institusjons-erfaring og er på mange måter blitt institusjonsmennesker.

Et par av dem kommer med litt forsiktig kritikk, de vet kanskje ikke helt om de tør snakke rett ut overfor meg som er fremmed og fra universitetet. En tredje synes at det nesten var litt tøft å ha sikring, da må jo alle forstå hvor farlig han er.

Men selv disse fire formidler det usikre og nedbrytende ved sikring.

8.2.5. "Fire dager før løslatelse"

Sikring kan forlenges ved ny tiltale og dom. Det skjer riktignok sjelden, men det skjer. En mann med 10 års sikring forteller følgende historie som her blir referert fra mine notater etter intervjuet:

"("Sitter du på dom eller sikring nå?") Jeg er fri - med forbehold. ("Med forbehold?")
(Og dermed kommer en lang, utrolig historie som her refereres fra:)

Fire - fire - dager før løslatelse fra full 10 års sikringssoning får han tiltalebeslutning. Statsadvokaten i A vil forlenge sikringen med fem nye år. I tillegg får han beskjed om å møte i forhørsretten i B dagen før løsla-

telsen, han skulle varetektsfengsles og sitte til ny observasjon, ny sikringsdomsavsigelse. Forhørsretten avslår fengsling, og intervjuobjektet blir løslatt fire dager etter at 10-årsperioden er utløpt."

Når en sitter på sikring, er det i hvert fall én ytre ramme - sikringsperioden. Lengre enn den sitter man i hvert fall ikke. Og - i de svært få tilfellene hvor myndighetene vil begjære forlenget sikring, må det åpenbart være riktig å la den sikringsdømte få klar og utvetydig beskjed lang tid i forveien.

I tillegg gir en historie som denne god grobunn for ytterligere avmaktsfølelse og usikkerhet for andre sikringsfanger - "det kan skje...". Historien var da også godt kjent blant endel av de intervjuete - og ble trukket frem som et skrekkens eksempel.

Rundt ett år senere leser jeg i en avis at han fikk ny sikring, nye fem år - etter at han var i frihet og arbeid en tid. Fra annet hold har jeg fått bekreftet at mannen var tilbake på Ila høsten 1984.

Det må understrekes at mannen i tillegg til sine ti år i sikring (han var 10 måneder ute i denne perioden for å gå på skole) har 13 måneder i varetekt - 13 måneder som altså ikke kan trekkes fra sikringstiden.

Det er altså snakk om usedvanlig lang tid. Og hvor grunnleggende vårt forhold til tid er, illustreres særlig sterkt i intervjuet hvor han sier:

"Har politiet rett til å holde deg utover sikringstida? Og det har jeg erfart, at de kan oppholde deg opptil 48 timer etter at sikringa er gått ut. Da må du opp i (forhørs-)retten igjen. ("For en som står utenfor dette her; er 48 timer på toppen av ti år viktige? De høres ut som piss i havet i forhold?") Ja, det er viktig,

svært viktig. ("Er det noe med at alle avgjørelser tas over hodet på en?") Ja, uten at en får vite skikkelig hva det er de vil."

48 timer blir for en avme~~ktig~~ viktig, fordi de betyr noe ut over selve innesperringen. De blir et uttrykk for avmakten og tilfældighetenes tilsynelatende lunefulle spill.

8.2.6. Heller straff enn sikring.

Denne historien er som sagt uvanlig - i hvert fall ut fra mitt kjennskap til systemet. Det vanlige, for dem med både straff og sikring, er at man sitter straffen frem til 2/3 tid og at man deretter går over på sikring i anstalt (det vil for de fleste si Ila) for en periode. Perioden i lukket sikring pleier ikke å strekke seg stort over ett år. Men den kan være kortere. Og den kan være lengre.

Hvor lenge dømte med sikringsdom alene blir sittende, er litt mer usikkert. Men de sikrede må regne med lengre tid i anstalt enn dem som har straffen å sone først.

Poenget er at det er de færreste som noen gang sitter hele eller en vesentlig del av sikringen sin i lukket anstalt. Likevel er utsagn som det følgende ikke uvanlig å høre: "For oss som sitter på sikring, er det mye verre enn straff. En går stadig i det uvisse. Jeg ville mye før ha fem års fengsel enn fem års sikring."

Den karen hadde en relativt kort dom i tillegg til sikringen, en dom som var ferdigsonet forlengst. Fangene ble ikke stilt egne spørsmål om dette. Likevel:

Pål: "Heller to år ubetinget enn et år på sikring.

Mye heller. Det er i hvert fall reinere linjer, en opererer med reine straffer."

Også Pål har straff og sikring, han sitter på sikring på intervju tidspunktet. Bjarne soner foreløpig straffen: "Jeg ville heller hatt 14 års dom enn ni år og fem års sikring, for da veit jeg hva jeg har."

En som er ferdig med straffen, sier: "Jeg ville mye heller hatt sju rene år enn to års fengsel og fem års sikring. Det er mye bedre å få lengre straff."

Litt senere sier han: "Hadde jeg fått sju rene år, så hadde jeg sluppet sikringsstempelet. Jeg hadde blitt ferdig med det, hadde jeg fått sju rene år."

En som har 10 års sikring, ingen straff, avviser helt bruken av sikring: "Jeg kan ikke forstå at den eksisterer i et moderne samfunn. Det hadde vært mye bedre med rein dom. For ellers er det et ganske bra samfunn man lever i, og det synes de fleste andre, og. ("Men sikring ...?") Helt forkastelig i et rettssystem."

Som sagt blir ingen stilt egne spørsmål om dette - med unntak av én. Også han sier: heller straff enn sikring. Jeg vet ikke om de fangene som er referert er representative for de resterende. Men det er rimelig å anta - ut fra den massive avvisningen ubestemte reaksjoner får hos de aller, aller fleste av de intervjuete.

"Ren straff", "rene år" og lignende er betegnelser som går igjen - ikke bare hos de siterte her, men hele veien. Kravet, ønsket, er rene linjer, noe man kan forholde seg til, noe forutsigbart. Sikring er det kraftigste reaksjonsmiddelet straffesystemet opererer med.

At man blir straffet, er det ikke nødvendigvis noe i veien for:

Fredrik: "Straffen har jeg aldri vært uvillig til å ta, skal jo straffes for det en gjør. Men det får være måte på!"

Svein: "Jeg har aldri sagt annet enn at straffen har vært rettferdig. ("Men sikring...?") Nei!"

Nå er det riktignok mange som enten mener at de er uskyldig dømt, eller at lovbruddet ikke var så alvorlig - det var f.eks. uaktsomt drap og ikke overlagt - og at straffen burde vært mye lavere. Men alle mener at man skal straffes for det en faktisk har gjort. (Det er en del reformforslag; at straffen burde vært annerledes, ha et annet innhold osv., men det behandles ikke her.) Poenget er at straff sees på som rettferdig og rimelig, sikring er urettferdig og urimelig.

Dette behandles også av Nils Christie (1962). Han skriver bl.a. (sitert fra Christie (1978:144)):

"Klientellets hovedinnstilling til særreaksjonene er ekstremt negativ. Mye tyder på at den er mer negativ overfor særreaksjonene enn overfor den rene straff. I en undersøkelse av varetektsfangers forventninger og innstillinger til sanksjonene (kfr. Christie (1955)), ble jeg slått av den voldsomme protestholdningen tvangsarbeiderne hadde til sanksjonene. Jeg spurte både vinningsforbrytere og tvangsarbeidere hva de ville dømt seg til om de skulle vært dommere i sin egen sak. Det viste seg at vinningsforbryterne stort sett ville gitt seg det de faktisk fikk. (...) Blant tvangsarbeiderne var det derimot en massiv tendens til ikke å ville gi seg selv tilnærmedesvis samme strenge reaksjon. Tvangsarbeidernes innstilling til de forventede reaksjoner var ekstremt negativ, mens vinningsforbryterne aksepterte dem. Alt tyder på at akkurat det samme gjør seg gjeldende blant sikringsfanger..."

8.3. Litt om dagliglivet for sikringsfangene

Fangene ble spurt om det var noen leger eller andre behandlere som hadde fulgt opp etterpå, etter observasjon og dom. Særlig for dem med sikring er tanken om en spesiell oppfølging nærliggende, et behandlingstiltak,

- eller tilbud - samtaler med psykiater og psykolog, gruppeterapi o.l. Mathiesen (1965) beskriver slike opplegg fra tiden han gjorde sin Ila-undersøkelse (1960-61).

Det er ikke særlig stort helsepersonell ved Ila. Fengselet har fast ansatt én psykiater og én psykolog. I tillegg kommer en vernepliktig lege som utfører siviltjenesten, ved siden av sosialarbeidere og sykepleiere. Dette er en helsemessig bemanning som er omtrent lik den som er ved Ullersmo landsfengsel med omtrent like mange fanger.

Tidligere, inntil for ca. 25 år siden, eksisterte det et eget sikringsreglement som tilsto sikringsfangene enkelte særrettigheter i forhold til vanlige fanger. I dag faller begge gruppene under det samme Fengselsreglement.

Ullersmo og Ila blir altså like fengsler såvel på den formelle reglementssiden som på den helsemessige. Den offisielle, fastlagte ramme rundt oppholdet og dagliglivet er med andre ord lik.

Likheten opphører når det gjelder løslatelse. Vanlige soningsfanger løslates senest etter 2/3 tid, sikringsfanger har ikke et slikt holdepunkt. En av dem som har innflytelse over sikringsfangenes løslatelse, er psykiateren på Ila. Psykiateren avgir uttalelse i forbindelse med spørsmål om løslatelse av fanger på sikring, om de skal sikring i frihet. Betyr det at psykiateren har jevnlig kontakt med fangene, slik at hun kan danne seg et godt bilde over tid?

8.3.1. Behandling?

Svaret er nei - ifølge de 31 sikringsfangene som ble intervjuet. (Med sikringsfange mener jeg her både de som på intervjutidspunktet soner straffen sin, men som har sikring i vente (18 fanger i alt), og de som sitter

på sikring (13 fanger).)

Bare fem av disse 31 oppgir at de har opplevd noen oppfølging fra psykiateren eller andre behandlere på Ila. Tre av dem sitter på sikring, Rune sier:

"(Legen) er kanskje litt bedre enn de fleste. ("Det er dr. NN?") Ja, ja, ("Hun er all right?") Nei, ikke all right, men ikke fullt så ille som de andre."

Med "de andre" mener han rettspsykiaterne, psykiateren på Ila er altså ikke fullt så ille.

Men hvorfor så liten kontakt? En grunn kan selvfølgelig være at den ene legen har så mye å gjøre at det blir svært liten tid til hver enkelt. Ingen av de intervjuete nevner dette.

En annen grunn kan være at mange fanger har hatt kontakt med legene, men at det er noe de ikke regner med, hun er jo der, slik at kontakten oppleves som for sporadisk eller tilfeldig:

Johan: "(Vi) har jo legen her, da. Men henne ser jeg aldri, nesten."

Stig: "Nei, ikke noe annet enn legen her på Ila, da, dr. NN."

Eller det kan være at kontakten kun dreier seg om medisiner. Eilert: "Nei, egentlig ikke (noen oppfølging). Men sånn som overlegen her, NN, hu har jo da vært med og fått medisinert meg til den doseringa jeg har nå."

Men de fleste svarer blankt nei. Unntaket er 3-4 som har hatt litt kontakt med et behandlingsapparat utenfor fengselet.

En tredje grunn til denne manglende opplevde kontakten kan være at man ikke vil. I og med at psykiateren anbefaler løslatelse eller ikke, har hun makt - noe som tydelig kommer frem i Georgs uttalelse:

"Det er mange ganger under et fengselsopphold at du blir skikkelig nedfor og deprimert. Men du tør ikke ta kontakt med lege for det, når en har sikring. ("Hvorfor ikke?") Det kan brukes mot en."

Hvis man kommer til en sjelelege med sin problemer, kan det altså senere brukes mot en, for eksempel ved en eventuell løslatelse. Bjarne kommer inn på det samme:

"Nei, den eneste jeg har hatt kontakt med her, er legen her. Men jeg prøver å holde ting skjult for anstalten. Selv om de sikkert vet mye likevel."

Legen tilhører anstalten, ledelsen, "dem". (Utsagnet kan isolert sett også tolkes som at man kan ha god kontakt med legen, hun tilhører ikke anstalten - altså stikk motsatt mening av hva jeg tillegger det. Men slik hele intervjuet er - han er meget kritisk og opprørt - finner jeg det lite sannsynlig.)

Også Erik understreker at fangene opplever psykiateren som en maktperson: "Jeg kom i snakk med en, hun er spesialist i psykiatrien, NN her. Men hun har vært her så lenge så hun har blitt påvirka av systemet. Hun er med og avslår søknader, så det er ikke det beste utgangspunktet for å oppnå kontakt. Langt i fra."

"Hun er med og avslår søknader" - det er bare en negativ funksjon som fremheves. Den positive funksjonen legen også åpenbart må ha, overskygges av kontrollfunksjonen.

En annen grunn til at fangene ikke tar kontakt med leger,

er åpenbart også at mange er blitt sterkt skeptiske til psykiatere generelt etter møtet med rettspsykiatrien - noe vi også var inne på i forrige kapittel. En forholdsvis ekstrem holdning uttrykkes av Rune - om psykiatere generelt:

"Jeg syns det er verste slags pakk. ("Hvorfor det?") Nei, dem er... Dem ser på seg sjøl som allvitende. De skal undersøke om andre har så mye av sine egne holdninger at dem kan kalles rette. ("Rette?") Ja, normale."

Han ser på psykiatere som representanter for den oppleste og vedtatte moral - dvs. den psykiaterne selv har. Avvik fra denne moralen betyr sjelelig avvik, slik Rune tolker gjeldende psykiatri.

De aller færreste av dem som ikke hadde opplevd noen oppfølging fra behandleres side, utdyper dette. De ble heller ikke spurt om det.

Mathiesen (1965:90-91) beskriver samme forholdet mellom fanger og behandlere for mer enn 25 år siden. Hans avhandling er fra en tid hvor behandlingspersonalet sannsynligvis hadde mye større makt og innflytelse over såvel dagligliv og løslatelse enn det har i dag - i og med at troen på behandling i fengsel sto mye sterkere på den tiden enn i dag.

Noen psykiatrisk behandling utover medisinerer er det de færreste - om noen - som opplever at de får på Ila idag: "(Sikring) er en helt ordinær oppbevaring, på lik linje med vanlig domssoning. Noen behandling eller hjelp finnes jo ikke. De som steller med det, de tror jo ikke på det sjøl, engang,"

sier Åge som har mange års erfaring bak murene på Ila. "En helt ordinær oppbevaring" er det som står igjen. Noen antatt farlige holdes utenfor sirkulasjon i et større eller mindre tidsrom i et fengsel. Psykiater-

standen har gjort sitt i og med observasjonen. Noen egen oppfølging av sikringsfangene i sikringsanstalt finnes ikke.

8.3.2. "Pippippen"

Endel opplever at de blir sett på som noen slags B-fanger, ikke ifølge en selv, men ifølge medfanger, som f.eks. Geir som både har straff og sikring:

"Det er jo mange som ikke vil snakke om sikringen, at de har sikring. Sikring, det er et skjellsord. Jeg har snakka med mange som sier at de ikke har sikring. Men det viser seg det, at når det kommer til løslatelse, så blir de sittende på sikring. ("Så det er flaut?") Ja, for mange er det enormt flaut."

Anders: "Her inne hører en stadig at 'du har jo sikring, så du er gærn'."

En annen indikasjon på at sikring blir sett på som noe spesielt, er Halvards uttalelse. Halvard har selv ikke sikring:

"(Man) blir ikke tatt hensyn til når man har fått 'pippippen' på nakken. ("Pippippen?") Ja, det er det det kalles her inne, sikringen. ("Men hva mener du med at man ikke blir tatt hensyn til?") Du blir vurdert som en idiot hvis du har fått sikringsstempelet. En kasteball."

"Pippippen" blir altså sett på som et stempel - også bak murene. Og det oppleves som et stempel:

Erik: "Sikring skulle aldri vært idømt noen. Folk blir mer tilbakestående enn hva dem var ute. Når folk får stempelet mangelfullt utvikla og varig svekka sjelsevner, og stempelet sikring... Personen selv bærer stort preg av stempelet sikring."

Jon sier det slik, mens han ser ganske fortvilet ut: "Jeg har den ekle følelsen av at jeg ikke duger til noen ting, hverken her i fengselet eller ute i samfunnet. At en blir sett på som et null, altså."

Anton fremhever at det også kan få mer "formelle" konsekvenser mens en er på Ila: "Du blir jo undervurdert, du er jo ikke normalt menneske når du har sånne uttrykk (på deg). Dem bruker jo de uttrykkene når du søker om permisjoner her på Ila, for å holde deg inne. 'Du kan ikke få perm her, fordi du er følelsesmessig umoden', og diverse og diverse. ("Har du fått avslag på søknad om perm på det grunnlaget?") Ja, ikke bare én gang, men flere ganger."

Mange opplever altså en fordømmelse og avvisning mens de sitter inne. Hvordan blir det da ute - ved løslatelse? På fri sikring?

8.4. På fri sikring

Fredrik: ("Når du forteller folk ute at du har sikring, hvordan reagerer de da?") På (hjemstedet), det er der jeg kommer fra egentlig, der har jeg venner, og de bryr seg pokker om det. Men de andre, de tror jeg er gæern. Sånn for eksempel, jeg gikk på yrkesskolen og så skulle jeg være vakt på en russefest. Men det nekta politimesteren meg. Jeg hadde sikring, så det kunne jeg ikke. Så da slutta jeg. ("På yrkesskolen?") Ja. Og stakk fra (hjemstedet). ("Du blei sur da?") Ja, det får være måte på, altså.

Det er hårde bud på fri sikring, en blir avvist og kontrollert:

Nils: "Det å få sikring, det er et stempel, altså. Et stort stempel, kunne like gjerne ha det på ryggen. Folk ute, for eksempel, når de hører at jeg har sikring, så blir jeg gått fra med en gang. (...) (Framtida) ser

ikke så lys ut, nei. På grunn av sikringa. ("Hvorfor det? Stempelet?") Stempelet, ja. Og at de skal holde meg etter alle de fordømte reglene."

Og "de fordømte reglene" skal det lite til for å bryte - med store konsekvenser, slik sikringsfangene ser det.

Svein gir følgende karakteristikkk av sikringen, uansett om den er fri eller lukket:

"Sikring, det er fem eller ti års psykisk tortur. Det er noe som blir hengende ved deg resten av livet. Du er dømt for livet. Skulle du komme borti noe senere i livet, kriminelt eller ikke, så kommer det fram. Sikring! Da er du spennet gærn da, vet du. Der er ytterst, ytterst få folk ute i samfunnet som vet hva sikring innebærer."

Også Oddvar har lignende tanker: "Men jeg har fått det sikringsstempelet på meg. Folk som leser i (lokalavisa) tror at jeg er helt gal, altså. Det syns jeg er litt trist. Jeg var forlova med ei jente, men venninnene og foreldra og folk sa jo til henne at hu måtte se og bli kvitt meg før jeg drepte henne. Det er jo helt vilt!"

Til orientering - Oddvar sitter ikke dømt for drap eller lignende alvorlig voldslovbrudd.

Det er svært mange som nevner at det skal lite til før man ryker inn igjen når man er løslatt på fri sikring, til tross for at de ikke ble spurt om dette. Og når det oppleves slik, føler en seg ikke særlig fri:

Finn: "(Sikring), det er et stempel, altså. Du er liksom ikke fri om du er løslatt på fri sikring. Du er stadig under et press hele tida, du har det hengende over deg."

Sikringen er i seg selv et stempel, et stempel som kommer i tillegg til, eller forlengelsen av, og som forsterker den

stemplingen rettspsykiaterne foretar ved sine begreper "mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner".

8.5. Oppsummering

Rettspsykiatrisk observasjon, sjelsevner av forskjellig slag og sikring er for de aller fleste fangene uløselig knyttet til hverandre. Det ene fører til det andre fører til det tredje. Følgelig kan man heller ikke så lett dele det opp slik det er gjort her for fremstillingens skyld, uten å miste noe av denne helheten.

At observasjon fører til sikring, ifølge fangene, sies slik av Trond: "Dersom jeg ble observert, ville jeg i hvert fall få sikring. Folk har fått sikring for mindre enn det jeg soner for. Det var egentlig ganske få på den tida som slapp sikring etter en judisiell observasjon. Det var min erfaring, i hvert fall."

Det er mange som sier det såpass eksplisitt; leger + observasjonen = sikring. I tillegg er det et sterkt inntrykk fra intervjuene at når det blir stilt spørsmål om rettspsykiaterne, så snakker fangene gjerne om sjelsevner og sikring. Alt er en del av det samme. ¹⁾

Avslutningsvis vil jeg påpeke at det er svært få tall som er presentert i dette kapitlet - hvor mange som mener dét, og hvor mange dét. Hovedgrunnen er at jeg har prøvd å formidle et omfattende inntrykk av opplevelser. Hele 32 av de 38 intervjuete er blitt sitert på disse sidene, én eller flere ganger.

1) Når man intervjuer med blokk og blyant, er det dessverre endel man ikke får med seg. Dessuten blir det lett til at man redigerer underveis - f.eks. at man stiller spørsmålet omigjen: "Ja, det var legene jeg lurte på...?" - for å "holde tråden". Dermed risikerer man å miste noen interessante trekk - f.eks. slik som i dette tilfellet.

Til slutt gjengis en enetale av Oddvar, en enetale som svært godt oppsummerer den usikkerheten og avmakten, uforutsigbarheten og fordømmelsen fangene formidler gjennom intervjuene. På intervjuetidspunktet er han ferdig med straffesoningen, men han sitter fortsatt. På sikring:

"Min sinnstilstand... De sier at jeg er helt normal. Jeg mener at jeg har brukbar intelligens og at jeg skal ta den utdannelsen jeg vil ha. Det at de har stempla meg med varig svekkete sjelsevner, det ser jeg på som en spott, som en stor ærekrenkelse. Det er spott fra samfunnets side og fra legene. Jeg er dømt på falske premisser. Alle som sitter inne, sier det om seg sjøl, men jeg mener at denne gangen gjelder det meg. Jeg har alltid tatt dommen, uten klaging. Men sikring! Ute kan jeg ikke si at jeg har sikring. Det er jo bare negative ting folk får høre om meg. Det skader enormt mye.

Men jeg lar meg ikke knekke. Det er lett å bli knekt av en sikringsdom. Sikringsdømte får jo ikke vanlige rettigheter som domsdømte får. Du får aldri vite når du går. Jeg har heller aldri hatt perm her.

Du kan heller aldri flytte til en annen by eller dra på ferie (på fri sikring). Du kan til og med ikke slutte i jobben din uten å diskutere det med vernelaget. Du kan ikke forsvare deg ute en gang...

Jeg skulle gjerne vært villig til å gå gjennom ny undersøkelse med skikkelig kyndige folk. Men det nytter ikke. Du kan aldri få en sikringssak opp igjen.

Statsadvokaten sa at jeg bare ville tape på saken om jeg anka. Han lovte at jeg skulle få være på fri sikring.

Han lovte det! Jeg har det svart på hvitt!

Det er nedverdiggende dette her. Loven skal vi følge, og bryter du en paragraf, skal du bli dømt. Men du skal ikke bli dømt urettferdig."

Kap. 9. AVSLUTNING

9.1. Sikringen er inhuman

Sikring er en særdeles hard reaksjon. Den er vesentlig hardere enn vanlig tidsbestemt fengselsstraff for dem som får deler av - eller hele sikringen i en sikringsanstalt, i et fengsel. Også for dem som ennå ikke er kommet over på sikringen, de soner ennå straffen, fremstår sikringen som noe særdeles ille de har i vente.

Det viktigste og verste ved sikringen er usikkerheten. Det understrekes av fange etter fange. Dagene kan bare telles, de kan ikke telles ned. En har ikke en konkret løslatelsesdato å se frem til, å forholde seg til. Vanlig straff, tidsbestemt fengselsstraff, er ille nok. Men da kan en i det minste forholde seg til en dato, et bestemt punkt i fremtiden lidelsen skal ta slutt - om det er aldri så langt frem.

Videre oppleves sikringen sterkt stigmatiserende. En blir sett på som spesielt avvikende både av medfanger, fengselsvesenet og folk utenfor når en har sikring. Umyndiggjørelse og avmakt er viktige stikkord.

Fangene opplever at det er legene som er ansvarlige for sikringen, at legene både er politifolk, aktorat og sikringspåførere.

Sikring i sikringsanstalt og fengsel er inhuman. Pinen ved å måtte sitte inne på ubestemt tid er så stor at sikringen bare av den grunn bør oppheves. Den bør oppheves og ikke erstattes med noen lignende ordning.

9.2. Rettspsykiatrien virker lettvint og er krenkende

Den judisielle observasjon tar sikte på å få klargjort hvorvidt den siktede på gjerningstidspunktet - og senere - var mentalt avvikende i strafferettslig henseende.

Dette kan få betydning for skyldsspørsmålet, spørsmålet om sikring og straffeutmålingen.

Det er leger som foretar observasjonen etter å ha blitt oppnevnt av retten, normalt etter begjæring fra påtalemyndigheten. Vanligvis er legene spesialister i psykiatri.

Sentralt i observasjonen står samtaler med den som skal observeres. Disse samtalene finner vanligvis sted i fengselet - på besøksrommet eller legekantoret. Fangen sitter i varetekt, ofte på brev- og besøksforbud. Han er alene med seg selv og sine tanker, tanker som ofte er så tyngende at psykofarmaka blir nødvendige for fangen.

Legene kommer altså inn i bildet på et tidspunkt hvor behovet for samtale er særdeles sterkt, hvor behovet for sakkyndig hjelp og lindring er påtrengende. Hjelp og lindring er ikke det som tilbys fra rettspsykiaterne. Tvert i mot er legenes rolle som oftest å være premissleverandører for ekstraordinær kontroll. De er rettens sakkyndige, ikke fangenes. Resultatet kan bli sikring, ikke lindring. Legene plikter å opplyse den som skal observeres, om sin spesielle og avvikende legerolle. Det gjør de ofte ikke - tvert i mot fordunkles rollen som kontrollapparatets forlengete arm. Er det for ikke å skremme bort mulige uvillige observander?

Samtalene blir sett på som viktige, presset på fangene for å delta er stort. Dessuten blir selvfølgelig tanken på å snakke med leger fristende: endelig en å snakke med, en som kan hjelpe til å finne ut av alt det forferdelige, en å dele tankene og følelsene med.

Møtet blir en skuffelse for de aller fleste fangene. Det blir svært få samtaler, samtalene varer svært kort tid. Gjennomsnittlig total samtaletid er rundt halvannen time med hver av de (vanligvis) to legene. Så godt som alle fangene reagerer sterkt på den korte tiden - "var det alt...?"

Legene er særlig interessert i alkoholbruk, oppvekst, situasjonen rundt lovbruddet, seksualliv. Det er noen få og enkle kjennetegn legene er ute etter; det er ikke stort de trenger for å kunne diagnostisere. Er det derfor samtalene går så fort?

Fangene opplever at den korte tiden nesten bare brukes til å finne negative trekk - og nesten ingen positive. Oppsummeringsvis: kommunikasjonen er dårlig, og den skjer på legenes premisser.

Den oppfatningen bekreftes når fangen møter i retten. Bildet som presenteres er et vrengebilde hvor bare brokker av en selv er tatt med og vurdert som relevant. En kjenner seg ikke igjen. I retten oppleves også det mange har følt underveis, at legene står på den motsatte siden, at de/representerer aktoratet, at legene arbeider for å få en sterkest mulig dømt. Mange føler seg totalt sveket av legene.

I retten presenterer legene også resultatet av andre undersøkelser de har gjort om fangen, som samtaler med pårørende, dokumenter fra sykehus, skole og arbeidsliv, kriminell karriere. For at legene skal få adgang til f. eks. sykehusdokumenter og skolepapirer, må den som observeres gi sitt samtykke. Mange sier de ikke har gitt noe slikt samtykke.

De mest brukte diagnosene i rettspsykiatrien er mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner. Disse diagnosene brukes bare i strafferettslig sammenheng. I tillegg er de "rent juridiske konstruksjoner" som Eitinger og Retterstøl sier det. Det er disse diagnosene som muliggjør det dobbelte grepet: straff og sikring. En blir ansett som både mentalt avvikende og strafferettslig tilregnelig på samme tid. Fangene ser på diagnostiseringen som ritualisert utskjelling og ærekrenking.

Uten legenes medvirkning kan retten vanskelig idømme

sikring. Juridisk er det selvfølgelig retten som dømmer. Legene legger premissene. Disse premissene blir bl.a. lagt på bakgrunn av noen få og korte samtaler med fangen. Konsekvensene er formidable. Det er hav av forskjell mellom en nitid politietterforskning, tiltalebeslutning og den kontradiktoriske rettsforhandling på den ene siden og legenes hurtige "venstrehåndsarbeid" på den andre siden - eller i det minste: det fremstår som et hurtig venstrehåndsarbeid, ikke minst for fangene.

Det er også interessant å merke seg en viss ansvarspulverisering. Legen sier: "Det er ikke jeg som dømmer." Dommeren sier: "Det er ikke jeg som diagnostiserer."

9.3. Hjelper det?

En har sluttet å kappe høyre hånd av vinningslovbrytere. Det er godt mulig at det hadde hjulpet, at det hadde blitt mindre innbrudd, hvis denne reaksjonen hadde blitt gjeninnført. Men vi gjør det ikke. Det ansees som inhumant, og det står ikke i forhold til lovbruddets alvorlighet slik standarden etter hvert har blitt.

Tidsubestemte straffereaksjoner (enten de kalles straff eller ikke) er inhuman og bør avskaffes av den grunn. Motargumentet er at denne reaksjonstypen, desverre, er noe en ikke kan komme forbi. Samfunnet må beskytte seg. Hensynet til den ene får vike for hensynet til fellesskapet.

Hjelper sikring? Får samfunnet en større grad av beskyttelse når det sørger for å holde noen ute av sirkulasjon for et lengre eller kortere tidsrom?

Først og fremst må det understrekes at så godt som alle sikringsfanger skal ut igjen. Det er ikke mange som dør bak murene. (En av de 38 intervjuete ble en tid etter intervjuet båret ut "med beina først" som han selv spådde det for meg.) De aller fleste offisielt antatt farlige

går løse til enhver tid - enten fordi sikringsperioden er over eller fordi de er sikret i frihet. Dessuten får de fleste som er sikret i anstalt, permisjoner fra tid til annen.

Det sentrale kravet - selve kjernen - ved idømmelse av tidsubestemte særreaksjoner, er kravet om farlighet; at det foreligger fare for gjentakelse av (alvorlige) straffbare handlinger hos den individuelle gjerningspersonen. Disse antatt farlige skal plukkes ut bl.a. ved hjelp av rettspsykiatrien, og ved sikringen skal de holdes på i varierende grad til de ikke lenger antas å være særlig farlige.

Et helt sentralt spørsmål blir derfor: Er det mulig å plukke ut disse antatt farlige enkeltindividene på en tilfredsstillende måte?

Legene ble i 1978 fritatt for vurderingen av farlighet, de anså seg ikke (lenger) kompetente til å besvare slik spørsmål. Er rettens medlemmer mer kompetente? Ellingsen (1985:170 flg.) hevder at det virker som legene fortsatt uttaler seg om gjentakelsesfaren, men at den ligger "innbakt" i sjelsevnediagnosene. Dessuten er det fortsatt noen leger som eksplisitt uttaler seg om gjentakelsesfare (s. 184 flg.).

Problemet er at det er svært, svært vanskelig å forutsi den type farlighet det er snakk om. Professor Nils Christie viser i sin omfattende dissens i utredningen fra Straffelovrådet (NOU 1974: 17) til et stort antall internasjonale, nordiske og norske forskningsresultater på området. Han konkluderer (s. 128):

"Vi kan med en viss trygghet forutsi tilbakefall til lovbrudd i sin alminnelighet. Men fordi voldslovbryteres eventuelle tilbakefall som oftest skjer til ikke-voldsforbrytelser og fordi det her dreier seg om særdeles sjelden forekommende handlinger, har vi ikke rasjonelt grunnlag for forutsigelser av farlighet."

Ifølge den forskningen Christie viser til, fins det altså ingen sikre måter å måle fremtidig farlighet på. Det er her verd å merke seg at flertaller i Straffelovrådet så å si ikke legger frem noen forskning til forsvar for muligheten til forutsigelse av individuell farlighet, til forsvar for sitt syn (se f.eks. flertallets bemerkning (s. 122-125 i NOU'en) til Christies dissens).

Det neste spørsmålet blir hva denne mangelen på måleredskap får som resultat. Christie fortsetter (s. 128):

"Vil vi fange inn noen få farlige, må vi sperre inne en stor gruppe som sannsynligvis ikke ville kommet til å begå noen som helst farlig handling."

Vi sperrer inne mange som ikke ville vist seg å bli farlige. Innesperringen skjer på ubestemt tid, på sikring, og den er særdeles pinefull.

Vi kan ikke på rasjonelt grunnlag plukke ut dem som vil forgå seg på ny, som vil falle tilbake til nye, alvorlige lovbrudd. Skal vi fange opp én farlig, må vi i tillegg regne med å holde innesperret - på mer eller mindre ubestemt tid - to, tre, kanskje fem, seks eller flere lovbrøyttere som ikke ville forgått seg alvorlig på ny.

Vi "kapper av hånden" til noen mennesker - for sikkerhets skyld. Og det fører kanskje til at samfunnet blir befridd for ett og annet alvorlig lovbrudd. Kanskje. For det første slipper som nevnt alle de antatt farlige fri før eller senere. For det andre er de fleste alvorlige lovbrudd førstegangshandlinger. Det vil si at de aller, aller fleste fremtidige alvorlige lovbrøyttere går løs i samfunnet - ganske enkelt fordi de ennå ikke har begått en slik straffbar handling. For det tredje kan det også tenkes at enkelte blir farlige av å bli vurdert som farlige, av å få lang dom og dernest sikring, av å bli stemplet - og avvist - av samfunnet, av omgivelser og av medfanger.

Kanskje "hjelper" det å ha sikring, kanskje ikke. Det kan være at sikringssystemet fanger opp en og annen "farlig" sammen med en rekke "ufarlige". Juristene lærer i sin straffeprosess at det er bedre å la 10 skyldige gå fri, enn å dømme én uskyldig. En sikringsordning snur på sett og vis dette prinsippet på hodet. Det blir dermed også et viktig moralsk spørsmål: Hvor mange ufarlige skal sperres inne for å fange opp den ene farlige? Hvor sikker skal en være? Hvor mange "uskyldige" skal ofres for samfunnstryggheten?

9.4. Forvaring og anbringelse

Høsten 1973 kom Straffelovrådets utredning "Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner". Den ble publisert i NOU 1974: 17 og er blitt vist til en rekke ganger i denne avhandlingen.

Utredningen ble heftig diskutert og kritisert og ble "lagt på is" i nesten 10 år. For tiden (våren 1986) arbeider Justisdepartementet med en proposisjon med utgangspunkt i utredningen.

Straffelovrådets medlemmer i 1973-utredningen var en rekke sentrale jurister og leger - foruten en kriminolog. Flertallet, dvs. alle unntatt kriminologen Nils Christie, vurderer, vurderer det slik at man også i fremtiden vil ha behov for strafferettslige særreaksjoner. De foreslår en vesentlig formell innskjerping i forhold til dagens regelverk, sikringen. Nedenfor skal jeg gi en meget kort oversikt over de viktigste forslagene. (I Vedlegg 4 er en skjematisk oversikt over de nye forslagene, sammenstilt med dagens sikringsordning.)

9.4.1. Formålet med den nye ordningen

Som ved dagens ordning, skiller Straffelovrådet mellom de strafferettslig utilregnelige og de strafferettslig

tilregnelige. Overfor de strafferettslig tilregnelige skal den nye særreaksjonen etter forslaget kalles "forvaring", overfor de utilregnelige "anbringelse". For begge disse gruppene anser Straffelovrådet særreaksjoner nødvendige når det dreier seg om antatt særlig farlige lovbrøyttere. Samfunnsbeskyttelsen står sentralt, som ved dagens ordning. (Straffelovrådets lovforslag er inntatt i sin helhet i Vedlegg 3.)

De tiltakene som foreslås overfor utilregnelige, er:

1. Tiltak i frihet. Dette tiltaket er ikke begrenset av lovbruddstypen og kan idømmes som reaksjon inntil tre år. (Se forslaget § 39 a nr. 1.)
2. Omsorg i institusjon. Heller ikke denne reaksjonen er begrenset av type lovbrudd, reaksjonstiden er max. seks måneder. (Se forslaget § 39 a, nr 2.)
3. Anbringelse i institusjon. Institusjonsanbringelse er foreslått reservert for alvorlige lovbrøyttere og skal etter forslaget vare i max. fem år. Institusjonen skal ligge under sosialomsorgen.

Tiltakene som nevnt i punkt 2 og 3 kan etter forslaget forlenges med kontrollkommisjonens samtykke.

Som denne oversikten viser, foreslår Straffelovrådet ytterligere en særreaksjon - overfor utilregnelige hvor tiltak ansees nødvenige for å forebygge nye lovbrudd, men hvor lovbrøytteren ikke vurderes som særlig farlig (punkt 1 og 2). Dette forslaget er imidlertid ikke tiltrådt av Straffelovkommisjonen (NOU 1983: 57) og blir etter alt å dømme heller ikke fulgt av de lovgivende myndigheter. Det behandles derfor ikke noe mer her.

Overfor strafferettslig tilregnelige, er foreslått særreaksjonen forvaring. Forvaringen skal som hovedregel foregå i en institusjon under fengselsvesenet.

Jeg kommer nærmere inn på de forskjellige aktuelle reaksjonstiltakene nedenfor.

9.4.2. Betingelsene

Det er tre betingelser som skal foreligge samtidig. De er:

For det første er det et vilkår at gjerningspersonen har begått et alvorlig lovbrudd. Forslagets § 39 sier at en må finnes skyldig i

"...drap eller annen alvorlig voldsforbrytelse, voldtekt eller annen alvorlig sedelighetsforbrytelse, frihetsberøvelse, ran, ildspåsettelse, sprengning, alvorlige trusler eller forsøk på en av disse forbrytelser, (...)"

Dette gjelder for de strafferettslig tilregnelige. For de utilregnelige ramser § 39 b opp de samme typer lovbrudd som må være begått.

For det andre tillegges lovbrysterens sinnstilstand og tidligere adferd vekt - ved siden av selve lovbruddet. Lovforslaget definerer ikke hva som menes med "lovbrysterens sinnstilstand". Heller ikke i begrunnelsene for forslaget og i kommentarene til de enkelte paragrafene kommer Straffelovrådet inn på hvordan dette begrepet skal forstås. Det er m.a.o. uklart hvordan dette skal tolkes. I forslagets § 45 heter det imidlertid i første ledd:

"Har gjerningsmannen handlet under sterk bevissthetsforstyrrelse eller i annen dyptgående abnormtilstand, kan retten fritta ham for straff" (min uth.).

Retten "kan" altså fritta for straff hvis de psykiatrisk sakkyndige (jfr. nedenfor) kommer frem til at tiltalte led av "sterk bevissthetsforstyrrelse" eller "annen dyptgående abnormtilstand". Hvis retten i disse tilfeller ikke vil fritta for straff, kan den idømme tiltalte forvaring - hvis de øvrige betingelsene er til stede.

For de strafferettslig utilregnelige er straffrihets-
kriteriet, ved siden av "kan"-regelen i § 45, angitt i
§ 44:

"Den som på handlingstiden var alvorlig sinnslidende
(sinnssyk) eller psykisk utviklingshemmet i betydelig
grad (åndssvak), straffes ikke."

Etter § 39 b skal forbrytelsen sammenholdes med sinns-
tilstanden og tidligere adferd for at anbringelse skal
bli aktuelt.

Det tredje vilkåret er at retten finner "grunn til å
anta at han er særlig farlig for andres liv, legeme,
helse og frihet". Denne formuleringen er lik i både
§ 39 og § 39 b, altså for såvel strafferettslig tilregne-
lige som utilregnelige.

9.4.3. Legenes rolle

Legene vil også i fremtiden ha en sentral rolle rundt
spørsmålet om særreaksjoner. For de strafferettslig
tilregnelige heter det i § 39, nr 1:

"Før dom på forvaring avsies, bør tiltalte som regel ha
vært undergitt en rettspsykiatrisk undersøkelse."

Hvis det kan bli aktuelt med dom på anbringelse, "skal
tiltalte ha vært undergitt rettspsykiatrisk undersøkelse"
(min uth.), etter § 39 b, nr 4.

Legenes rolle som sakkyndige for retten vil bestå. Legene
skal etter forslaget ikke uttale seg om farligheten.

9.4.4. Forvaringen

Forvaring vil etter forslaget juridisk sett være straff
(noe sikringen pr. idag ikke er). Det dobbeltsporete
system, at en kan idømmes både straff og sikring, opp-
heves. Som praksisen er ved dagens sikring av straffe-

rettslig tilregnelige, vil også eventuelle fremtidige forvaringssaker komme direkte opp for lagmannsretten. Forvaringstiltakene vil ventelig bli følgende:

- a. fengsel,
- b. institusjon under sosialomsorgen, og
- c. løslatelse på prøve.

Lagmannsretten må fastsette en lengstetid, dog ikke ut over 15 år, jfr. § 39 nr. 2. Der heter det videre: "Når retten finner grunn til det, kan den også fastsette en minstetid på inntil 5 år." En vil altså kunne få dommer som eksempelvis vil lyde på "minimum tre, maksimum ti år". Lengstetiden kan forlenges av retten etter begjæring fra påtalemyndigheten - med inntil tre år om gangen.

En eventuell løslatelse før lengstetiden må avgjøres av herreds- eller byretten. Minstetiden må sittes. Ved løslatelse før lengstetiden, fastsettes en prøvetid på fra to til fem år. Hvis en bryter prøvevilkårene, risikerer en gjeninnsettelse - noe som eventuelt må avgjøres av herreds- eller byretten på begjæring av påtalemyndigheten. (Se § 39 nr 4.)

9.4.5. Anbringelsen

Anbringelse skal ikke være straff - den dømte er straffereettslig utilregnelig. I anbringelsessaker vil herreds- eller byretten være førsteinstans - eller direkte for lagmannsretten "når påtalemyndigheten finner grunn til det" og/eller "når tiltalte nekter å ha forøvet handlingen, og han begjærer det (...)", se § 39 b, nr 4.

Følgende tiltak er foreslått:

- a. institusjon under sosialomsorgen,
- b. fengsel ("dersom den anbrakte ikke er alvorlig sinnslidende (sinnssyk)"), jfr. § 39 b, nr 3. Om den anbrakte blir "frisk" i institusjonen under sosialomsorgen, risi-

kerer han/hun altså å bli overført til fengsel, c. utskrivning på prøve.

Retten skal ikke fastsette noen lengstetid eller minstetid, men "under ingen omstendigheter kan anbringelsen vare utover 5 år uten kontrollkommisjonens samtykke" (§ 39 b, nr 2).

Utskriving fra institusjonen skal bestemmes av kontrollkommisjonen - med en prøvetid på fra to til fem år (§ 39 b, nr. 2). Den utskrevne anbrakte kan også gjeninnlegges dersom "den utskrevnes atferd i prøvetiden (gir) grunn til det" - etter avgjørelse av overlegen ved institusjonen (§ 39 b, nr 2, jfr. § 39 a, nr 2).

9.4.6. Kort vurdering av forslagene

Forslagene om forvaring og anbringelse er lite radikale. Endringene blir få og små dersom de vedtas. For det første vil tidsubbestemtheten bestå. De forvaringsdømte vil fortsatt ikke kunne telle ned dagene. De anbrakte risikerer også å komme i fengsel, på ubestemt tid. Forslaget er inhumant ut fra de samme kriteriene som for sikringen.

For det andre vil også rettspsykiatrien i fremtiden være krenkende for dem som blir observert. En vil riktignok fjerne det belastende og belastede ikke-psykiatriske uttrykket "mangelfullt utviklete og /eller varig svekkete sjelsevner". Dette skal erstattes med bl.a. "sterk bevissthetsforstyrrelse" og "dyptgående abnormtilstand" - heller ikke disse er begreper fra psykiatrisk fagterminologi. Videre vil de dømte stemples "særlig farlig for andres liv, legeme, helse eller frihet" - uttrykk som sannsynligvis vil oppleves vel så sterkt som dagens "fare for at gjerningsmannen (...) atter vil foreta en handling (...)". Sundby (1975) skriver om stemplingen:

"Lovens nåværende uttrykk synes å være særlig 'stygge'. Men selv om man søker å finne andre ord, så ville disse lett få akkurat det samme stemplingspreg. Det avgjørende er at ordene fungerer i en sammenheng hvor de danner bakgrunn for sosial kontroll av et utstøtt klientell. De nye uttrykkene 'særlig farlig' og 'dyptgående abnormtilstand', vil ganske sikkert virke stigmatiserende på nøyaktig samme måte etter kort tids praksis" (s. 71-72).

Dessuten vil neppe rettspsykiatrien endre seg nevneverdig med hensyn til hva som vil bli ansett som relevant i samtalene med de som observeres. Derfor vil sannsynligvis også møtene mellom lege og observand fortsatt bli like få og like kortvarige, og fangen vil fortsatt oppleve en lettvin og krenkende rettspsykiatri.

For det tredje står de rasjonelle innvendingene like fast. Skal en fange opp én farlig, må en også holde innesperret på ubestemt tid to, tre, fire og kanskje flere som ikke ville begått seg på ny.

Et helt nytt forslag er at strafferettslig utilregnelige skal kunne dømmes til anbringelse i institusjon under sosialomsorgen, f.eks. sykehus. Det betyr at den såkalte asylsuvereniteten - overlegens rett til å selv å bestemme hvem som skal innlegges ved sykehuset - settes til side for denne gruppen. Forslaget har møtt sterk motstand fra legehald og var én av grunnene til at 1973-utredningen ble lagt på is. Jeg går ikke inn på denne diskusjonen.

Et annet nytt forslag er at det såkalte dobbeltsporete system oppheves, forvaring skal ikke kunne gis på toppen av en tidsbestemt straff. Dette virker umiddelbart som et fremskritt. På den annen side er det slett ikke sikkert at de forvaringsdømte vil oppleve det slik. I dag vil en fange med både straff og sikring i det minste først kunne telle ned dagene til straffen er ferdig. I fremtiden vil en slik nedtelling overhodet ikke bli mulig, såfremt en ikke har blitt idømt minstetid. (De

som kommer til å idømmes minstetid, vil i fremtiden hovedsaklig være lovbytere med lange forvaringsdommer.) Usikkerheten kan med andre ord tenkes å bli forsterket.

Et tredje nytt forslag er at retten skal avgjøre såvel løslatelse fra forvaring som gjeninnsettelse. Idag er dette administrative avgjørelser. Rettssikkerheten vil i fremtiden dermed bli noe bedre. De anbrakte utilregnelige vil også i fremtiden være underlagt administrativt skjønn.

Oppsummeringsvis: En fremtidig forvarings- og anbringelsesordning som skissert i NOU 1974: 17 representerer svært lite prinsipielt nytt i forhold til dagens ordning. Begge ordningene er lite rasjonelle og påfører en liten gruppe mennesker store ekstra lidelser ut over det som er vanlig ved tidsbestemte straffer.

Dagens sikringsordning bør derfor avskaffes og ikke erstattes med noen ny som innebærer tidsubestemte særreaksjoner. Rettspsykiatrien bør følgelig nedlegges i forhold til strafferettslig tilregnelige lovbytere.

Hva så med de strafferettslig utilregnelige?

Her har kanskje rettspsykiatrien fortsatt en misjon også i fremtiden, etter min mening. Så lenge en finner det inhumant å straffe mennesker som "ikke kan for det", vil rettsvesenet forlange sakkyndig hjelp til å si ut dem som ikke kan/bør straffes med fengsel på grunn av en alvorlig sinnslidelse eller åndssvakhet. (Hvem som bør ansees som strafferettslig tilregnelige og ikke, er en viktig, vanskelig og interessant løpende diskusjon som jeg ikke tar opp her.)

Men hva skal en så gjøre med dem straffevesenet ikke kan straffe? Det er et særdeles vanskelig spørsmål å gi noe godt svar på. Ett svar er at de skal selvfølgelig helsevesenet ta seg av, de er syke, trenger pleie og omsorg.

Men på den annen side vet vi at de menneskene det er snakk om i denne forbindelse, er de som lettest blir bortgjemt og glemt. Det gamle Reitgjerdet er et eksempel på det. Hvis lovbrøttere som blir sett på som sinnssyke eller åndssvake blir overlatt til helsevesenet, er muligheten for at nye Reitgjerdet vil oppstå, nærliggende. Dessuten er det slett ikke sikkert at helsevesenet vil ta i mot alle i denne gruppen.

Det er som sagt ikke lett å gi noe godt svar på dette. En tommelfingerregel kan kanskje være at man bør forbedre jussen i helsevesenet heller enn å søke å forbedre medisinen i strafferettsvesenet. Hvordan rettsikkerhetsproblemene for (tvangs-)innlagte psykiatriske pasienter skal ivaretas på en best mulig måte, er nok en stor, vanskelig og interessant diskusjon.

Men min konklusjon blir i alle fall at sinnssyke og åndssvake alvorlige lovovertrедere bør inn i helsevesenet uten strafferettsvesenets innblanding. Når den innlagte blir helbredet for sin sinnslidelse, får vedkommende utskrives. Det blir logisk sett meningsløst hvis en skal kunne risikere å bli overført til fengsel for en handling en på gjerningstidspunktet "ikke kunne noe for", slik anbringelsesforslaget gir hjemmel for. På samme måte blir det meningsløst å holde medisinsk friske tilbake på et sykehus.

+ + +

Straffelovrådets endringsforslag om forvaring og anbringelse blir altså svært små i forhold til dagens sikringsordning. De er faktisk så små at en kan spørre seg om ikke hele forslaget kan betraktes som et spill for galleriet; man gir inntrykk av noe gjøres, at en tenker alvorlig på problemene, at kritikerne blir hørt.

På den annen side betyr det at denne undersøkelsen på ingen måte er historie, en beretning fra en snart forgangen

tid. Fangenes utsagn står der og er like gyldige i forhold til en fremtidig forvarings- og anbringelsesordning som de er det i forhold til dagens sikringsordning.

Det er viktig å understreke.

9.5. En restkategori

Sikring - og en eventuell fremtidig lignende ordning - utgjør særreaksjonenes siste skanse. Den tidligere arbeidsskolen, senere ungdomsfengselet, for unge lov- overtredere ble opphevet i 1975. Denne særreaksjonen virket slett ikke, den gjorde snarere vondt verre - til tross for gode intensjoner om å føre de unge inn på den smale vei ved positive virkemidler, særlig skole. I og med at reaksjonen var ment å være mer skole enn straff, ble de unge idømt strengere dommer enn de ellers ville fått. Dette ble selvfølgelig opplevd blodig urettferdig av de dømte. Den tidligere direktøren for arbeidsskolen/ungdomsfengselet Kåre Bødals avhandling "Fra arbeidsskole til ungdomsfengsel" var et meget viktig bidrag i retning av nedleggelsen (Bødal (1969)).

Noen år tidligere, i 1970, ble tvangsarbeidsordningen for arbeidsløse alkoholisererte løsgjengere opphevet. Tvangsarbeidet var en ordning hvor brysomme, men ufarlige alkoholikere ble sperret inne på anstalten Opstad på Jæren i Rogaland i årevis. Renovasjonshensyn var viktige argumenter mot nedleggelsen. (Mathiesen (1975) har skrevet en bok om debatten etter nedleggelsen.) Blant de første som beskrev "landets hardeste fengsel", var Bratholm (1964) og Christie (1960). Også for tvangsarbeidsanstalten stod behandling sentralt, hardt arbeid skulle kurere alkoholikerne for deres drikkfeldighet og føre dem inn i arbeidslivet. I og med at dette var arbeid, ikke straff, kunne dommerne med god samvittighet sende dette utslåtte klientellet til år i hardt fengsel for bagatellmessige forseelser.

Sikringen står igjen. Den er etter hvert blitt reservert for et klientell med alvorlige lovbrudd bak seg, mens den særlig i 1950- og 1960-årene ble meget brukt også overfor heller "uskyldige" vinningslovbrytere. Sikringen har altså reelt endret karakter, noe som forvaringsforslaget bl.a. søker å formalisere.

I løpet av kort tid, rundt 15 år, forandret altså straffereaksjonsbildet seg radikalt i Norge. I 1959 var 423 menn underkastet en eller annen form for særreaksjon, mens 249 sonet landsfengselsdom (= straffesoning av mer enn seks måneders varighet) (Christie (1962:39)). I 1975 ble ungdomsfengselet opphevet og sikringsbruken var sterkt redusert. I dag sitter bare noen få titalls mennesker på sikring i fengsler, mens noen flere soner straff og har sikring i vente. Rundt 150 er sikret i frihet, mens et ukjent antall er i sikringstiden plassert på institusjoner under helse- og sosialvesenet. Bruken av særreaksjoner har skrumpet radikalt inn, svært mye på grunn av en vedvarende og kraftig kritikk. Likevel brukes mye tid og krefter på å forsvare og begrunne en siste rest.

Hvorfor opprettholdes denne siste resten?

For å svare på dette er det kanskje fruktbart å spørre seg om hvilke interesser det er som gjør seg gjeldende. Hvem kan tjene på å opprettholde denne restkategorien innen særreaksjonene?

For det første juristene. Vårt rettsvesen er slik at enhver sak som bringes inn for domstolene, må få sin løsning, det må treffes en avgjørelse. Innenfor andre etater og profesjoner kan man, i alle fall til en viss grad, nøye seg med omtrentligheter - eller la enkelte saker bero. Noen av de sakene som bringes inn for straffedomstolene er uhyre vanskelige. Her reises grunnleggende almenmenneskelige spørsmål som filosofer har balt med i århundrer; om skyld, straff, moral, det onde mennesket... Rettspsykiatrien gir domstolene et

redskap til å fatte en beslutning. Domstolen blir den siste problemløser. Videre: Ut fra vanlige tanker om forholdsmessighet i strafferetten, er det også grenser for hvor kraftige og langvarige fengselsstraffer som kan idømmes. Legene kommer dermed inn og blir medisinske premissleverandører for ytterligere kontroll, for et dobbelt tak på enkelte lovbrytere når den vanlige jussen ikke strekker til og kravet blir stort nok.

For det andre har vi rettspsykiaterne - selv om de neppe utgjør noen helt sentral kraft i opprettholdelsen av systemet. De psykiatrisk sakkyndige utgjør en historisk overlevert rest hvis prestisje synes å smuldre. Færre og færre psykiatere finner det tilfredsstillende å drive med den type diagnostisk arbeid strafferettsvesenet og domstolene ber dem om. Arbeidet ansees utilfredsstillende dels på grunn av den kontrollfunksjonen legene får og dels på grunn av de begrepene de må bruke. Et tegn på smuldrende prestisje er kanskje også at Den rettsmedisinske kommisjons beretninger kommer med større og større mellomrom. Den nyeste pr. idag (våren 1986) er fra 1979. Likevel er det åpenbart at mange psykiatere føler at de er med å gjøre noe riktig ved sitt diagnostiske arbeid. Dessuten blir de sakkyndige selvfølgelig betalt for sitt arbeid - for enkelte må de samlede salær utgjøre en vesentlig del av årsinntekten.

For det tredje politikerne. Politikerne er sentrale. Det er de som i første instans pålegger juristene og psykiaterne arbeidet gjennom lovverket. Politikerne er avhengig av popularitet såvel i parti som velgermasse. På et felt som strafferett og psykiatri kommer følelser lett i kok. Det ser vi etter tragiske og oppsiktsvekkende enkeltsaker som f.eks. den såkalte Bergenssaken hvor en sikringsdømt, sikret i frihet, i 1982 drepte en liten pike på fem år. Opinion og presse krever handlekraft, leger og justisvesen får gjennomgå: "Hvorfor var denne mannen sluppet fri?" Ifølge statsadvokat Huitfeldt (1984)

ble mannen vurdert som tilhørende "den trygge gruppen". Politikerne får et press. De må skape et inntrykk av at de gjør noe, av handlekraft. Dessuten virker det som om det er ganske så lett å slå politisk mynt på dette feltet - gjerne på bakgrunn av opprørende enkeltsaker og på bekostning av en liten og fordømt gruppe som ikke har muligheter til å ta til motmæle.

For det fjerde har vi alle oss andre. "Vi" tror på ekspertisen, på legene, juristene, grundigheten og på nødvendigheten av en særreaksjon på dette feltet. De er jo farlige, livsfarlige, sperr dem inne - få dem betryggende bak lås og slå. Det er offeret og offerets familie en identifiserer seg med, sannelig ikke gjerningspersonen.

Til det er å si at vi sannsynligvis aldri vil få de redskapene som skal til for å vurdere disse spørsmålene på en treffsikker måte. Sikkert er det i alle fall at vi ikke har dem i dag.

Likevel kan det være at vi føler oss tryggere ved at noen som virker farlige holdes spesielt lenge inne. Det kan kanskje virke mentalhygienisk gunstig for folk flest. Dessuten opprettholder det nåværende systemet myten om onde mennesker hvis avvik ligger innbakt i voldspersonen - og ikke^{er} et produkt av omgivelsene. Dette er også et bilde rettspsykiatrien formidler; perspektivet rettes innover, mot personen, og ikke utover, mot omgivelser, miljø, samfunn.

"Retten får forenklete svar på forenklete spørsmål", skriver Ellingsen (1985:221). Også folk flest presenteres enkle svar, vi enes i fordømmelse. Vi slipper å måtte bale med spørsmål om sammenhengen mellom individ og samfunn. Systemer og ordninger får hvile i fred.

V E D L E G G

Straffelovens § 39

1. Hvis en ellers straffbar handling er foretatt i sinns-
sykdom eller bevisstløshet eller en straffbar handling
er begått i bevisstløshet som er en følge av selvfor-
skyldt rus (§ 45) eller under en forbigående nedsettelse
av bevvisheten eller av en person med mangelfullt ut-
viklede eller varig svekkede sjelsevner, og der er
fare for at gjerningsmannen på grunn av en sådan til-
stand atter vil foreta en handling som foran nevnt,
kan retten beslutte at påtalemyndigheten i sikrings-
øiemed skal
 - a. anvise eller forby ham et bestemt oppholdssted,
 - b. stille ham under opsikt av politiet eller en dertil
særlig opnevnt tilsynsmann og pålegge ham å melde
sig for politiet eller tilsynsmannen til visse
tider,
 - c. forby ham å nyte alkoholholdige varer,
 - d. anbringe ham i betryggende psykiatrisk forpleining,
 - e. anbringe ham i psykiatrisk sykehus, kursted, pleie-
anstalt eller sikringsanstalt, såfremt det er adgang
til dette etter alminnelige forskrifter utferdiget
av Kongen,
 - f. holde ham i fengslig forvaring.
2. Er det på grunn av sådan tilstand fare for handlinger
av den art som er omhandlet i §§ 148, 149, 152 annet
ledd, 153 første, annet og tredje ledd, 154, 155, 159,
160, 161, 192-198, 200, 206, 212, 217, 224, 225, 227,
230, 231, 233, 245 første ledd, 258, 266, 267, 268
eller 292, skal retten beslutte anvendelse av sådanne
sikringsmidler som foran nevnt.
3. Forholdsreglene innstilles når de ikke lenger anses på-
krevet, men kan gjenoptas når dertil finnes grunn. Av
de under a-d nevnte sikringsmidler kan flere anvendes
samtidig.

Retten skal fastsette en lengstetid utover hvilken
forholdsregler ikke må anvendes uten rettens samtykke.
4. Hvis ikke retten har truffet annen bestemmelse, har

påtalemyndigheten valget mellom de nevnte sikringsmidler.

Bestemmelse om at et sikringsmiddel skal innstilles eller gjenoptas eller ombyttes med andre, treffes av vedkommende departement.

Før der treffes beslutning om sikkerhetsforholdsregler eller om å innstille sådanne, skal der som regel innhentes erklæring fra sakkyndig læge. Det samme bør skje med visse mellomrum under anvendelsen av disse forholdsregler.

5. Er straff ilagt for handlingen, kan departementet bestemme at den helt eller delvis skal bortfalle hvis der anvendes forholdsregler som nevnt i post 1.
6. Er gjerningsmannen anbrakt i psykiatrisk sykehus, uten at retten før hans innleggelse har behandlet spørsmålet om sikringsmidler, skal påtalemyndigheten varsles før utskrivning besluttes, og utskrivning må ikke settes i verk før det har vært anledning til å få rettens avgjørelse om ytterligere forholdsregler i samsvar med denne paragraf. Gjerningsmannen må dog ikke i påvante av dette tilbakeholdes i sykehuset i mer enn 3 måneder etter at overlegen har varslet påtalemyndigheten om at han vil bli utskrevet.
7. Hvis gjerningsmannen ikke er norsk statsborger, kan vedkommende departement, såfremt ikke annet er vedtatt ved overenskomst med fremmed stat, bestemme at han skal utvises istedenfor å undergis sikkerhetsforholdsregler etter denne paragraf.

NOU 1974: 17
Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner

147

IX.

Lovutkast

I.

I den alminnelige borgerlige straffelov av 22. mai 1902 skal overskriften til kapittel 2 lyde:

Straff og andre rettsfølger:

I samme lov skal følgende bestemmelser lyde:

§ 15.

De alminnelige straffer er:
fengsel,
hefte og
bøter.

Forvaring kan idømmes etter reglene i § 39 b.

Ungdomsarrest og ungdomsfengsel kan idømmes etter regler i særskilt lov.

I særlige tilfelle anvendes rettighetstap som nevnt i § 29.

Rettighetstapet kan idømmes ved siden av eller istedenfor annen straff. Det kan dog ikke tre istedenfor annen straff når loven har fastsatt en frihetsstraff på minst 1 år for handlingen.

§ 36 siste ledd:

Inndragning etter §§ 34 eller 35 kan foretas selv om lovbrøteren ikke straffes på grunn av bestemmelsene i §§ 44, 45 eller 46.

§ 39.

1. Den som finnes skyldig i drap eller annen alvorlig voldsforbrytelse, voldtekt eller annen alvorlig sedelighetsforbrytelse, frihetsberøvelse, ran, ildspåsettelse, sprengning, alvorlige trusler eller forsøk på en av disse forbrytelser, kan dømmes til forvaring i stedet for en tidsbestemt fengselsstraff når forbrytelsen sammenholdt særlig med lovbrøterens sinnstilstand og tidligere atferd gir grunn til å anta at han er særlig farlig for andres liv, legeme, helse eller frihet. Forvaring kan også idømmes for forbrytelse av annen art hvis de øvrige vilkår i første punktum er oppfylt, og lovbrøteren tidligere har begått eller gjort forsøk på forbrytelse som der nevnt. Før dom på forvaring avsies, bør tiltalte som regel ha vært undergitt en rettspsykiatrisk undersøkelse.

Tidligere idømt frihetsstraff faller bort når det gis dom på forvaring.

2. I dommen fastsettes en lengstetid for forvaringen, dog ikke utover 15 år. Når retten finner grunn til det, kan den også fastsette en minstetid på inntil 5 år. Etter begjæring av påtalemyndigheten kan retten ved dom forlenge lengstetiden med inntil 3 år om gangen.

3. Begjæring om løslatelse før lengstetidens utløp kan domfelte, anstaltledelsen eller påtalemyndigheten bringe inn for herreds- eller byrett. Saken fremmes av påtalemyndigheten og avgjøres ved dom. Er minstetid fastsatt, kan sak om løslatelse ikke reises før denne er utløpt. Ellers kan domfelte ikke reise slik sak før 1 år etter at dommen på forvaring eller dom som nekter løslatelse er blitt endelig.

Løslatelse før lengstetidens utløp skjer på prøve med en prøvetid fra 2 til 5 år. Hvis det på tidspunktet for løslatelsen er mindre enn 2 år igjen av lengstetiden, skal prøvetiden være 2 år. Reglene i § 52 nr. 6 og 7 gjelder tilsvarende.

Dersom den løslatte i prøvetiden bryter vilkårene eller unndrar seg tilsynet, kan påtalemyndigheten bringe spørsmålet om gjeninnsettelse inn for herreds- eller byrett. Dom på gjeninnsettelse må være avsagt innen 6 måneder etter utløpet av prøvetiden.

4. Når det antas hensiktsmessig, kan en person som er undergitt forvaring i anstalt under fengselsvesenet, overføres til forvaring i institusjon under psykisk helsevern eller andre grener av sosialomsorgen.

5. Kongen gir nærmere regler om gjennomføring av forvaringen.

§ 39 a.

1. Den som på grunn av tilstand som nevnt i §§ 44 eller 45 ikke ilegges straff, kan dømmes til å være undergitt tiltak i frihet i inntil 3 år når dette antas nødvendig for å forebygge nye lovbrudd. Retten kan fastsette at lovbrøteren skal gjennomgå psykiatrisk behandling utenfor institusjon, undergis tilsyn, overholde

særlige bestemmelser om oppholdssted, avhold fra alkohol eller andre berusende eller bedøvende midler, eller at han skal undergis andre formålstjenlige tiltak. Forhørsretten kan ved kjennelse treffe vedtak om endring eller innstilling av idømte tiltak.

2. Dersom lovbruddets art og lovbrysterens sinnstilstand eller tidligere atferd gir grunn til å anta at tiltak i frihet ikke er tilstrekkelig til å forebygge nye lovbrudd, kan han dømmes til omsorg i institusjon under psykisk helsevern eller andre grener av sosialomsorgen. Slik dom kan også avsies mot en lovbryster som er undergitt tiltak etter nr. 1, såfremt hans atferd antas å gjøre det nødvendig med omsorg i institusjon for å forebygge nye lovbrudd.

Institusjonens medisinske leder kan bestemme utskrivning når han finner at opphold i institusjon ikke lenger er nødvendig. Begjæring om utskrivning kan være endelig eller på prøve med en prøvetid på inntil 3 år. Den medisinske leder kan bestemme at den utskrevne i prøvetiden eller en del av denne skal være undergitt tiltak som nevnt under 1. Han kan senere treffe vedtak om endring eller innstilling av fastsatte tiltak.

Vedtak etter foregående ledd som går lovbrysteren imot, kan han bringe inn for kontrollkommissjonen, jfr. lov av 28. april 1961 om psykisk helsevern § 8.

Gir den utskrevnes atferd i prøvetiden grunn til det, kan den medisinske leder for den institusjon utskrivning er skjedd fra, sørge for å få ham gjeninnlagt. Finnes det nødvendig, kan gjeninnleggelsen skje med politiets hjelp. Innen en uke etter at gjeninnleggelsen har funnet sted, må spørsmålet om fortsatt institusjonsopphold forelegges kontrollkommissjonen til avgjørelse.

Uten samtykke av kontrollkommissjonen kan oppholdet i institusjon ikke vare sammenhengende utover 6 måneder.

Reglene i § 9 i lov om psykisk helsevern gjelder tilsvarende når kontrollkommissjonen behandler saker i medhold av denne paragraf. Kontrollkommissjonens vedtak kan bringes inn for retten etter reglene i lov av 13. august 1915 om rettergangsmåten for tvistemål kap. 33.

3. Sak som fremmes etter nr. 1 og nr. 2, bringes inn for herreds- eller byrett og behandles etter straffeprosesslovens regler. Før dom avsies, skal det foreligge erklæring fra en sakkyndig lege.

4. Kongen gir nærmere regler om gjennomføring av tiltak idømt etter denne paragraf. Det kan bestemmes at den myndighet som etter reglene foran er tillagt kontrollkommissjonen, legges til et annet organ når lovbryster

teren er under omsorg i sosial institusjon utenfor psykisk helsevern.

§ 39 b.

1. Den som har begått drap eller annen alvorlig voldsforbrytelse, voldtekt eller annen alvorlig sedelighetsforbrytelse, frihetsberøvelse, ran, ildspåsettelse, sprengning, fremsatt alvorlige trusler, begått annen forbrytelse av særlig alvorlig art eller gjort forsøk på en av nevnte forbrytelser, og som på grunn av tilstand som nevnt i §§ 44 eller 45 ikke ilegges straff, kan dømmes til anbringelse i institusjon under psykisk helsevern eller andre grener av sosialomsorgen når forbrytelsen sammenholdt særlig med lovbrysterens sinnstilstand og tidligere atferd, gir grunn til å anta at han er særlig farlig for andres liv, legeme, helse eller frihet. Anbringelse kan også idømmes for forbrytelse av annen art hvis de øvrige vilkår etter første punktum er oppfylt, og lovbrysteren tidligere har begått eller gjort forsøk på forbrytelse som der nevnt.

2. Vedtak om utskrivning treffes av kontrollkommissjonen. Begjæring om utskrivning kan fremsettes av institusjonens medisinske leder, den anbrakte selv eller hans nærmeste. Før vedtak treffes i sak om utskrivning, skal påtalemyndigheten gis anledning til å uttale seg. Bli begjæring om utskrivning fra den anbrakte selv eller hans nærmeste avslått, kan slik begjæring ikke fremsettes før det er gått 1 år etter avslaget. Under ingen omstendighet kan anbringelsen vare utover 5 år uten kontrollkommissjonens samtykke.

Utskrivning skjer fortrinnsvis på prøve med en prøvetid fra 2 til 5 år. Kontrollkommissjonen kan bestemme at den utskrevne i prøvetiden eller en del av denne skal være undergitt tiltak som nevnt i § 39 a nr. 1. Den kan senere treffe vedtak om endring eller innstilling av fastsatte tiltak. Reglene i § 39 a nr. 2 fjerde og sjette ledd gjelder tilsvarende.

3. Dersom det antas hensiktsmessig for behandlingen av den anbrakte, kan han overføres til institusjon under en annen sosial omsorgsgren.

Dersom forholdene gjør det nødvendig, og den anbrakte ikke er alvorlig sinnslidende (sinnsyk), kan han overføres til anstalt under fengselsvesenet. Om utskrivning gjelder i så fall reglene i § 39 nr. 3 tilsvarende så langt de passer.

4. Sak som fremmes etter første ledd, bringes inn for herreds- eller byrett og behandles etter straffeprosesslovens regler. Når påtalemyndigheten finner grunn til det, bringes saken direkte inn for lagmannsrett. Det samme gjelder når tiltalte nekter å ha forøvet handlingen, og han begjærer det innen 14 dager

Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner

etter forkynnelsen av tiltalebeslutningen. Før dom avsies, skal tiltalte ha vært undergitt rettspsykiatrisk undersøkelse.

5. Regelen i § 39 a nr. 4 gjelder tilsvarende.

§ 40 første ledd:

Paa den, der ei har handlet med Forsæt, kommer ikke denne Lovs Straffebestemmelser til Anvendelse, medmindre det uttrykkelig er bestemt eller utvetydig forudsat, at ogsaa den uagtsomme Handling er strafbar. *Har gjerningsmannen handlet i selvforskyldt rus fremkalt ved alkohol eller andre midler, skal retten se bort fra beruselsen ved bedømmelsen av om handlingen var forsettlig.*

§ 42 første ledd:

Har nogen ved Foretagelsen af en Handling befundet sig i Uvidenhed angaaende Omstændigheder ved denne, der betinger Strafbarheden eller forhøier Strafskylden, bliver disse Omstændigheder ikke at tilregne ham *med mindre uvitenheten er en følge av selvforskyldt rus.*

§ 44.

Den som på handlingstiden var alvorlig sinnslidende (sinnssyk) eller psykisk utviklingshemmet i betydelig grad (åndssvak), straffes ikke. Bot kan likevel ilegges.

§ 45.

Har gjerningsmannen handlet under sterk bevissthetsforstyrrelse eller i annen dyptgående abnormtilstand, kan retten fritta ham for straff.

Var bevissthetsforstyrrelsen en følge av selvforskyldt rus, kan gjerningsmannen bare fritas for straff når særlige grunner taler for det.

§ 56.

Retten kan nedsette straffen under det for handlingen bestemte lavmål og til en mildere straffart:

- a. når handlingen er foretatt for å redde noens person eller gods, men grensene for retten hertil etter §§ 47 og 48 er overskredet;
- b. når handlingen er foretatt i berettiget harme, under tvang eller overhengende fare;
- c. *når handlingen er foretatt under sterk bevissthetsforstyrrelse eller i annen dyptgående abnormtilstand uten at dette har medført straffrihet etter § 45. Var bevissthetsforstyrrelsen en følge av selvforskyldt rus, kan straffnedsettelse bare tilstås når særlige grunner taler for det.*

§ 78 annet ledd:

Er den fornærmede alvorlig sinnslidende (sinnssyk) eller psykisk utviklingshemmet i betydelig grad (åndssvak), træder hans Verge,

hans Ægtefælle, Forældre og myndige Børn eller, om hverken Forældre eller myndige Børn findes, hans Bedsteforældre i hans Sted.

§ 132 annet og tredje ledd:

På samme måte straffes den som bevirker eller medvirker til at noen ved flukt eller ved å holdes skjult eller utgis for en annen person søkes unndratt forfølgning eller straff for en straffbar handling eller institusjonsanbringelse etter § 39 b.

På den som har handlet i hensikt å unndra seg selv eller noen av sine nærmeste fra forfølgning, straff eller institusjonsanbringelse etter § 39 b, kommer straff ikke til anvendelse.

II.

Overgangsbestemmelser.

1. Denne lov trer i kraft fra den tid Kongen bestemmer.

2. Loven får anvendelse også på tidligere forøvede handlinger som kommer til pådømmelse etter dens ikrafttreden. Dette gjelder også når en sak etter lovens ikrafttreden blir gjenstand for fornyet behandling, anke eller gjenopptakelse.

3. Sikringstiltak som er besluttet satt i verk ved lovens ikrafttreden, faller bort med mindre påtalemyndigheten finner grunn til å reise sak med påstand om idømmelse av tiltak som nevnt i § 39 og § 39 b. Saken må innen 6 måneder etter lovens ikrafttreden bringes inn for herreds- eller byrett, som ved dom avgjør om det i stedet for sikringen skal anvendes tiltak som nevnt.

Påstanden kan begrenses til at sikringsdømte skal anses som løslatt eller utskrevet på prøve i medhold av § 39 nr. 3 eller § 39 b nr. 2. Går dommen ut på at sikringsdømte skal være undergitt prøve som nevnt, får reglene om gjeninnsettelse og gjeninnleggelse i § 39 nr. 3 og § 39 b nr. 2 tilsvarende anvendelse.

4. Dom på sikring som ikke er besluttet satt i verk ved lovens ikrafttreden, faller bort med mindre påtalemyndigheten finner grunn til å reise sak med påstand om idømmelse av tiltak som nevnt i § 39 og § 39 b. Bestemmelsene i nr. 3 første ledds annet punktum og annet ledd får tilsvarende anvendelse.

Sikringstiltak etter den dom som tidligere er avsagt, kan anvendes inntil det foreligger endelig dom i den nye sak.

(Straffelovrådet har ikke funnet grunn til å foreslå endringer i straffeprosessloven. Man forutsetter at de endringer som det foreliggende forslag gjør nødvendige, blir tatt opp under den pågående revisjon av straffeprosessloven. På samme måte forutsettes at nødvendige endringer i andre lover vil bli tatt opp under det videre arbeid med dette lovforslag.)

Spørrelisten

1. Hvor gammel er du?
2. Hvor kommer du fra?
3. Hvilken utdanning/yrke har du?
4. Hvor lang dom har du?
5. Sitter du på dom eller sikring nå?
6. Hvor lenge satt du i varetekt før du fikk dommen?
7. Hvor satt du i varetekt?
8. Satt du på brev- og besøksforbud? - hvor lenge?

9. Når ble du arrestert?
10. Satt du lenge i varetekt fra arrestasjonen og frem til den rettspsykiatriske observasjonen begynte?
- hvor lenge da? - hvor lenge på brev- og besøksforbud?
11. Hadde du vært i kontakt med psykiatere før rettspsykiaterne?
12. Hadde du noen forestillinger eller kunnskaper om rettspsykiatri på forhånd?
- hvilke da? - hadde du hørt noe av medfanger?
13. Ble du først underkastet en foreløpig observasjon?
- fortell litt om det?
14. Før møtet med de oppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige - forberedte du deg på noen måte?
- hvordan da?
15. Ble det innhentet opplysninger om deg andre steder fra? (skole, arbeidsgiver, sykehus, familie, naboer osv.)
- ga du samtykke til noe av dette? - hva da?
- på hvilken måte (skriftl/muntl.)? - hva syns du?

16. Hvorfor - tror du - ble du observert, hva var det som satte det i gang?
17. Da dagen for observasjonen kom, ville du bli observert?
- nektet du?
- ble du presset på noen måte, eller gikk du helt frivillig?
18. Legene - hadde du truffet dem, eller en av dem, tidligere? - i hvilken sammenheng da?

19. Gjorde legene rede for sin opplysningsplikt til retten, m.a.o. at den vanlige taushetsplikten for leger ikke gjelder for rettspsykiatere?
20. Gjorde legene det klart for deg hva formålet med observasjonen var?
- visste du hva formålet var?
21. Hvor ofte møtte du den ene legen? - den andre?
- hadde dere lange samtaler?
- hadde du like lange samtaler med begge legene?
22. Hvor foregikk samtalene? (i fengslet, på sykehus, hjemme, andre steder)
- hvis ikke i fengslet, hvordan ble du transportert?
23. Hadde du fortrolighet til legene, stolte du på dem?
24. Opplevde du legebesøkene som et lite lyspunkt i varetektstilværelsen?
25. Fortell litt om stemningen rundt legebesøket?
- hvordan var rommet? - fikk du mat eller kaffe?
- var det andre til stede?
26. Psykiaterne - følte du at deres oppgave var å forklare eller fordømme hva som hadde skjedd?
27. Fikk du inntrykk av at legene sto på din side, eller aktoratets (politiets), eller var de nøytrale?
28. Var legene bare ute etter 'negative' ting, eller var de også interesserte i opplysninger som kunne tale til din fordel?
- hva spurte legene om? - bakgrunn, oppvekst osv?
- var det psykologiske tester av typen: 'Hva er 9 ganger 9 osv.?'
- hva synes du de burde spurt om?
29. Følte du at legene var ute etter noe de ikke spurte om?
30. Fortalte du dem alt du visste, eller prøvde du å holde noe skjult?
31. Fikk du fortalt legene alt du ville si, synes du?
32. Hvordan var humøret mens observasjonen pågikk - var du i bra slag, eller var du nedfor og deprimert?
33. Fikk du noen medisiner på den tiden?
- hvilke da?
34. Er du enig i de sakkyndiges konklusjon om din sinnstilstand?
35. Stemmer psykiaternes syn på deg med ditt eget syn på deg selv?
36. Har observasjonen påvirket synet på deg selv på noen måte?

37. Etter at observasjonen var over - kom du da på en masse ting du ville fortalt legene?
- gjorde du noe med det? - hvorfor/hvorfor ikke?
38. Da du kom i retten, og den rettspsykiatrisk erklæring om deg ble lest opp da de sakkyndige vitnet - var det bildet legene ga av deg, det bildet du trodde de skulle gi?
39. Hadde du gitt viktige opplysninger som ikke ble brukt i retten?
40. Var det folk til stede i rettssalen mens de sakkyndige vitnet? - hva synes du om det?
41. Følte du deg hjulpet eller sveket av legene?
- eller ingen av delene?
42. Ble opplysninger du ga til legene brukt på en gal måte i retten?
43. Tror du resultatet hadde blitt annerledes hvis legene hadde hatt bedre tid på seg?
44. Legene - var de enige seg i mellom i retten?
Hadde du like mye eller like lite tillit til dem begge?
45. For legene - hadde du inntrykk av at dette var prestisje, rutinejobb, eller hva...?
46. Har du hatt kontakt med noen av legene senere?
- hvor da? (i fengslet, andre steder)
47. Har noen andre fulgt opp?
48. Hvis du skulle dømme deg selv i retten, vært din egen dommer - hvordan hadde det gått da?

49. Hva synes du om diagnosen 'mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner'?
50. Hva synes du om vurderinger omkring faren for gjentakelse?
51. Hva er din mening om sikring?
- og sikringens innhold?
52. Hvordan ville du at rettspsykiatrien skulle vært?
53. Hvilket syn har du på din egen fremtid?
54. Den undersøkelsen jeg foretar nå - hvordan ser du på den?
55. Er det andre ting du gjerne vil si som ikke er spurt om?

	SIKRING	FORVARING (som foreslått i NGU 1974: 17, s.147 ff.)		
Hjemmel (1)	Straffelovens §39 (fra 1929)	Forslag til ny §39	ny §39 a (som utkast 1 NGU 1983: 57)	ny §39 b
Lovbrudd (2)	I praksis: alvorlig vold, sedelighet, brannst.	Alvorlige forbrytelser	Alle	Alvorlige forbrytelser
Betingelser:	Minst et av pkt. 1-6 må være oppfylt;			
-Sinnstilstand (3)	Utilregnelighet Tilregnelighet 1) Sinnsykdømme 3) Bevisstløsnet som følge av 2) Bevisstløsnet selvforkyldt rus 4) Forbigående nedsattelse av bevisstheten 5) Mangelfullt utviklede sjelsevner 6) Vartig svekkede sjelsevner	Tilregnelighet Forbrytelsen skjedde med lovryttersens sinnstilstand (fx. sterk bevisstretsforstyrrelse el. annen dyptgående abnormtilstand) - tidligere atferd må gi grunn til å tro	Utilregnelighet - sinnsykdømme - åndssvekket - sterk bevissthetsforstyrrelse el. annen dyptgående abnormtilstand og	Utilregnelighet - sinnsykdømme - åndssvekket - sterk bevissthetsforstyrrelse el. annen dyptgående abnormtilstand må gi grunn til å tro
- "Fare for gjentakelse"	I tillegg må det være fare for gjentakelse på grunn av en sådan tilstand som nevnt over.	at han er "særlig farlig for andres liv, helse, helse el. frihet"	tiltak anses nødvendig for å forebygge nye lovbrudd	at han er "særlig farlig for andres liv, helse el. frihet"
Prossessen (4)	a) Rettslig oppnevnte psykiatrisk sakkyndige stiller diagnosen (1-6). Må fra 1978 ikke lenger uttale seg om tilbakefallsfaren. b) Juryen tar i lagmannsrettsaker endelig stilling til sinnstilstanden, samt faren for gjentakelse (i byrettsaker gjør dommerne det) c) I lagmannsrettsaker utmåler fagdommerne sikringsens lengde, og tar stilling til de ulike sikringstiltakene, jfr. under	a) Som regel rettspsykiatrisk undersøkelse b) Lagmannsrett (som for tilregnelige etter nåværende §39)	a) Skal foreligge erklæring fra sakkyndig lege b) Hverreds-/byrettens dommere tar stilling	a) Skal ha vært under rettspsykiatrisk undersøkelse b) Enten by-/hverreds- eller lagmannsrett (lagmannsrettsaker "påtalemyndighetene finner grunn til det eller hvis tiltalte nekter skyld")
Sikrings-/forvarings-tiltakene (5)	a) Anvise/forby bestemt oppholdssted b) Under oppsikt/tilsyn, helsepolitisk c) Forbud mot alkoholbruk d) Anbringelse i "betryggende privat forpleining" e) Anbringelse i psykiatrisk sykehus, kursted, pleieanstalt el sikringsanstalt (IIa) f) Fængsel	a) Fængsel b) Institusjon under sosialomsorgen c) Utsatelse på prøve (etter regler som ligner nåværende sikringstiltak a-c)	a) Omsorg i institusjon under sosialomsorgen b) Tiltak i frihet (behandling, tilsyn, avhold, bestemt oppholdssted m.v.)	a) Anbringelse i institusjon under sosial omsorgen b) Når den "anbrakte" ikke lenger er sinn syk kan han overføres fængsel
"Det dobbeltsoorede system" (6)	Lovryttere med en el. flere av diagnosene 3-6 (se over) kan idømmes sikring som tillegg til straffen hvis fare for gjentakelse foreligger. Dette kalles det dobbeltsoorede system og er et særnorsk fenomen.	OPPHEVES Forvaring kan ikke gis i tillegg til straff	Som før, ikke dobbelt (utilregnelige idømmes ikke straff)	Som før, ikke dobbelt (utilregnelige idømmes ikke straff)
reaksjonens maks. lengde (7)	I praksis idømmes inntil 5 års eller 10 års sikring. Kan forlenges ved ny dom	15 år. Kan forlenges ved ny dom med inntil 3 år av gangen	Ikke utover 6 mnd sammenhengende utan kontrollkomisjonens samt.	Ikke utover 5 år ut kontrollkomisjonens samtykke
*Innstetid i anstalt (8)	NEI (den dømte kan i prinsippet løslates når som helst)	JÅ, kan fastsettes av retten	NEI	NEI
Løslatelse/utskrivning (9)	Administrativ avgjørelse	Avgjøres av by-/herredsrett hvis bejært før lengstetid. Minstetid må sittes	Bestemmes av overlegen på institusjonen. Prøvetid inntil 3 år	Bestemmes av kontrollkomisjonen. Prøvetid fra 2 til 5 år
Gjeninnsettelse/-legg (10)	Administrativ avgjørelse mens sikringen løper	Avgjøres av by-/herredsrett	Avgjøres av overlegen når "den utskrevnes atferd i prøvetiden gir grunn til det"	

Oversikten er laget i samarbeid med Arnhild Taksdal og ble opprinnelig presentert på foreningen KRDM's seminar på Synnøster i januar 1984.

TABELLER TIL KAPITTEL 3Tabell 3.3.3.-1: Fangestatus, utvalget og de intervjuete.
Absolutte tall og prosenter.

FANGESTATUS	Utvalget (%)		Intervjuete (%)		% int. av utv.
Ren sikring	9	(15)	5	(13)	56 %
Sikring, ferdig straff	15	(24)	12	(32)	80 %
Straff, venter sikring	25	(40)	14	(37)	56 %
Straff, ikke sikring	12	(19)	7	(18)	58 %
Ukjent (opplysn. mangl.)	1	(2)	-	-	-
	62	(100)	38	(100)	61 %

Kilde: For de intervjuete: opplysninger gitt av fangen selv, status på intervjutidspunktet.
For de ikke-intervjuete: opplysninger fra ledelsen på Ila, status pr. 25.4.1983.

Tabell 3.3.3.-2: Hovedlovbrudd, utvalget og de intervjuete.
Absolutte tall og prosenter.

HOVEDLOVBRUDD ¹⁾	Utvalget (%)		Intervjuete (%)		% int. av utv.
Drap (inkl. forsøk)	32	(52)	19	(50)	59 %
Annen vold (ikke voldt.)	12	(19)	9	(24)	75 %
Sedelighet	7	(11)	3	(8)	43 %
Ran	1	(2)	-	-	-
Annen vinning	1	(2)	-	-	-
Ildspåsettelse	5	(8)	4	(11)	80 %
Ukjent (opplysn. mangl.)	4	(6)	3	(8)	75 %
	62	(100)	38	(101)	61 %

¹⁾ Hovedlovbrudd betyr for de ikke-intervjuete det lovbrudd som har videst strafferamme - og for de intervjuete det fangen selv har oppgitt.

Kilde: som tabell 3.3.3.-1.

Tabell 3.3.3.-3: Årstall arrestert, utvalget og de intervjuete. Absolutte tall og prosenter.

ÅRSTALL ARRESTERT	Utvalget (%)		Intervjuete (%)		% int. av utv.
Før 1976	8	(13)	5	(13)	63 %
1977 og 1978	11	(18)	5	(13)	45 %
1979 og 1980	15	(24)	9	(24)	60 %
1981 og 1982	27	(44)	19	(50)	70 %
Ukjent	1	(2)	-	-	-
	62	(101)	38	(100)	61 %

Kilde: som tabell 3.3.3.-1.

Tabell 3.3.3.-5: Dommenes lengde, utvalget, de ikke-intervjuete og de intervjuete. Absolutte tall i år og måneder. Gjennomsnitt og median.

	Gj.snitt	Median	N
Utvalget	8 år 10 mnd.	7 år 9 mnd.	62
Ikke-intervjuete	9 år 2 mnd.	8 år	19
Intervjuete	8 år 8 mnd.	7 år	33

Kilde: som tabell 3.3.3.-1.

Tabell 3.3.3.-4: Tid i fengsel, utvalget, de ikke-intervjuete og de intervjuete. Absolutte tall i år og måneder. Gjennomsnitt og median.

	Gj.snitt	Median	N
Utvalget	3 år 10 mnd.	3 år	62
Ikke-intervjuete	4 år 2 mnd.	3 år 5 mnd.	24
Intervjuete	3 år 8 mnd.	2 år 8 mnd.	38

Kilde: som tabell 3.3.3.-1.

Tabell 3.3.3.-6: Tid til prøveløslatelse etter 2/3 tid. ¹⁾ Utvalget, de ikke-intervjuete og de intervjuete. Absolutte tall i år og måneder. Gjennomsnitt og median.

	Gj.snitt	Median	N
Utvalget	3 år 2 mnd.	2 år 3 mnd.	36
Ikke-intervjuete	2 år 8 mnd.	1 år 7 mnd.	15
Intervjuete	3 år 6 mnd.	3 år 1 mnd.	21

¹⁾ De med ren sikringsdom faller utenfor denne tabellen, i tillegg til dem som har ferdigsonet straffen og som var på sikring på Ila. Livstid er omregnet til prøveløslatelse etter 12 år.

Kilde: som tabell 3.3.3.-1.

Tabell 3.3.3.-7: Tid til sikringen utgår. ¹⁾ Utvalget, de ikke-intervjuete og de intervjuete. Absolutte tall i år og måneder. Gjennomsnitt og median.

Utvalget	7 år 5 mnd.	6 år 4 mnd.	49
Ikke-intervjuete	7 år 2 mnd.	6 år 5 mnd.	18
Intervjuete	7 år 3 mnd.	6 år	31

¹⁾ De med ren straff faller utenfor denne tabellen. For dem som har straff og sikring, er (eventuell resttid av) straffen omregnet til løslatelse etter 2/3 tid. Livstid er omregnet til prøveløslatelse etter 12 år.

Kilde: som tabell 3.3.3.-1.

Tabell 3.3.4.-1: Hovedlovbrudd, 1980-observerte, utvalget og de intervjuete. Absolutte tall og prosenter.

	1980- obs. (%)	Utval- get (%)	Inter- vjuete (%)
Drap	24 (22)	32 (52)	19 (50)
Annen vold	32 (29)	12 (19)	9 (24)
Sedelighet	23 (21)	7 (11)	3 (8)
Ran	7 (6)	1 (2)	-
Annen vinning	2 (2)	1 (2)	-
Ildspåsettelse	9 (8)	5 (8)	4 (11)
Annet	13 (12)	-	-
Ukjent	-	4 (6)	3 (8)
	110 (100)	62 (100)	38 (101)

Kilde: For 1980-obs.: Ellingsen (1985), s. 46
Øvrig: som for tabell 3.3.3.-1.

Tabell 3.3.4.-2: Rettspsykiatrisk hoveddiagnose. 1980-observerte og de intervjuete. Absolutte tall og prosenter.

	Sinnsykdom ¹⁾ (%)	Mu/vss ²⁾ (%)	Ingen sikrings- bet. diagnose (%)	N
1980-observerte	17 (15)	74 (67)	19 (17)	110
Intervjuete	5 (13)	32 (84)	1 (3)	38

1) Inkl. noen få kun med diagnosen "bevisstløshet" - som også fritar for straff.

2) Inkl. noen få med diagnosene "bevisstløshet som følge av selvforskyldt rus" eller "forbigående nedsettelse av bevisstheten" - som ikke fritar for straff, men som er en sikringsbetingende diagnoser.

Kilde: For 1980-obs.: Ellingsen (1985), s. 48-49
Øvrig: som for tabell 3.3.3.-1.

UNIVERSITETET I OSLO

FRA
INSTITUTT FOR KRIMINOLOGI
OG STRAFFERETT
INSTITUTE OF CRIMINOLOGY
AND CRIMINAL LAW

OSLO 1, 25. april 1983
KARL JOHANS GATE 47
TELEFON 33 00 70

Til alle doms- og sikrings-
innsatte på Ila landsfengsel
og sikringsanstalt

INTERVJUUNDERSØKELSE - RETTSPSYKIATRIEN SETT GJENNOM DEN OBSERVERTES ØYNE

INNLEDNING

Rettspsykiatrien har vært diskutert i mange år. Mange ulike grupper har deltatt i diskusjonen. En gruppe har nesten hele tiden holdt seg taus - nemlig de som står i sentrum for oppmerksomheten, de rettspsykiatrisk observerte.

Dette prosjektet tar hovedsaklig sikte på å få denne gruppen i tale, gjennom intervjuer.

UNDERSØKELSEN

Vi vil vite hvordan den tidligere observerte opplevde selve observasjonen, hvordan legene var, hvor lang tid de brukte, hvor dere satt og pratet, om legene var nøytrale osv. Dessuten lurer vi på hva dere synes om rettspsykiatrien generelt, om sikring, om begrepene "mangel^{er}fullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner", og andre ting.

Selve lovbruddet er vi ikke interessert i å vite noe om, det kommer ikke til å bli stilt spørsmål i den retningen.

I tillegg til å intervjuere dere, er planen å ha noen samtaler med leger som har vært brukt som rettspsykiatrisk sakkyndige. Dessuten har undertegnede et visst samarbeid med vit.ass. Dag Ellingsen som går gjennom og skal foreta en analyse av samtlige rettspsykiatriske erklæringer fra 1980 som er arkivert i Den rettsmedisinske kommisjon i Oslo.

HVEM FÅR DETTE BREVET?

Dette brevet sendes til samtlige doms- og sikringsinnsatte på

Ila landsfengsel og sikringsanstalt. For å holde oversikten, hadde det vært fint om alle hadde svart - uansett om du er tidligere observert eller ikke. (Bruk vedlagte frankerte svarkonvolutt.)

HVEM AV DERE ØNSKER JEG Å SNAKKE MED?

Jeg ønsker å få et intervju med de av dere som i forbindelse med densiste straffesaken ble rettspsykiatrisk observert. Det er med andre ord uten betydning hvilken konklusjon de sakkyndige kom med. Jeg vil snakke med de av dere som ble observert - uansett resultat, uansett om du fikk sikring eller ei, uansett om det ble konkludert med mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner eller ei ...

ANONYMITET OG TAUSHETSPLIKT

Jeg kjenner ikke navnet på noen av dere fra før. Dette brevet blir distribuert av fengselsledelsen. Derfor må du, hvis du vil ta en prat med meg, skrive navnet ditt på vedlagte svarbrev slik at jeg kan oppsøke deg senere.

Intervjuene og bearbeidingen av intervjuene skjer under fullstendig taushetsplikt. I en eventuell senere rapport/avhandling vil alle opplysninger bli anonymisert slik at ingenting kan føres tilbake til enkeltpersoner.

Under selve samtalen vil kun du og undertegnede være tilstede - såfremt ikke du ønsker å ha noen andre til stede.

FRIVILLIGHET

Det er selvfølgelig helt frivillig om du vil la deg intervju. Dessuten står det deg helt fritt å nekte å svare på et hvilket som helst spørsmål hvis du velger å la deg intervju.

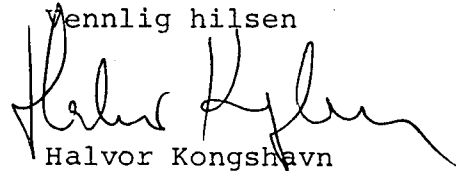
NÅR?

Det er dessverre umulig å angi noen eksakt dato/uke for når du vil bli oppsøkt. Det avhenger ikke minst av hvor mange som er villige til å la seg intervju.

SVARBREV

Vedlagt følger et svarbrev som jeg vil be alle om å svare på, både dere som ikke ble observert, videre dere som ble observert, men som ikke vil bli intervjuet, og - ikke minst - dere som ble observert og som er villige til intervju.

Vennlig hilsen

Halvor Kongshavn

vitenskapelig assistent

S V A R B R E V

Hvis alle kunne svare, hadde det vært fint.
Kryss av og legg brevet i den frankerte konvolutten.

-----ooo000ooo-----

1. Ble du observert, eller ble du ikke observert av psyki-
atere i forbindelse med den straffesaken du nå sitter
inne for?

JA

NEI

2. Hvis du ble observert (altså hvis "JA" ovenfor), er du
villig til å la deg intervju om dine erfaringer med
legene osv.?

JA

NEI

3. Hvis "JA", kan du skrive navnet ditt her, slik at jeg kan
oppsøke deg senere (skriv tydelig):

.....

Til omtrent hvilken dato gjør du regning med å sitt på
Ila?

.....

4. Hvis "NEI", har du noen kommentarer?

.....

(bruk gjerne andre siden av arket)

UNIVERSITETET I OSLO

FRA
INSTITUTT FOR KRIMINOLOGI
OG STRAFFERETT
INSTITUTE OF CRIMINOLOGY
AND CRIMINAL LAW

OSLO 1, 9. mai 1983
KARL JOHANS GATE 47
TELEFON 33 00 70

Til doms- og sikringsinnsatte
på Ila landsfengsel og sikringsanstalt

INTERVJUUNDERSØKELSE - RETTSPSYKIATRIEN SETT GJENNOM DEN OBSERVERTES ØYNE

DET FORRIGE BREVET

Mandag den 25. april fikk jeg sendt ut et brev til samtlige doms- og sikringsinnsatte på Ila. Brevet fortalte om en intervju-undersøkelse som jeg foretar blant innsatte som er blitt observert av rettspsykiatere under straffesaken mot dem.

Dette brevet er til dem som ikke svarte sist.

HVA KOMMER JEG TIL Å INTERVJUE OM?

Jeg vil vite hvordan de av dere som ble observert, opplevde møtet med legene, hvor lang tid de brukte, hvor samtalene foregikk osv. Dessuten kommer jeg til å spørre om hva dere syns om rettspsykiatrien generelt, om sikring - og annet. Jeg ønsker å få fram hva dere syns om dette.

Selve lovbruddet er jeg ikke interessert i å vite noe om.

TAUSHETSPLIKT

Jeg har taushetsplikt - ingen navn eller opplysninger som kan føres tilbake til noen bestemt person, vil bli kjent for offentligheten.

HVORFOR SENDER JEG ET NYTT BREV?

Jeg har allerede fått svar fra mange innsatte. Men jeg ønsker å komme i kontakt med enda flere.

SVARBREV OG SVARKONVOLUTT

Dere som ønsker å bli intervjuet, må huske å skrive navnet på svarbrevet. Men også dere som ikke vil snakke med meg, vil jeg gjerne høre fra - bruk svarbrevet uten å skrive navnet på.

Vennlig hilsen

Halvor Kongshavn
vitenskapelig assistent

S V A R B R E V

Hvis alle hadde kunnet svare, hadde det vært best.
Kryss av og legg svarbrevet i konvolutten (som det allerede
er frimerke på).

-----ooo000ooo-----

1. Ble du observert, eller ble du ikke observert av psykiatere
i forbindelse med den straffesaken du nå sitter inne for?

JA

NEI

2. Hvis du ble observert (altså hvis "JA" ovenfor), er du
villig til å la deg intervju om dine erfaringer med legene,
osv.?

JA

NEI

3. Hvis "JA", kan du skrive navnet ditt her, slik at jeg kan
oppsøke deg senere (skriv tydelig):

.....

Til omtrent hvilken dato gjør du regning med å sitte på
Ila?

.....

4. Har du noen kommentarer?

(Bruk gjerne andre siden av arket.)

LITTERATUR

- Abbott, Jack Henry
I dyrets buk : brev fra fengslet. - Oslo : Pax,
1982. - 187 s.
- Anchersen, Per og Kjell Noreik
Present status of forensic psychiatry in Norway.
- S. 187-193. - I: Acta Psychiat. Scand. - Årg.
55 (1977)
- Andenæs, Johs.
Straffeprosessen : i første instans. - Oslo :
Universitetsforlaget, 1962. - 452 s.
- Skjebne, skyld, straff. - S. 148-164. I: Avhand-
linger og foredrag / av Johs. Andenæs. - Oslo:
Universitetsforlaget, 1962b.
- Alminnelig strafferett / 2. rev. utg. - Oslo: Uni-
versitetsforlaget, 1974. - 551 s.
- Norsk straffeprosess : Bind I. - Oslo : Universitets-
forlaget, 1984. - 456 s.
- Bae, Ole Jakob
Hvor går rettspsykiatrien?. - S. 3-9. - I: Hefte for
kritisk juss. - Nr. 3 (1982)
- Bratholm, Anders
En undersøkelse av klientelet på Opstad arbeids-
hus. - S. 61-109. - I: Innstilling fra Straffelov-
rådet om "endringer i de strafferettslige reglene
om drukkenskapsforseelser og alkoholmisbruk, 1964
- Strafferett og samfunn : Alminnelig del. - Oslo :
Universitetsforlaget, 1980. - 682 s.
- Bødal, Kåre
Fra arbeidsskole til ungdomsfengsel : klientel og
resultater. - Oslo : Universitetsforlaget, 1969.
- 225 s.
- Christie, Nils
Varetektsfangers forventninger og innstillinger
til straff. - S. 210-232. - I: Nordisk Tidsskrift
for Kriminalvidenskap. - Årg. 43 (1955)
- Tvangsarbeid og alkoholbruk. - Oslo : Universitets-
forlaget, 1960
- Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi.
S. 28-48. - I: Tidsskrift for samfunnsforskning. -
Årg. 3 (1962)
- Rettspsykiatrien i strid med legerollen. - S. 307-
308. - I: Nordisk Medisin. - Årg. 87 (1972)
- Særuttalelse fra Nils Christie. - S. 126-146. - I:
Straffelovrådet. Strafferettslig utilregnelighet og
strafferettslige særreaksjoner. - Oslo : Universi-
tetsforlaget, 1974. - (NOU 1974: 17)

- Christie, Nils (forts.)
Som folk flest : artikler. - Oslo : Universitetsforlaget, 1978. - 278 s.
- Hvor tett et samfunn. - 2. utg. - Oslo : Universitetsforlaget, 1982. - 133 s.
- Pinens begrensning. - Oslo : Universitetsforlaget, 1982. - 127 s.
- Dalgard, Odd Steffen
Abnorme lovovertrедere : diagnose og prognose. - Oslo : Universitetsforlaget, 1966. - 166 s.
- Dømt til sikring / redigert av Odd Steffen Dalgard. - Oslo : Pax, 1970. - 144 s.
- Eitinger, Leo og Nils Retterstøl
Rettspsykiatri. - 2. utg. - Oslo : Universitetsforlaget, 1976. - 220 s.
- Rettspsykiatri. - 3. utg. - Oslo : Universitetsforlaget, 1984. - 262 s.
- Ellingsen, Dag
Sjelsevner og rettssikkerhet : en induktiv studie av rettspsykiatriens praksis og begrepsapparat. - Oslo : Ellingsen, 1985. - 282 s. - Magistergradsavhandling i sosiologi, våren 1985. - Universitetet i Oslo
- Falck, Sturla
Politi- og rettstolker : rettssikkerhetsproblemer og rollekonflikt. - Oslo : Institutt for kriminologi og strafferett, 1984. - 174 s. - Stensil
- Fekjær, Hans Olav
Ny viten om alkohol. - Oslo : Gyldendal, 1981. - 299 s.
- Finstad, Liv og Anne Lise Gjetvik
Varetektsfanger forteller. - Oslo : Universitetsforlaget, 1980. - 132 s.
- Flatmark, Å. m.fl.
Medikamentbruk i norske fengsler / av ..., H. E. Rugstad og O.D. Saugstad. - I: Tidsskrift for Den Norske Lægeforening. - Årg. 110, nr. 19, 20 og 21 (1981)
- Gustum, Bjørn
Jus og psykiatri i rettssalen : samarbeid, dilemma og konflikt. - Oslo : Gustum, 1981. - 97 s. - hovedfagsavhandling i sosiologi. - Universitetet i Oslo
- Huitfeldt, Iver
(Foredrag). - Tyrifjorden turisthotell : arr. av Kriminalomsorg i frihet i Buskerud. - 4.10.1984
- Høigård, Cecilie og Liv Finstad
Bakgater. - Oslo : Pax, 1986

- Kalberg, Torbjørn
Løsgjengerloven og rettssalen. - S. 129-149. - I:
På livet - : fra filleproletariatet i Oslo / (av)
Odd Ramsøy m.fl. - Oslo : Universitetsforlaget,
1971. - 217 s.
- Kongshavn, Halvor
Utlendinger i norske fengsler. - Oslo : Institutt
for kriminologi og strafferett, 1981. - 81 s. -
Institutt for kriminologi og strafferett, stensil-
serien. - Nr. 43
- Kringlen, Einar
Etter Nasset-saken : behovet for reformer i retts-
psykiatrien. - S. 583-589. - I: Lov og rett. -
Hefte 10 (1983)
- Langfeldt, Gabriel
Rettspsykiatri : for jurister og leger. - 2. rev. og
utv. utg. - Oslo : Aschehoug, 1959. - 258 s.
- Legers og tannlegers rettigheter og plikter. - Oslo :
Universitetsforlaget, 1976. - 155 s. - (NOU 1976: 1)
- Mathiesen, Thomas
The defences of the weak : a sociological study of
a Norwegian correctional institution. - London :
Tavistock. - 1965. - 259 s.
- Løsgjengerkrigen. - Oslo : Sosionomen, 1975. - 178 s.
- Odelstinget
Om lov om leger og om lov om tannleger. - (Oslo :
s.n., 1979). - 271 s. - (Ot. prp. ; nr. 1 (1979-80))
- Olsen, Benedicte Rappana C.
Rettsvern og personlig integritet : en analyse av
tradisjonell psykiatri. - Olsen : 1982. - 210 s. -
Hovedfagsavhandling i sosiologi. - Universitetet i
Oslo
- På livet - : fra filleproletariatet i Oslo / (av) Odd
Ramsøy m.fl. - Oslo : Universitetsforlaget, 1971
- Røstad, Helge
Sikringsinstituttet i norsk rett. - S. 186-273. -
I: Straffelovrådet. Strafferettslig utilregnelig-
het og strafferettslige særreaksjoner. - Oslo :
Universitetsforlaget, 1974. - 287 s. - (NOU 1974: 17)
- Schivelbusch, Wolfgang
Paradiset, smaken og fornuften : nytelsesmidlene i
historien. - Oslo : Pax, 1980. - 228 s.
- Schwenke, Hans
Sikring i frihet : uansvarlig kriminalomsorg. - S.
109-123. - I: Dømt til sikring / redigert av Odd
Steffen Dalgard. - Oslo : Pax, 1970. - 144 s.

- Stang, Hans Jacob
Mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede
sjelsevner : diagnoser og prognoser. - Oslo :
Universitetsforlaget, 1966
- Straffelovkommissjonen
Straffelovgivningen under omforming : straffelov-
kommissjonens delutredning I. - Oslo : Universitets-
forlaget, 1983. - 263 s. - (NOU 1983: 57)
- Straffelovrådet
Strafferettslig utilregnelighet og strafferetts-
lige særreaksjoner. - Oslo : Universitetsforlaget,
1974. - 287 s. - (NOU 1974: 17)
- Sundby, Nils Kristian
Strafferetten og dens begrensninger. - S. 51-87. -
I: Lov og rett. - Årg. 15 (1976)
- Tidligere sikringsdømt
Psykiatrien og hans klient. - S. 47-65. - I: Dømt
til sikring / redigert av Odd Steffen Dalgard. -
Oslo : Pax, 1970. - 144 s.
- Warberg, Lasse
Spesialfagsavhandling i kritisk rettspsykiatri. -
Oslo: Institutt for offentlig rett, 1978b - 119 s.
- Institutt for offentlig rett, stensilserien. -
Nr. 21b
- Den rettsmedisinske kommisjons psykiatriske seksjon :
sett i relasjon til noen hovedtrekk ved rettspsyki-
atrien i Norge. - (Oslo) : Warberg, (1978?). - 219 s.
- Forskningsprosjekt i rettspsykiatri for Justisdep.
- Wilberg, Ingeborg
Sikringsinstituttet - et misfoster i rettssystemet.
- S. 9-23. - I: Dømt til sikring / redigert av
Odd Steffen Dalgard. - Oslo : Pax, 1970. - 144 s.